संस्कृतभाषापरिचयः

Course Code: SGB24SN101MI

Minor Course - Sanksrit

For Four Year Undergraduate Programmes

SELF LEARNING MATERIAL

SREENARAYANAGURU OPEN UNIVERSITY

SREENARAYANAGURU OPEN UNIVERSITY

The State University for Education, Training and Research in Blended Format, Kerala

SREENARAYANAGURU OPEN UNIVERSITY

Vision

To increase access of potential learners of all categories to higher education, research and training, and ensure equity through delivery of high quality processes and outcomes fostering inclusive educational empowerment for social advancement.

Mission

To be benchmarked as a model for conservation and dissemination of knowledge and skill on blended and virtual mode in education, training and research for normal, continuing, and adult learners.

Pathway

Access and Quality define Equity.

संस्कृतभाषापरिचयः

Course Code: SGB24SN101MI

Semester - II

Minor Course - Sanskrit
For FYUG Programmes
Self Learning Material

SREENARAYANAGURU
OPEN UNIVERSITY

SREENARAYANAGURU OPEN UNIVERSITY

The State University for Education, Training and Research in Blended Format, Kerala

संस्कृतभाषापरिचयः

Course Code: SGB24SN101MI
Semester- II
Minor Course- Sanskrit
For FYUG Programmes

വിദ്യകൊണ്ട് സ്വതന്ത്രരാവുക
SREENARAYANAGURU
OPEN UNIVERSITY

Academic Committee

Dr. C.T. Francis
Dr. Sreeja Priyadharshini
Dr. Smitha Sabu
Dr. K. Ratheesh
Dr. Jeena George
Dr. R. Maniyappan
Dr. Thara K.V.
Dr. K. Retheesh
Dr. M. Harinarayanan Mankulathillath
Dr. Susanth S.

Development of the Content

Dr. G. Sahadevan

Review

Dr. V. Sisupala Panicker

Edit

Dr. V. Sisupala Panicker

Linguistics

Dr. G. Sahadevan

Scrutiny

Dr. Vijayarajan K.U.
Chitra Bhaskar
Dr. Jothilekshmi M.
Dr. Sreeja J.
Anju J.
Deepam S.

Design Control

Azeem Babu T.A.

Cover Design

Jobin J.

Co-ordination

Director, MDDC :
Dr. I.G. Shibi
Asst. Director, MDDC :
Dr. Sajeevkumar G.
Coordinator, Development:
Dr. Anfal M.
Coordinator, Distribution:
Dr. Sanitha K.K.

Scan this QR Code for reading the SLM on a digital device.

Edition
January 2025

Copyright
© Sreenarayanaguru Open University

ISBN 978-81-984516-5-1

All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form, by mimeograph or any other means, without permission in writing from Sreenarayanaguru Open University. Printed and published on behalf of Sreenarayanaguru Open University by Registrar, SGOU, Kollam.

www.sgou.ac.in

Visit and Subscribe our Social Media Platforms

MESSAGE FROM VICE CHANCELLOR

Dear learner,

I extend my heartfelt greetings and profound enthusiasm as I warmly welcome you to Sreenarayanaguru Open University. Established in September 2020 as a state-led endeavour to promote higher education through open and distance learning modes, our institution was shaped by the guiding principle that access and quality are the cornerstones of equity. We have firmly resolved to uphold the highest standards of education, setting the benchmark and charting the course.

The courses offered by the Sreenarayanaguru Open University aim to strike a quality balance, ensuring students are equipped for both personal growth and professional excellence. The University embraces the widely acclaimed "blended format," a practical framework that harmoniously integrates Self-Learning Materials, Classroom Counseling, and Virtual modes, fostering a dynamic and enriching experience for both learners and instructors.

The University aims to offer you an engaging and thought-provoking educational journey. The course संस्कृतभाषापरिचयः is offered as a Minor course in Sanskrit for BA Malayalam (Honours). It is designed to introduce learners to the essentials of Sanskrit language, with a focus on its grammatical structure and foundational texts. Emphasizing both linguistic proficiency and cultural relevance, the course enables learners to engage with the Sanskrit language that complements their study of Malayalam literature. The present material aligns with the syllabus, ensuring a structured and comprehensive learning experience. This programme operates on this premise, and the Self Learning Material is designed to reflect this balanced approach.

Rest assured, the university's student support services will be at your disposal throughout your academic journey, readily available to address any concerns or grievances you may encounter. We encourage you to reach out to us freely regarding any matter about your academic programme. It is our sincere wish that you achieve the utmost success.

Warm regards.
Dr. Jagathy Raj V. P.

01-01-2025

CONTENT

संस्कृताक्षरमाला	1
Block - 1 सुभाषितानि	3
Unit - 1	5
Unit - 2	11
Unit - 3	18
Unit - 4	25
Block - 2 सुबन्तपरिचयः	34
Unit - 1 बाल-कवि-गुरुशब्दा:(पुंलिङ्गे)	39
Unit - 2 पितृ (पुंलिङ्गे), लता (स्त्रीलिङ्गे), वन (नपुंसकलिङ्गे)	42
Unit - 3 किंशब्द: त्रिषु लिङ्गेषु	45
Block - 3 विदुरनीतिः प्रथमोऽध्यायः 1- 34 श्लोकाः	51
Unit - 1 श्लोका: 1 -7 विदुरागमनम्	53
Unit - 2 श्लोका: 8 - 15 धृतराष्ट्रस्य धर्मशुश्रूषा	60
Unit - 3 श्लोका: 16 - 24 पण्डितलक्षणम्	67
Unit - 4 श्लोका: 25 - 34 पण्डितलक्षणम् (शिष्टो भागः)	75
Block - 4 विदुरनीतिः प्रथमोऽध्यायः 35 - 57 श्लोकाः	86
Unit - 1 श्लोका: 35 - 44 मूढलक्षणम्	88
Unit - 2 श्लोका: 45 - 52 विविधोपदेशा:	96
Unit - 3 श्लोका: 53 - 57 क्षमाया: महत्त्वम्	103
Block - 5 अलङ्कारपरिचयः -1	110
Unit - 1 उपमा	111

SGOU

Unit - 2 उत्प्रेक्षा 121

Unit - 3 दीपकम् 131

Block - 6 अलङ्कारपरिचयः - 2 136

Unit - 1 अर्थान्तरन्यासः, काव्यलिङ्गम् 139

Unit - 2 स्वभावोक्तिः,व्यतिरेकः 144

Unit - 4 श्लेषः (सविभागः) 148

SGOU

संस्कृताक्षरमाला

स्वराक्षराणि

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	लृ	ए	ऐ
അ	ആ	ഇ	ഈ	ഉ	ഊ	ഋ	(ദീർഘ)ഋ	ഌ	എ,ഏ,	ഐ

ओ	औ	अं	अः
ഒ,ഓ	ഔ	അം	അഃ

व्यञ्जनाक्षराणि

क	ख	ग	घ	ङ
ക	ഖ	ഗ	ഘ	ങ
च	छ	ज	झ	ञ
ച	ഛ	ജ	ഝ	ഞ
ट	ठ	ड	ढ	ण
ട	ഠ	ഡ	ഢ	ണ
त	थ	द	ध	न
ത	ഥ	ദ	ധ	ന
प	फ	ब	भ	म
പ	ഫ	ബ	ഭ	മ
य	र	ल	व	
യ	ര	ല	വ	

SGOU

श ष स ह

ശ ഷ സ ഹ

संयुक्ताक्षराणि

क्ष त्र ज्ञ द्य श्र

ക്ഷ ത്ര ജ്ഞ ദ്യ ശ്ര

स्वरव्यञ्जनयोगः स्वरचिह्नम् उदाहरणपदम्

क् + अ = क		करः
क् + आ = का	◌ा	कालः
क् + इ = कि	ि◌	किल
क् + ई = की	◌ी	कीटः
क् + उ = कु	◌ु	कुटुम्बकम्
क् + ऊ = कू	◌ू	कूपः
क् + ऋ = कृ	◌ृ	कृपा
त् +ॠ = तॄ	◌ॄ	पितॄन्
क् + ए = के	◌े	केलिः
क् + ऐ = कै	◌ै	कैरली
क् + ओ = को	◌ो	कोपः
क् + औ = कौ	◌ौ	कौशलम्
क् + अं = कं	◌ं	कंसः
क् + अः = कः	:	कः

BLOCK-1

सुभाषितानि

SGOU

सुभाषितानि

उद्देश्यानि (Learning Outcomes)

- विभिन्नविषयेषु अध्ययनं कुर्वतां छात्राणां तत्तद्विषयपोषकतया संस्कृताध्ययनाय अवसरप्रदानम्।
- संस्कृताध्ययनद्वारा छात्राणां भारतीयभाषासु पदसम्पत्तिवर्धनम्।
- संस्कृतभाषाया: सुभाषितानां सौन्दर्यास्वादनद्वारा चित्तसंस्कृति:।
- सुभाषितानाम् आशयावगति:।

प्राग्व्यपेक्षाः (Prerequisites)

सुष्ठु भाषितानि सुभाषितानि। सुभाषितानि मानवं सन्मार्गम् उपदिशन्ति। मानवानां सुस्थितिरेव सुभाषितानां लक्ष्यम्। तानि आदर्शपूर्णं जीवितं नेतुं प्रेरणां ददति। मानवोत्कर्ष एव तेषां परमं लक्ष्यम्। समूहस्य समाजस्य च हिताय जनाः आदर्शनिष्ठा: भवितव्याः। समाजे सभ्यतां संस्कृतिं धर्मं नैतिकतां च प्रापयितुमुपकारकाणि भवन्ति सुभाषितानि।

संस्कृतसाहित्यम् अनेकै: सुभाषितरत्नै: सम्पन्नं भवति। वेदेषु, रामायणमहाभारतादिषु ग्रन्थेषु च अनेकानि सुभाषितानि सन्ति। पुरातनकालादारभ्यैव सुकविभिः रचितेषु ग्रन्थेषु सर्वकालप्रसक्तानि बहूनि सुभाषितरत्नानि सन्ति।

सुभाषितानि गुरुजनवत्। सर्वान् सुपथा नेतुं यतन्ते। व्यासमहर्षे: उपदेशपराणि बहूनि सुभाषितानि गुरुगीतायां भगवद्गीतायां च दृश्यन्ते। प्रायेण संस्कृतस्य सर्वेषु साहित्यमण्डलेषु सुभाषितानां प्रभाव: दृश्यते। धर्मसम्पादनाय हिंसाराहित्यं, सत्यसन्धता, शारीरिकी मानसिकी च विशुद्धि:, जितेन्द्रियत्वं, दानं, दया इत्यादीनां गुणानामार्जनं कार्यमेव। तदर्थं सुभाषितानां अध्ययनं करणीयमेव।

നല്ല വചനങ്ങളെ സുഭാഷിതങ്ങൾ എന്നു പറയുന്നു. സുഭാഷിതങ്ങൾ മനുഷ്യനെ നല്ല മാർഗ്ഗത്തിലേക്ക് നയിക്കുന്നു. ആദർശപൂർണ്ണമായ ജീവിതം നയിക്കാൻ അവ പ്രേരണ നൽകുന്നു. മനുഷ്യന്റെ ഉന്നമനമാണ് അവയുടെ ആത്യന്തികലക്ഷ്യം.

സമൂഹത്തിന്റെയും സമാജത്തിന്റെയും നന്മയ്ക്കായി ജനങ്ങൾ ആദർശവാദികളായിരിക്കണം. സമൂഹത്തിൽ സഭ്യത, സംസ്കാരം, ധാർമ്മികത എന്നിവ വളർത്തിയെടുക്കാൻ സുഭാഷിതങ്ങൾ സഹായിക്കുന്നു.

സംസ്കൃതസാഹിത്യം ധാരാളം സുഭാഷിതങ്ങളാൽ സമ്പന്നമാണ്. വേദങ്ങളിലും, രാമായണമഹാഭാരതാദി ഗ്രന്ഥങ്ങളിലും ധാരാളം സുഭാഷിതങ്ങൾ ഉണ്ട്. പ്രാചീന കാലം മുതലേ മഹാകവികൾ രചിച്ച ഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ എല്ലാകാലത്തും പ്രസക്തങ്ങളായ ധാരാളം സുഭാഷിതരത്നങ്ങളുണ്ട്.

സുഭാഷിതങ്ങൾ അധ്യാപകരെപോലെയാണ്. എല്ലാവരെയും ശരിയായ പാതയിൽ നയിക്കാൻ അവ ശ്രമിക്കുന്നു. വ്യാസമഹർഷിയുടെ ഉപദേശപരങ്ങളായ ധാരാളം സുഭാഷിതങ്ങൾ ഗുരുഗീതയിലും ഭഗവദ്ഗീതയിലും കാണാം. മിക്കവാറും സംസ്കൃതത്തിലെ എല്ലാ സാഹിത്യമണ്ഡലങ്ങളിലും സുഭാഷിതങ്ങളുടെ സ്വാധീനം പ്രകടമാണ്. ധർമ്മസമ്പാദനത്തിനായി അഹിംസ, സത്യസന്ധത, ശാരീരികവും മാനസികവുമായ ശുദ്ധി, ആത്മനിയന്ത്രണം, ദാനധർമ്മം, ദയ(കാരുണ്യം) എന്നീ ഗുണങ്ങൾ ഉണ്ടാവണം. അതിനു സുഭാഷിതങ്ങളുടെ പഠനം ആവശ്യമാണ്..

मुख्यपदानि (Keywords)

भवरोगनिवारको गुरुः। अकार्यात् निवारयति मित्रम्। फलवत्ता नम्रतायै। पितृगृहवासिनीं सतीमपि स्त्रियं जनः अन्यथा विशङ्कते। परप्रत्ययनेय बुद्धिः मूढः। शिक्षकः ज्ञानी प्रवक्ता च। धीराः न्याय्यमार्गात् न व्यतिचलन्ति। पुण्यकर्मणैव गात्रं अङ्गानि च शोभन्ते। संस्कृतवाणी सर्वेषामपि भूषणम्। स्त्रीणां प्रीतिः देवताप्रीत्यै अनिवार्या। स्त्रीणां प्रीत्यैव कुलाभिवृद्धिः। गृहवासिनः सर्वान् अतिथीन् भृत्यांश्च भोजयित्वैव गृहस्थेन भोक्तव्यम्।

Discussion

Unit -1

1.1.1. प्रकृतम् – गुरुशब्दस्य कोऽर्थः इति सूचयति।

गुकारो भवरोगः स्याद् रुकारस्तन्निरोधकृत्।
भवरोगहरत्वाच्च गुरुरित्यभिधीयते।। (गुरुगीता 1.45)

ഗുകാരോ ഭവരോഗഃ സ്യാദ് രുകാരസ്തന്നിരോധകൃത്
ഭവരോഗഹരത്വാച്ച ഗുരുരിത്യഭിധീയതേ. (ഗുരുഗീതാ 1.45)

पदच्छेद: -

गुकारो भवरोग: - गुकार: + भवरोग: ।

रुकारस्तन्निरोधकृत् - रुकार: + तन्निरोधकृत् ।

भवरोगहरत्वाच्च - भवरोगहरत्वात् + च ।

गुरुरित्यभिधीयते - गुरु: इति + अभिधीयते ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
गुकार: भवरोग: स्यात्	-	'गुरुः'इति पदे वर्तमानं आद्याक्षरं 'गु' इति । अस्य संसाररोग: इत्यर्थ: । संसार्यः एव रोगः संसाररोगः ('गुः' अन्धकार:) ഗു' എന്നാൽ സംസാരരോഗം എന്നാണർത്ഥം. ഗുഃ = അന്ധകാരം
रुकार: तन्निरोधकृत्	-	'रु' इत्यस्य संसाररोगनिरोधकृत् इत्यर्थः (अन्धकारं निरुणद्धि) 'രു' എന്നാൽ സംസാരരോഗത്തെ നിരോധിക്കുന്നയാൾ. രു= അന്ധകാരം ആകുന്ന അജ്ഞാനത്തെ ഇല്ലാതാക്കുന്ന ആൾ.
भवरोगहरत्वात् च	-	संसाररोगनिरोधकत्वात् च (അജ്ഞാനമാകുന്ന അന്ധകാരത്ത ഇല്ലാതാക്കുന്നയാളെ)
'गुरु:' इत्यभिधीयते	-	'गुरु:' इति उच्यते । (ഗുരു എന്ന് വിളിക്കുന്നു.)

सार: - 'गुरुः' इति पदे 'गु' इत्यस्य संसाररोग: (अन्धकार: इत्यपि) इत्यर्थ:। 'रु:' इत्यस्य निरोधकः (अन्धकारनाशक:) इत्यर्थः। ततः गुरुशब्दस्य संसाररोगनिवारकः इति फलितोऽर्थः। गुरुः अज्ञानं निरस्य ज्ञानं ददाति। ज्ञानिनः एव संसाराद् विमुक्तिः। ततः अज्ञानं निरस्य ज्ञानप्रदानमेव गुरोः धर्मः। अनेन ज्ञानप्रदानेन गुरः संसारसागरादपि शिष्यान् मोचयति इत्यर्थः। अत्र संसारसागरः एव संसाररोग इत्युक्तः।
(ഗുരു എന്ന പദത്തിലെ 'ഗു' എന്നതിന് സംസാരരോഗം(അജ്ഞാനം) എന്നും 'രു' എന്നതിന് നിരോധകം (ഇല്ലാതാക്കുന്നത്) എന്നുമാണർത്ഥം. അതിനാൽ

ലോകത്തിലെ അജ്ഞാനമാകുന്ന അന്ധകാരത്തെ ഇല്ലാതാക്കി വിജ്ഞാനം (അറിവ്) നൽകുന്നവരെ ഗുരു എന്നു വിളിക്കുന്നു.)

1.1.2. प्रकृतम् - मित्रलक्षणं वदति -

मज्जमानमकार्येषु पुरुषं विषयेषु वै ।
निवारयति यो राजन् स मित्रं रिपुरन्यथा ।। (अभिषेकनाटकम् 6.22)

മജ്ജമാനമകാര്യേഷു പുരുഷം വിഷയേഷു വൈ.
നിവാരയതി യോ രാജൻ സ മിത്രം രിപുരന്യഥാ.

(അഭിഷേകനാടകം 6.22)

पदच्छेद: -

मज्जमानमकार्येषु - मज्जमानम् + अकार्येषु

यो राजन् - य: + राजन् ।

स मित्रम् - स: + मित्रम् ।

रिपुरन्यथा - रिपु: + अन्यथा ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
राजन्	-	हे राजन् അല്ലയോ രാജൻ
अकार्येषु विषयेषु	-	कर्तुमयोग्येषु लौकिकविषयेषु അയോഗ്യമായ ലൗകികകാര്യങ്ങളിൽ
मज्जमानं	-	व्याप्रियमाणं വ്യാപൃതനായിരിക്കുന്ന
पुरुषं	-	मानवं പുരുഷനെ
य: निवारयति	-	यो जन: निवारणं करोति യാതൊരുവൻ പിന്തിരിപ്പിക്കുന്നുവോ
स मित्रं (भवति)	-	स: सुहृद् भवति അവൻ മിത്രം ആകുന്നു

अन्यथा रिपुः(भवति) - न निवारयति चेत् सः शत्रुः भवति ।

തടഞ്ഞില്ലെങ്കിൽ അവൻശത്രു ആകുന്നു.

सारः - हे राजन् ! अयोग्येषु लौकिकविषयेषु व्यापृतं जनं यः निवारयति स एव तस्य मित्रं भवति । तथा यः न करोति सः शत्रुरेव । यः जनः दुष्कर्मसु व्यापृतं जनं, दुष्कर्मणो निवारयति, स एव तस्य मित्रं भवति । दुष्कर्मसु व्यापृतं जनं दृष्ट्वा%पि यः तं न निवारयति सः तस्य शत्रुरेव भवति । मित्रशब्दस्य नपुंसकलिङ्गे एव सुहृदित्यर्थः, पुंलिङ्गे तु सूर्यःइत्यर्थः । उत्तमं मित्रं पापान्निवारयति, हिताय योजयति च ।

(അല്ലയോ രാജാവേ! അയോഗ്യങ്ങളായ ലൗകികവിഷയങ്ങളിൽ വ്യാപൃതനായിരിക്കുന്നവനെ അതിൽ നിന്നും ആരാണോ പിന്തിരിപ്പിക്കുന്നത് അവനാണ് സുഹൃത്ത്. ആരാണോ പിന്തിരിപ്പിക്കാത്തത് അവൻ ശത്രു ആകുന്നു. മിത്രശബ്ദത്തിനു നപുംസകലിംഗത്തിൽ സുഹൃത്ത് എന്നാണർത്ഥം, എന്നാൽ പുല്ലിംഗത്തിൽ സൂര്യൻ എന്നാണു അർത്ഥമാക്കുന്നത്. ഒരു നല്ല സുഹൃത്ത് പാപത്തെ തടയുകയും നന്മയിലേക്ക് നയിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.)

1.1.3. प्रकृतम् - केवलेन वंशमहिम्ना प्रयोजनं नास्ति पौरुषमेव प्रधानम् ।

सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् ।
दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् ।। (वेणीसंहारः 3.37)

സൂതോ വാ സൂതപുത്രോ വാ യോ വാ കോ വാ ഭവാമ്യഹം.
ദൈവായത്തം കുലേ ജന്മ മദായത്തം തു പൗരുഷം.

(വേണീസംഹാരം 3.37)

पदच्छेदः -

सूतो वा - सूतः + वा ।

सूतपुत्रो वा - सूतपुत्रः + वा ।

यो वा - यः + वा ।

को वा - कः + वा ।

भवाम्यहम् - भवामि + अहम् ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
अहं सूतः वा सूतपुत्रः वा	-	अहं कर्मणा सारथिः स्याम् अथवा जन्मना सूतपुत्रः स्याम्

		ഞാൻ കർമ്മത്താൽ സൂതനാകാം ജന്മത്താൽ സൂതപുത്രനോ ആകാം
य: वा क: वा भवामि	-	अहं अनयोः कतरः अपि भवामि ആരോ ആയിക്കൊള്ളട്ടെ.
कुले जन्म दैवायत्तं	-	कस्मिंश्चिद्वंशे जन्म भाग्यवशादेव ഒരു പ്രത്യേക വംശത്തിൽ ജനിച്ചതിന്റെ ഭാഗ്യം കൊണ്ടാണ്
पौरुषं तु मदायत्तम्	-	पौरुषं (पुरुषस्य भाव:) तावत् ममाधीनमेव । പൗരുഷം എന്റെ സ്വപ്രയത്നത്താലുള്ളത് തന്നെ.

सार: - कदाचिदहं कर्मणा सूतः स्याम् । कदाचिच्च अहं जन्मना सूतपुत्रश्च स्याम् । विषयोऽयं भाग्याधीन एव । स्वस्य कुलनिर्णयो पुरुषेण किमपि न करणीयम् । पुरुषस्य महत्त्वनिदानं पौरुषमेव, तन्मयि विद्यते च । कर्णस्य भाषणमिदम् । 'त्वं सूतपुत्रोऽसि' इति अश्वत्थाम्नः निन्दाया: प्रतिवचनमिदम् । कस्मिन् वंशे जायते इत्येतत् मदधीनं न । पुरुषप्रयत्नेन यदुपार्जनीयं तत् पौरुषमेव, तच्च मयि प्रभूततयैव विद्यते च ।
(ഞാൻ സൂതനോ സൂതപുത്രനോ ആരോ ആയികൊള്ളട്ടെ. ഓരോ വംശത്തിലുള്ള ജന്മം അവരുടെ ഭാഗ്യവശാൽ ഉണ്ടാകുന്നതാണ്. പൗരുഷമാകട്ടെ എന്റെ സ്വപ്രയത്നത്താൽ ഉണ്ടാകുന്നതാണ്.)

1.1.4. प्रकृतम् - मनोनियन्त्रणं कार्यम्, इन्द्रियाणाम् इच्छानुसारं मन: चलति चेत् मार्गभ्रंशः सम्भवेत् ।

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ।। (भगवद्गीता 2.67)

ഇന്ദ്രിയാണാം ഹി ചരതാം യന്മനോഽനുവിധീയതേ.
തദസ്യ ഹരതി പ്രജ്ഞാം വായുർനാവമിവാമ്ഭസി. (ഭഗവദ്ഗീതാ 2.67)

पदच्छेद: -

यन्मनोऽनुविधीयते - यत् अ मन: + अनुविधीयते ।

तदस्य - तत् + अस्य ।

वायुर्नावमिवाम्भसि - वायु:+ नावम् + इव + अम्भसि ।

अन्वय: - अन्वयार्थ:

चरताम् इन्द्रियाणां	-	विषयेषु प्रवर्तमानानां इन्द्रियाणां വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്ന ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക്
यत् मनः अनुविधीयते	-	मनः अनुगमनं करोति इति यत्, യാതൊരു മനസ് പിന്തുടരുന്നുവോ
तत् अस्य प्रज्ञां	-	तत् मनः अस्य पुरुषस्य आत्मानात्मविवेकजां बुद्धिं, ആ മനസ് ആ മനുഷ്യന്റെവിവേചനബുദ്ധിയെ
अम्भसि नावं वायुः इव	-	जले नौकां वायुः इव വെള്ളത്തിൽ കാറ്റ് തോണിയെ എന്ന പോലെ
हरति हि	-	अपहरति खलु। അപഹരിക്കുന്നു (നശിപ്പിക്കുന്നു)

सारः - इन्द्रियाणि तत्तद्विषयेषु व्यापृतानि भवन्ति। मनस्तु इन्द्रियाणां अनुगमनं करोति। एवं विषयेषु व्याप्रियमाणानि इन्द्रियाणि अनुगच्छत् मतिः तस्य पुरुषस्य आत्मानात्मविवेकजां बुद्धिं नाशयति, यथा वायुः जले शयानं नावं मार्गात् व्यतिचालयति तथा। (ततःइन्द्रियनिग्रहं कुर्वत एव नरस्य नित्यानित्यवस्तुविवेको जायेत)।

(ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ അതാതിന്റെ വിഷയങ്ങളിൽ വ്യാപൃതമാകുന്നു. മനസ് ആ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ അനുഗമിക്കുന്നു. ഇപ്രകാരം ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ പിന്തുടരുക എന്നത് അവന്റെ വിവേകബുദ്ധിയെ, ജലത്തിൽ തോണിയെ കാറ്റ് അതിന്റെ വഴിക്കു നയിക്കുന്നത് പോലെ നശിപ്പിക്കുന്നു.)

1.1.5 प्रकृतम् – विषयाणां उपभोगेन कामाग्निः वर्धते।

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते।। (भागवतपुराणम्)

ന ജാതു കാമഃ കാമാനാമുപഭോഗേന ശാമ്യതി
ഹവിഷാ കൃഷ്ണവർത്മേവ ഭൂയ ഏവാഭിവർധതേ (ഭാഗവതപുരാണം)

पदच्छेदः -

कामानामुपभोगेन – कामानाम् + उपभोगेन

कृष्णवर्त्मेव - कृष्णवर्त्मा + इव।

भूय एवाभिवर्धते - भूय: + एव + अभिवर्धते।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
कामानाम् उपभोगेन	-	ईप्सितानां काम्यवस्तूनां उपयोगेन അഭിലഷണീയമായ വസ്തുക്കളുടെ ഉപഭോഗത്താൽ
काम:	-	कामविकार: (विषयाभिनिवेशः) വിഷയാഭിനിവേശം (കാമവികാരം)
जातु	-	कदाचित् ഒരിക്കലും
न शाम्यते	-	न शमनं प्राप्नोति। ശമിക്കുന്നില്ല.
हविषा कृष्णवर्त्मा इव	-	हविरर्पणेन अग्निरिव (घृतप्रदानेन अग्निरिव) ഹോമദ്രവ്യത്താൽ അഗ്നിയെപോലെ
भूय: एव अभिवर्धते	-	पुनरपि संवर्धते एव। വീണ്ടും അഭിവൃദ്ധി പ്രാപിക്കുന്നു.

सार: - काम्यवस्तूनां उपभोगेन मनुष्याणां तेषु अभिनिवेशो न प्रणश्यति। घृतार्पणेन अग्निरिव उपभोगेन कामः वृद्धिमेव प्राप्नोति, न शमनम्।

(ഇഷ്ടപ്പെട്ട ആഗ്രഹങ്ങൾ അനുഭവിക്കുന്നതിലൂടെ ആ ആഗ്രഹങ്ങൾ ഇല്ലാതാകുന്നില്ല. നെയ്യ് മുതലായ ഹോമദ്രവ്യങ്ങൾ അർപ്പിക്കുന്നതിലൂടെ അഗ്നി ആളിക്കത്തുന്നതുപോലെ കാമം വീണ്ടും അഭിവൃദ്ധി പ്രാപിക്കുന്നു.)

Unit - 2

1.2.1. प्रकृतम् - परोपकारिणः अनुद्धताः भवन्ति।

भवन्ति नम्रास्तरव: फलागमै
र्नवाम्बुभिर्दूरविलम्बिनो घना:।
अनुद्धता: सत्पुरुषा: समृद्धिभि:
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम्।।(अभिज्ञानशाकुन्तलम् 5.12)

ഭവന്തി നമ്രാസ്തരവഃ ഫലാഗമൈ
ർനവാമ്പുഭിർദ്ദൂരവിളമ്പിനോ ഘനാഃ
അനുദ്ധതാഃ സത്പുരുഷാഃ സമൃദ്ധിഭിഃ
സ്വഭാവ ഏവൈഷ പരോപകാരിണാം.

(അഭിജ്ഞാനശാകുന്തളം 5.12)

पदच्छेदः -

नम्रास्तरवः - नम्राः + तरवः ।

फलागमैर्नवाम्बुभिर्दूरविलम्बिनो घनाः - फलागमैः+ नवाम्बुभिः + दूरविलम्बिनः + घनाः ।

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् - स्वभावः+ एव + एषः + परोपकारिणाम् ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
तरवः फलागमैः नम्राः भवन्ति	-	सफलाः वृक्षाः नतशाखा भवन्ति വൃക്ഷങ്ങൾ (ശാഖകൾ) ഫലാഗമത്താൽ താഴേയ്ക്ക് വരുന്നു.
घनाः नवाम्बुभिः	-	मेघाः नूतनजलभारेण മേഘങ്ങൾ പുതിയജലകണങ്ങളാൽ
दूरविलम्बिनः (भवन्ति)	-	(नीचैः आगच्छन्ति) താഴേക്കു വരുന്നു (വർഷിക്കുന്നു)
सत्पुरुषाः समृद्धिभिः	-	सज्जनाः सम्पद्भिः സജ്ജനങ്ങൾ അഭിവൃദ്ധിമൂലം
अनुद्धताः	-	अनहंकारिणः അഹങ്കാരമില്ലാത്തവരായിത്തീരുന്നു.
एष परोपकारिणां	-	अयं परोपकारं कुर्वतां ഇവ പരോപകാരികളുടെ
स्वभाव एव	-	नैसर्गिको भाव एव । നൈസർഗികഭാവം ആണ്.

सार: - वृक्षा: फलागमने भारेण नमिता: भवन्ति। मेघा: नूतनजलभारेण अधः अधः आगच्छन्ति,न तु ऊर्ध्वं गच्छन्ति। सज्जना: ऐश्वर्यै: अनहंकारिण: भवन्ति। एष: परोपकारिणां स्वभाव एव। (परोपकाराय सम्पदां विनियोगं कुर्वन्तः सज्जनाः कदापि ऐश्वर्यप्रमत्ता न भवन्ति।)

(വൃക്ഷങ്ങൾ ഫലാഗമത്താൽ (ശാഖകൾ) താഴേക്ക് വരുന്നു. മേഘങ്ങൾ പുതിയജലകണങ്ങളാൽ താഴേക്ക് വരുന്നു. സജ്ജനങ്ങൾസമ്പത്തുണ്ടാകുമ്പോൾ അഹങ്കാരമില്ലാത്തവരായിതീരുന്നു. ഇത് പരോപകാരികളുടെ സ്വഭാവം ആകുന്നു.)

1.2.2. प्रकृतम् - तापसानां प्रभावं सूचयति।

शमप्रधानेषु तपोधनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेज:।
स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोऽभिभवाद्वमन्ति।।

(अभिज्ञानशाकुन्तलम् 2-7)

ശമപ്രധാനേഷു തപോധനേഷു ഗൂഢം ഹി ദാഹാത്മകമസ്തി തേജഃ
സ്പർശാനുകൂലാ ഇവ സൂര്യകാന്താസ്തദന്യതേജോഽഭിഭവാദ്വമന്തി.

(അഭിജ്ഞാനശാകുന്തളം 2.7)

पदच्छेद: -

दाहात्मकमस्ति - दाहात्मकम् + अस्ति

स्पर्शानुकूला इव - स्पर्शानुकूलाः+ एव

सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोऽभिभवाद्वमन्ति - सूर्यकान्ता: + तत् + अन्यतेजः + अभिभवात् + वमन्ति।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
शमप्रधानेषु तपोधनेषु	-	शान्तस्वभावेषु तापसेषु ശാന്തസ്വഭാവമുള്ള സന്യാസിമാർക്കിടയിൽ
गूढं दाहात्मकं	-	निगूढतया स्थितमपि दाहकं
तेज: अस्ति हि	-	तेजश्शक्ति: (तेजोविशेषः) वर्तते ദഹിപ്പിക്കാൻ കഴിവുള്ള തേജസ് ഗൂഢം ആയി വർത്തിക്കുന്നു.
स्पर्शानुकूला: सूर्यकान्ता: इव	-	स्प्रष्टुंयोग्या: सूर्यकान्तमणय: इव

സ്പർശിക്കപ്പെടുന്ന സൂര്യകാന്തം പോലെ

तदन्यतेजोऽभिभवात् वमन्ति - आत्मनो भिन्नतेजसोऽभिभवात्।

മറ്റുള്ളവരുടെ തിരസ്കാരം മൂലം പുറത്തേക്ക് വരുന്നു.

सार: - शान्तस्वभावेषु तपोधनेषु शत्रुविनाशनक्षमं किमपितेजः अतिनिगूढतया तिष्ठति, स्पर्शक्षमाः सूर्यकान्तमणयः यथा अन्येषां तेजसां अभिभवेन वमन्ति, तथा एतत् तेजः अपि अन्याभिभवात् प्रकटीभवति।

(ശാന്തശീലരായ സന്യാസിമാർക്കിടയിൽ എല്ലാത്തിനെയും നശിപ്പിക്കാൻ കഴിയുന്ന ഒരു തേജസ് ഗൂഢമായി വർത്തിക്കുന്നു (നിലകൊള്ളുന്നു). അത് സ്പർശാനുകൂലമായ സൂര്യകാന്തം പോലെ മറ്റുള്ളവരുടെ ആക്രമണത്താൽ പുറത്തുവരുന്നു.)

1.2.3 प्रकृतम् - भर्तृमती स्त्री भर्तुरिव भवने वसति चेद्वरम्।

सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रितां जनोऽन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते।
अत: समीपे परिणेतुरिष्यते प्रियाप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभि:।।

(अभिज्ञानशाकुन्तलम् 5.17)

സതീമപി ജ്ഞാതികുലൈകസംശ്രിതാം ജനോ ∫ന്യഥാ ഭർതൃമതീം വിശങ്കതേ.
അതഃ സമീപേ പരിണേതുരിഷ്യതേ പ്രിയാപ്രിയാ വാ പ്രമദാ സ്വബന്ധുഭിഃ .

(അഭിജ്ഞാനശാകുന്തളം 5.17)

पदच्छेद: -

जनोऽन्यथा - जन: + अन्यथा।

परिणेतुरिष्यते - परिणेतु: + इष्यते।

प्रियाप्रिया - प्रिया + अप्रिया।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रितां	-	पतिव्रताम् अपि बन्धुकुले वसन्तीं പതിവ്രത ആണെങ്കിലും ബന്ധുജനങ്ങളുടെ വീട്ടിൽ കഴിയുന്ന
भर्तृमतीं	-	पतियुक्तां

ഭർതൃമതിയെ

जन: अन्यथा विशङ्कते - लोक: अन्यरूपेण (असतीं) शङ्कते
ജനങ്ങൾ മറ്റുരീതിയിൽ തെറ്റിദ്ധാരിക്കുന്നു.

अत: प्रिया अप्रिया वा - तत्कारणात् भर्तुःइष्टा अनिष्टा वा
അക്കാരണത്താൽ ഭർത്താവിനു ഇഷ്ടപ്പെട്ടവൾ ആണെങ്കിലും അല്ലെങ്കിലും

प्रमदा स्वबन्धुभि: - स्त्री स्वबान्धवै:
സ്ത്രീ സ്വന്തം ബന്ധുക്കളാൽ

परिणेतु: समीपे इष्यते - भर्तु: गृह एव अभिलष्यते।
ഭർത്താവിന്റെ വീട്ടിൽ തന്നെ താമസിക്കുവാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു.

सार: - पतिव्रतां अपि बन्धुकुले वसन्तीं भर्तृमतीं स्त्रियं जना: पांसुलां मन्यन्ते। अत: कृतोद्वाहा स्त्री, भर्तुः प्रिया वा अप्रिया वा भवतु, सा पतिगृहे एव वस्तव्या इति बन्धुजनाःइच्छन्ति। नो चेत् वधूकुले दोषारोपणं करिष्यति लोकः।

(ഭർതൃമതിയായ സ്ത്രീ പതിവ്രതയാണെങ്കിൽ പോലും ബന്ധുകുലത്തിൽ വസിച്ചാൽ ജനങ്ങൾ കളങ്കിതയായി സംശയിക്കുന്നു. അതിനാൽ വിവാഹിതയായ സ്ത്രീ ഭർത്താവിനു പ്രിയയാണെങ്കിലും അപ്രിയയാണെങ്കിലും ഭർത്താവിന്റെ സമീപത്തുതന്നെ താമസിക്കുന്നതിനാണ് ബന്ധു ജനങ്ങൾ ഇഷ്ടപ്പെടുന്നത്.)

1.2.4. प्रकृतम् - सज्जना: सम्यक् विचिन्त्य कार्यं कुर्वन्ति।

पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम्।
सन्त: परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते मूढ: परप्रत्ययनेयबुद्धि:।।(मालविकाग्निमित्रम् 1-2)

പുരാണമിത്യേവ ന സാധു സർവം ന ചാപി കാവ്യം നവമിത്യവദ്യം.
സന്തഃ പരീക്ഷ്യാന്യതരദ്ഭജന്തേ മൂഢഃ പരപ്രത്യയനേയബുദ്ധിഃ
(മാളവികാഗ്നിമിത്രം 1.2.)

पदच्छेद: -

पुराणमित्येव - पुराणम् + इति + एव।

चापि - च + अपि।

इत्यवद्यम्   - इति + अवद्यम् ।

परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते - परीक्ष्य + अन्यतरत् + भजन्ते ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
पुराणं सर्वं साधु एव इति न	-	प्राचीनं सर्वं निर्दोषं भवतीति न പ്രാചീനമായത് കൊണ്ട് എല്ലാം (കാവ്യങ്ങളും) നല്ലതല്ല.
नवं काव्यं च अवद्यं (इति) अपि न	-	नूतनं काव्यं निन्दार्हं इति च न പുതിയതായത് കൊണ്ട് കാവ്യം നിന്ദാർഹവുമല്ല
सन्त: परीक्ष्य	-	सज्जना: पुरातनं काव्यं नवं काव्यं च सुसमीक्ष्य സജ്ജനങ്ങൾ പുരാതനകാവ്യത്തെയും നൂതനകാവ്യത്തെയും നല്ലവണ്ണം പരിശോധിച്ചിട്ട്
अन्यतरत् भजन्ते	-	तयोः यत् साधु तदेवस्वीकुर्वन्ति । അവയിൽ സാധു ആയതിനെ സ്വീകരിക്കുന്നു.

सार: - प्राचीनं भवति इति एकेनैव हेतुना सर्वं काव्यं निर्दोषमिति वक्तुं न शक्यते । नूतनं दोषयुक्तमित्यपि न वक्तव्यम् । सज्जनाः प्राचीनं नवीनं च परीक्ष्य तयोः सगुणं यद्भवति तदेव स्वीकुर्वन्ति । सज्जनस्वीकारे मूल्यवत्त्वमेव निदानम् - पुरातनत्वं नवीनत्वं वा न भवति । अन्येषां विश्वासेन नीयमानाः मूढाः भवन्ति । (പ്രാചീനമായത് കൊണ്ട് എല്ലാം നല്ലത് ആകണം എന്നില്ല. പുതിയത് ആയതു കൊണ്ട് മോശം ആകണമെന്നില്ല. സജ്ജനങ്ങൾ പഴയതിനെയും പുതിയതിനെയും പരിശോധിച്ചിട്ട് അവയിൽ നല്ലതിനെ സ്വീകരിക്കുന്നു. മൂഢൻമാർ ആവട്ടെ മറ്റുള്ളവർ പറയുന്നത് വിശ്വസിക്കുന്നു.)

1.2.5 प्रकृतम् - यस्मिन् ज्ञानं, ज्ञानसंक्रमणपाटवं च वर्तते स: गुरुजनेषु श्रेष्ठ: भवति ।

श्लिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।
यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ।।

(मालविकाग्निमित्रम् 1.16)

ശ്ലിഷ്ടാ ക്രിയാ കസ്യചിദാത്മസംസ്ഥാ സംക്രാന്തിരന്യസ്യ വിശേഷയുക്താ.
യസ്യോഭയം സാധു സ ശിക്ഷകാണാം ധുരി പ്രതിഷ്ഠാപയിതവ്യ ഏവ.

(മാളവികാഗ്നിമിത്രം 1.16)

पदच्छेद: -

कस्यचिदात्मसंस्था - कस्यचित् + आत्मसंस्था।

संक्रान्तिरन्यस्य - संक्रान्तिः + अन्यस्य।

यस्योभयम् - यस्य + उभयम्।

स शिक्षकाणां - सः+ शिक्षकाणाम्।

प्रतिष्ठापयितव्य एव - प्रतिष्ठापयितव्यः + एव।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
कस्यचित् आत्मसंस्था श्लिष्टा क्रिया	-	कस्यचित् पुरुषस्य स्वनिष्ठ सती सङ्गता शिक्षा ഒരുവന് ആത്മനിഷ്ഠമായ പാണ്ഡിത്യം ഉണ്ടായിരിക്കും.
अन्यस्य विशेषयुक्ता संक्रान्तिः	-	अन्यस्य पुरुषस्य विशिष्टरूपेण ज्ञानवितरणयुक्ति (ज्ञानसंक्रामणपाटवं) മറ്റൊരുവന് വിശിഷ്ടമായി പകർന്നുകൊടുക്കാനുള്ള കഴിവ് ഉണ്ടാകും
यस्य उभयं साधु	-	यस्मिन् ज्ञानं ज्ञानवितरणपाटवं चेति द्वयं सुष्ठुवर्तते ഇവ രണ്ടും ഉള്ളവൻ
सः शिक्षकाणां धुरि	-	सः गुरुजनानां पुरतः ആചാര്യൻമാരുടെ കൂട്ടത്തിൽ
प्रतिष्ठापयितव्यः एव	-	प्रतिष्ठां प्रापणीयः एव। മുൻപന്തിയിൽ കണക്കാക്കപ്പെടുന്നു.

सारः - कस्मिंश्चित् जने स्वहृदयनिष्ठं अगाधं विज्ञानं वर्तते। अन्यस्मिन् जने ज्ञानवितरणपाटवं श्लाघ्यतयैव वर्तते। यस्मिन् एतदुभयं अर्थात् विज्ञानं ज्ञानवितरणपाटवं च सुष्ठु वर्तते, सः गुरुजनेषु वरिष्ठो भवति। सः गुरुजनानां पुरतः प्रतिष्ठामर्हति।

(ചിലർക്ക് അഗാധമായ പാണ്ഡിത്യം ഉണ്ട്. മറ്റു ചിലർക്ക് തങ്ങളിലുള്ള അറിവ് മറ്റുള്ളവർക്ക് പകർന്നുകൊടുക്കാനുള്ള കഴിവ് ഉണ്ട്. ആർക്കാണോ അഗാധമായ അറിവും മറ്റുള്ളവർക്ക് പകർന്നുകൊടുക്കാനുള്ള കഴിവും ഉള്ളത് അവനാണ് ഗുരുക്കന്മാരിൽ ശ്രേഷ്ഠൻ.)

Unit - 3

1.3.1 प्रकृतम् - धीराणां महत्त्वं प्रतिपादयति ।

निन्दन्तु नीतिनिपुणा: यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मी: समाविशतु गच्छतु वा यथेच्छम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथ: प्रविचलन्ति पदं न धीरा: ।। (नीतिशतकम्-84)

നിന്ദന്തു നീതിനിപുണാഃ യദി വാ സ്തുവന്തു
ലക്ഷ്മീഃ സമാവിശതു ഗച്ഛതു വാ യഥേച്ഛം
അദ്യൈവ വാ മരണമസ്തു യുഗാന്തരേ വാ
ന്യായാത്പഥഃ പ്രവിചലന്തി പദം ന ധീരാഃ. (നീതിശതകം 84)

पदच्छेद: -

अद्यैव - अद्य + एव ।

मरणमस्तु - मरणम् + अस्तु ।

न्याय्यात्पथ:- न्याय्यात् + पथः ।

अन्वय:		अन्वयार्थ:
नीतिनिपुणा: निन्दन्तु	-	नीतिशास्त्रविशारदाः भर्त्सयन्तु നീതിശാസ്ത്രവിശാരദന്മാർനിന്ദിക്കട്ടെ
यदि वा स्तुवन्तु	-	अथवा स्तुतिं कुर्वन्तु അഥവാ സ്തുതി ചെയ്യട്ടെ
लक्ष्मी: यथेच्छंसमाविशतु	-	ऐश्वर्यदेवता स्वेच्छानुसारं स्वस्मिन् समाविष्टा भवतु ഐശ്വര്യം ഇഷ്ടംപോലെ വന്നുചേർന്നുകൊള്ളട്ടെ
गच्छतु वा	-	अथवा स्वस्मात् दूरं गच्छतु वा പൊയ്ക്കൊള്ളട്ടെ
मरणं अद्य एव वा	-	मृत्युःअस्मिन् दिने सम्भवतु

മരണം ഇന്ന്തന്നെ സംഭവിച്ചുകൊള്ളട്ടെ

युगान्तरे वा अस्तु - अथवा अन्यस्मिन् युगे वा भवतु

യുഗാന്തരത്തിൽ ആയികൊള്ളട്ടെ

धीरा: न्याय्यात् पथ: - बुद्धिशालिनः न्याययुक्तात् मार्गात्

ധീരന്മാർ ന്യായമായ മാർഗത്തിൽ നിന്നും

पदं न व्यतिचलन्ति - एकं पदमपि न व्यतिक्रामन्ति।

വ്യതിചലിക്കുന്നില്ല.

सार: - सुबुद्धयो जनाः नीतियुक्तान्मार्गात् एकं पदमपि न व्यतिक्रामन्ति। विषयेऽस्मिन् अन्येषां स्तुतिर्वा निन्दा वा तान् न बाधेत। धनस्य आगमनं निर्गमनं वा ते न गणयन्ति। मृत्योः सद्योभावो वा तिरोभावो वा न तान् बाधते। एवं न्याय्यमार्गादव्यतिचलनं एव धीराणां लक्षणम्।

(നീതിശാസ്ത്രപണ്ഡിതന്മാർ നിന്ദിച്ചുകൊള്ളട്ടെ. അല്ലെങ്കിൽ സ്തുതിച്ചുകൊള്ളട്ടെ. ഐശ്വര്യം ഇഷ്ടംപോലെ വന്നുചേരട്ടെ, അല്ലെങ്കിൽ ഇല്ലാതായികൊള്ളട്ടെ. മരണം ഇന്നുതന്നെ സംഭവിക്കട്ടെ, അല്ലെങ്കിൽ യുഗാന്തരത്തിൽ ആകട്ടെ. എന്ത് തന്നെ സംഭവിച്ചാലും ധീരന്മാർ ന്യായമായമാർഗത്തിൽനിന്നും ഒരു ചുവടുപോലും മാറില്ല.)

1.3.2 प्रकृतम् – करुणापराणां यथार्थं भूषणम्।

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन।

विभाति काय: करुणापराणां परोपकारेण न चन्दनेन।।(नीतिशतकम्-72)

ശ്രോത്രം ശ്രുതേനൈവ ന കുണ്ഡലേന ദാനേന പാണിർന തു കങ്കണേന

വിഭാതി കായഃ കരുണാപരാണാം പരോപകാരേണ ന ചന്ദനേന.

(നീതിശതകം.72)

पदच्छेद: -

श्रुतेनैव - श्रुतेन + एव।

पाणिर्न - पाणि:+ न।

अन्वय: - अन्वयार्थ:

करुणापराणां - दयापराणां

ദയയുള്ളവർക്ക്

श्रोत्रं श्रुतेन एव विभाति	-	श्रोत्रेन्द्रियं (कर्णौ) शास्त्रश्रवणैनैव शोभते ശ്രോത്രം (ചെവി), ശാസ്ത്രം ശ്രവിച്ചാണ് ശോഭിക്കുന്നത്.
न कुण्डलेन	-	न कर्णाभरणेन കമ്മലുകൾ കൊണ്ടല്ല.
पाणि: दानेन (विभाति)	-	हस्त: दानकर्मणाशोभते കൈ ദാനകർമ്മത്താൽ ശോഭിക്കുന്നു.
कङ्कणेन न	-	करभूषणेन न വളകളാലല്ല.
काय: परोपकारेण (विभाति)	-	शरीरं परोपकारप्रवृत्या शोभते ശരീരം പരോപകാരത്താൽ ശോഭിക്കുന്നു.
चन्दनेन न	-	गन्धलेपनेन न। ഗന്ധലേപനത്താൽ അല്ല.

सार: - कारुण्यवृत्तौ व्यापृतानां सज्जनानां कर्णौ शास्त्रश्रवणैनैव शोभेते, न तु कर्णाभरणै:। तेषां हस्त: दानेन शोभते, न तु करभूषणेन। शरीरं च परोपकारेण शोभते, न तु चन्दनादिलेपेनेन। दयापराणां प्रेयः अपेक्ष्य श्रेयः एव प्रधानम्। ततस्तेषां कर्णाः शास्त्रादिश्रवणायैव, न तु कुण्डलधारणाय, तेषां हस्ताः दानाय, न तु कङ्कणधारणाय, तेषां शरीराणि परोपकाराय, न तु चन्दनादिलेपनाय।

(ശ്രോത്രം (ചെവി) കമ്മലുകൾ അണിയുന്നതിലൂടെ അല്ല, വേദങ്ങൾ തുടങ്ങിയശാസ്ത്രങ്ങൾ കേൾക്കുന്നതിലൂടെയാണ് ശോഭിക്കുന്നത്. കൈകൾ വള അണിയുന്നതിലൂടെ അല്ല, ദാനകർമ്മത്തിലൂടെ ആണ് ശോഭിക്കുന്നത്. അതുപോലെ കരുണാമയമായവരുടെ ശരീരം ചന്ദനലേപനത്തിലൂടെ അല്ല, പരോപകാരത്തിലൂടെ യാണ് ശോഭിക്കുന്നത്.)

1.3.3 - प्रकृतम् - अज्ञानिनां सदसि मौनमेवोचितम्।

स्वायत्तमेकान्तहितं विधात्रा
विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः।
विशेषतस्सर्वविदां समाजे
विभूषणं मौनमपण्डितानाम्।। (नीतिशतकम्-7)

സ്വായത്തമേകാന്തഹിതം വിധാത്രാ
വിനിർമിതം ഛാദനമജ്ഞതായാഃ
വിശേഷതസ്സർവ്വവിദാം സമാജേ
വിഭൂഷണം മൗനമപണ്ഡിതാനാം. (നീതിശതകം 7)

पदच्छेद: -

विशेषतस्सर्वविदां - विशेषत: + सर्वविदाम् ।

स्वायत्तमेकान्तहितं - स्वायत्तम् + एकान्तहितम् ।

छादनमज्ञातायाः - छादनम् + अज्ञातायाः ।

मौनमपण्डितानां - मौनम् + अपण्डितानाम् ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
विधात्रा	-	ब्रह्मणा ബ്രഹ്മാവിനാൽ
अज्ञातायाः	-	पाण्डित्यराहित्यस्य അജ്ഞതയ്ക്ക്
स्वायत्तं	-	आत्मन एव अधीनम् സ്വായത്തമായിട്ടുള്ളതും
एकान्तहितं	-	अत्यन्तं हितकारि അത്യന്തം ഹിതകരവുമായ
छादनं	-	आवरणम् ആവരണമായി
(मौनं) विनिर्मितं	-	कृतम् മൗനത്തെ നിർമ്മിച്ചിരിക്കുന്നു.
विशेषतः	-	विशिष्य പ്രത്യേകിച്ച്
सर्वविदां	-	सर्वज्ञानाम् സർവജ്ഞരുടെ
समाजे	-	सदसि

സഭയിൽ

अपण्डितानां - मूर्खाणाम्

മൂഢൻമാർക്ക്

मौनं - तूष्णीं भावः

മൗനം

विभूषणं भवति - अलङ्कारो भवति।

അലങ്കാരമാണ്.

सारः - अज्ञातायाः एकं विशिष्टं आवरणं ब्रह्मणा एव निर्मितम्। तत् उपयोक्तुः स्वाधीनं, अत्यन्तं हितकरं च भवति। विशिष्य सर्वज्ञानां सदसि, अज्ञानां मौनं अलङ्कार एव भवति। पण्डितसभायां अज्ञः तूष्णीं भवति चेत्, तस्य अज्ञत्वं न प्रकाशितं स्यादिति तात्पर्यम्।

(ബ്രഹ്മാവിനാൽ അജ്ഞതയ്ക്ക് സ്വായത്തമായിട്ടുള്ളതും എല്ലാ സമയത്തും യോജിച്ചതുമായ ആവരണമായിട്ട് മൗനത്തെ നിർമ്മിച്ചിരിക്കുന്നു. വിശേഷിച്ചും സർവ്വജ്ഞന്മാരുടെ സഭയിൽ മൂഢൻമാർക്ക് മൗനം തന്നെയാണ് അലങ്കാരം.)

1.3.4. प्रकृतम् - गुणरहिताः मानवाः मृगसमानाः।

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति।।(नीतिशतकम्-13)

യേഷാം ന വിദ്യാ ന തപോ ന ദാനം ജ്ഞാനം ന ശീലം ന ഗുണോ ന ധർമഃ
തേ മർത്യലോകേ ഭുവി ഭാരഭൂതാ മനുഷ്യരൂപേണ മൃഗാശ്ചരന്തി.

(നീതിശതകം.13)

पदच्छेदः -

तपो न - तपः + न।

गुणो न - गुणः + न।

भारभूता मनुष्यरूपेण - भारभूताःअ मनुष्यरूपेण

मृगाश्चरन्ति - मृगाः + चरन्ति।

अन्वयः - अन्वयार्थः

येषां न विद्या न तपः - येषां जनानां विद्या नास्ति,तपः नास्ति,

		യാതൊരുവന് വിദ്യയും, തപസും ഇല്ലയോ
न दानं, न ज्ञानं, न शीलं	-	दानशीलं नास्ति, ज्ञानं नास्ति, सत्स्वाभवो नास्ति ദാനശീലവും,അറിവും,സത്സ്വഭാവവും ഇല്ലയോ
न गुण:, न धर्म: (च)	-	सद्गुणो नास्ति धर्माश्च नास्ति, സദ്ഗുണവും ധർമ്മവും ഇല്ലയോ
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता: मृगाः	-	ते जनाः मनुष्यलोके अस्यां भुवि भारकारिणो जन्तवो भूत्वा ആ ജനങ്ങൾ മനുഷ്യലോകമാകുന്ന ഭൂമിയിൽ ഭാരരൂപത്തിൽ മൃഗങ്ങളായി
(सन्तः) मनुष्यरूपेण चरन्ति।	-	मनुष्यरूपेण चरन्ति। മനുഷ്യരൂപത്തിൽ സഞ്ചരിക്കുന്നു.

सार: - मनुष्यश्चेद् विद्या, तपः, दानं, ज्ञानं, सद्गुणः, धर्मश्चेत्यादिभिः सहित एव भवितव्यः। एषु एकमपि येषां नास्ति, ते वस्तुतः तिर्यच एव। किन्तु ते मनुजा इव चरन्तीत्येव विशेषोऽस्ति। ततस्ते मनुष्यवच्चरन्तो मृगा एव। ते भूमेः भारभूताश्च भवन्ति।

(വിദ്യാ, തപസ്സ്, ദാനശീലം, അറിവ്, സദ്സ്വഭാവം, സദ്ഗുണം, ധർമ്മം എന്നിവ ഇല്ലാത്തവർ ഈ ഭൂമിയിൽ ഭാരമായി മനുഷ്യരൂപത്തിൽ ജീവിക്കുന്ന മൃഗങ്ങൾ ആകുന്നു.)

1.3.5 प्रकृतम् - संस्कारयुक्ता वाण्येव नरस्य भूषणम्।

केयूराणि न भूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजा:।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम्।।(नीतिशतकम्-19)

കേയൂരാണി ന ഭൂഷയന്തി പുരുഷം ഹാരാ ന ചന്ദ്രോജ്വലാ
ന സ്നാനം ന വിലേപനം ന കുസുമം നാലങ്കൃതാ മൂർധജാഃ
വാണ്യേകാ സമലങ്കരോതി പുരുഷം യാ സംസ്കൃതാ ധാര്യതേ
ക്ഷീയന്തേ ഖലു ഭൂഷണാനി സതതം വാഗ്ഭൂഷണം ഭൂഷണം.

(നീതിശതകം 19)

पदच्छेदः -

हारा न - हाराः+ न ।

चन्द्रोज्ज्वला न -चन्द्रोज्ज्वलाः+ न ।

नालङ्कृता मूर्धजा: - न + अलङ्कृता: + मूर्धजा: ।

वाण्येका - वाणी + एका ।

वाग्भूषणं - वाक् + भूषणम् ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
पुरुषं केयूराणि	-	नरं अङ्गदानि തോൾവളകൾ പുരുഷനെ
न भूषयन्ति,	-	नालङ्कुर्वन्ति അലങ്കരിപ്പിക്കുന്നില്ല.
चन्द्रोज्ज्वाला: हारा: न भूषयन्ति	-	चन्द्रवत् प्रकाशमाना: माला: न अलङ्कुर्वन्ति ചന്ദ്രപ്രഭയാകുന്ന മാലകൾ അലങ്കരിക്കുന്നില്ല.
स्नानं न, विलेपनं न	-	आप्लावः, लेपनं (लेपनं नाम शरीरकान्त्यर्थं प्रयुज्यमानं द्रव्यम्) കുളിയും ലേപനവും അലങ്കരിക്കുന്നില്ല.
कुसुमं न अलङ्कृताः मूर्धजा: (च) न	-	अलङ्कृताः केशाश्च पुरुषं नाऽलङ्कुर्वन्ति പൂക്കളും അലങ്കരിച്ച മുടിയും അലങ്കരിക്കുന്നില്ല.
(किन्तु) या संस्कृता एका वाणी धार्यते	-	ततोऽपि संस्कृतियुक्ता एका वाणी पुरुषेण धार्यते चेत् सा पुरुषं सम्यगेव अलङ्करोति സംസ്കാരസമ്പന്നമായ വാക്കുകൾ ആണ് അലങ്കരിക്കുന്നത്.
भूषणानि सततं क्षीयन्ते खलु	-	अन्यानि भूषणानि निरन्तरतया प्रणश्यत्येव മറ്റു ആഭരണങ്ങളെല്ലാം നശിക്കുന്നു.
वाग् भूषणं भूषणम्	-	वाग्रूपं भूषणं, एव अविनाशि भूषणम् । വാക്കാകുന്ന ആഭരണം എല്ലായ്പ്പോഴും നശിക്കാത്ത ആഭരണമായി നിലകൊള്ളുന്നു.

सारः - केयूराणि पुरुषं य़थार्थतो न अलङ्कुर्वन्ति। चन्द्रवत् प्रशोभमानाः हारादयः अपि पुरुषं नालङ्कुर्वन्ति। स्नानं, विलेपनं, पुष्पं, अलङ्कृतं केशजालं वा नालङ्कुर्वन्ति। किन्तु पुरुषेण धार्यमाण संस्कारयुक्ता वाणी तमलङ्करोत्येव। अन्येषां भूषणानां भूषणत्वं प्रणश्यत्येव। यौवने भ्राजमानं भूषणं वार्धक्ये कदाचिदाभासातामपि यास्यति। स्त्रियो भूषणं कदाचित् पुरुषे नैव शोभेत। ततः कटककुण्डलादिभूषणानां भूषणत्वं न शाश्वतम्। संस्कारसम्पन्ना वाणी सर्वकालमपि भूषणमेव, तस्मात् सैव भूषणम्।
(തോൾവളകളും ചന്ദ്രപ്രഭയോടുകൂടിയ മാലകളും കുളിയും ലേപനങ്ങളും പൂക്കളും അലങ്കരിച്ച മുടിയും പുരുഷനെ അലങ്കരിക്കുന്നില്ല. സംസ്കാരസമ്പന്നമായ വാക്കുകൾ മാത്രമാണ് പുരുഷനെ അലങ്കരിക്കുന്നത്. മാല തുടങ്ങിയ എല്ലാ ആഭരണങ്ങളും നശിക്കുന്നു. വാക്കുകൾ ആകുന്ന ആഭരണം മാത്രം എന്നും നശിക്കാത്ത അലങ്കാരമായി ആഭരണമായി നിലകൊള്ളുന്നു.)

Unit - 4

1.4.1 प्रकृतम् - नारीणां आदरः कार्य एव।

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः।
यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः।। (मनुस्मृतिः 3.56)

യത്ര നാര്യസ്തു പൂജ്യന്തേ രമന്തേ തത്ര ദേവതാഃ
യത്രൈതാസ്തു ന പൂജ്യന്തേ സർവ്വാസ്തത്രാഫലാഃ ക്രിയാഃ.
(മനുസ്മൃതി 3.56)

पदच्छेदः -

नार्यस्तु - नार्यः + तु।

यत्रैतास्तु - यत्र + एताः + तु।

सर्वास्तत्राफलाः - सर्वाः + तत्र + अफलाः।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यत्र नार्यः तु	-	यस्मिन् कुले तु स्त्रियः യാതൊരു കുലത്തിലാകട്ടെ സ്ത്രീകൾ

पूज्यन्ते तत्र	-	अर्च्यन्ते, तस्मिन् कुले പൂജിക്കപ്പെടുന്നത്, ആ കുലത്തിൽ
देवता: रमन्ते	-	देवता: प्रसन्ना: भवन्ति ദേവതകൾ പ്രസന്നമായിരിക്കുന്നു.
यत्र तु एता: न पूज्यन्ते	-	यस्मिन् कुले तु स्त्रिय: न आद्रियन्ते, अर्थात् इतरे जनाः स्त्री: अवगणयन्ति, എവിടെയാണോ സ്ത്രീകൾ പൂജിക്കപ്പെടാത്തത്, മറ്റു ജനങ്ങൾ സ്ത്രീകളെ അവഗണിക്കുന്നത്.
तत्र	-	तस्मिन् कुले तावत् ആ കുലത്തിൽ
सर्वा: क्रिया: अफला: (भवन्ति)	-	सर्वा: यागादिक्रिया: फलरहिता: भवन्ति । എല്ലാ ക്രിയകളും വിഫലം ആകുന്നു.

सार: - यस्मिन् कुले योषितः आद्रियन्ते, तस्मिन् कुले देवताः संप्रीता भवन्ति । यत्र तु महिलाः न बहुमन्यन्ते तत्र पुण्यकर्माण्यपि निष्फलान्येव जायन्ते । कुलस्य दीप्तयः स्त्रियः सर्वदा%पि बहुमान्या एव । तासां प्रीतिरेव कुलस्य श्रेयो वर्धयति । तासां दुःखं कुलविनाशकं भवति ।
(എവിടെ സ്ത്രീകൾ പൂജിക്കപ്പെടുന്നുവോ അവിടെ ദേവതകൾ സന്തുഷ്ടരാകുന്നു. എവിടെ സ്ത്രീകൾ ബഹുമാനിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ അവിടെ ചെയ്യുന്ന പ്രവൃത്തികളെല്ലാം നിഷ്ഫലങ്ങളാണ്.)

1.4.2. प्रकृतम् - कुलस्त्रीणां दु:खे कुलनाश: सम्भवेत् ।

शोचन्ति जामयो यत्र विनश्यत्याशु तत्कुलम् ।

न शोचन्ति तु यत्रैता वर्धते तद्धि सर्वदा ।। (मनुस्मृति: 3-57)

ശോചന്തി ജാമയോ യത്ര വിനശ്യത്യാശു തത്കുലം.

ന ശോചന്തി തു യത്രൈതാ വർധതേ തദ്ധി സർവ്വദാ.(മനുസ്മൃതി 3.57)

पदच्छेद: -

जामयो यत्र - जामय: + यत्र ।

विनश्यत्याशु - विनश्यति + आशु ।

तत्कुलं - तत् + कुलम् ।

यत्रैता वर्धते - यत्र + एता: + वर्धते ।

तद्धि - तत् + हि ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
यत्र जामय: शोचन्ति	-	यस्मिन् कुले स्त्रियः दु:खमनुभवन्ति യാതൊരു കുലത്തിൽ സ്ത്രീകൾ ദുഃഖമനുഭവിക്കുന്നുവോ
तत्कुलम् आशु विनश्यति	-	स वंशः शीघ्रं नाशं प्राप्नोति ആ വംശം പെട്ടെന്ന് നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.
यत्र तु एता: न शोचन्ति	-	यत्र ता: कुलस्त्रिय: दु:खिता: न भवन्ति എവിടെ യാതൊരു കുലസ്ത്രീകൾ ദുഖിതർ ആകാത്തത്
तत् हि सर्वदा वर्धते	-	तत् कुलं सर्वदाऽपि वृद्धिमेति । ആ കുലം എല്ലായ്പ്പോഴും വൃദ്ധിപ്രാപിക്കുന്നു.

सार: - यस्मिन् कुले कुलस्त्रिय: दु:खिता:, तत्कुलं शीघ्रं नश्यति । यस्मिन् कुले कुलस्त्रीणां दु:खायावसरो न वर्तते तत्र सर्वदा सम्पद: ऐश्वर्याणि च वर्धन्ते ।

(ഏതു കുലത്തിൽ സ്ത്രീകൾ ദുഃഖമനുഭവിക്കുന്നുവോ ആ കുലം പെട്ടെന്ന് നശിക്കുന്നു. എവിടെ സ്ത്രീകൾ ദുഃഖിക്കുന്നില്ലയോ അവിടെ എപ്പോഴും ഐശ്വര്യം വർദ്ധിക്കുന്നു.)

1.4.3 प्रकृतम् - यत्र दम्पत्यो: परस्परानुराग: वर्तते तद्गृहं मङ्गलपूर्णं भवति ।

सन्तुष्टो भार्यया भर्त्रा भार्या तथैव च ।

यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् । ।(मनुस्मृति: 3.60)

സന്തുഷ്ടോ ഭാര്യയാ ഭർത്രാ ഭാര്യാ തഥൈവ ച.

യസ്മിന്നേവ കുലേ നിത്യം കല്യാണം തത്ര വൈ ധ്രുവം.

(മനുസ്മൃതി 3.60)

पदच्छेद: -

सन्तुष्टो भार्यया - सन्तुष्टः + भार्यया।

तथैव - तथा + एव।

यस्मिन्नेव - यस्मिन् + एव।

अन्वयः	-	अन्वयार्थः
यस्मिन् कुले	-	यस्मिन् वंशे യാതൊരു കുലത്തിൽ
भार्यया भर्त्ता सन्तुष्टः	-	कान्तया कान्तः सन्तुष्टः(वर्तते) ഭാര്യയാൽ ഭർത്താവ് സന്തുഷ്ടനാകുന്നുവോ
तथा एव भर्त्रा भार्या च	-	एवं कान्तेन कान्ता च (सन्तुष्टा वर्तते) അപ്രകാരം ഭർത്താവിനാൽ ഭാര്യ സന്തുഷ്ടയാകുന്നത്
तत्र वै नित्यं कल्याणं ध्रुवम् (भवति)	-	तत्रैव नित्यं मङ्गलं जायते, इत्येतत् सुनिश्चयमेव। അവിടെ എപ്പോഴും മംഗളം ഉണ്ടാകുക തന്നെ ചെയ്യും.

सारः - यस्मिन् गृहे भार्यया भर्ता सन्तुष्टः, पत्या भार्य च सन्तुष्टा भवति तत्र ऐश्वर्यं सदा विलसति। दम्पत्योः परस्परविश्वासेन प्रीणनेन चैव कुलस्याभिवृद्धिभिः स्यात्।

(ഏതൊരു കുലത്തിൽ ഭാര്യയുടെ പ്രവൃത്തികൊണ്ട് ഭർത്താവും ഭർത്താവിന്റെ പ്രവൃത്തി കൊണ്ട് ഭാര്യയും സന്തുഷ്ടരായിരിക്കുന്നത് അവിടെ എപ്പോഴും എല്ലാവിധ ഐശ്വര്യങ്ങളും ഉണ്ടാകുന്നു.)

1.4.4 प्रकृतम् - अन्यान् सर्वान् भोजयित्वैव गृहस्थेन भोक्तव्यम्।

बालान् स्ववासिनीं वृद्धान् गर्भिण्यातुरकन्यकाः।
सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च गृहस्थः शिष्टभुग्भवेत्।।(याज्ञवल्क्यस्मृतिः1.105)

ബാലാൻ സ്വവാസിനീം വൃദ്ധാൻ ഗർഭിണ്യാതുരകന്യകാഃ
സംഭോജ്യാതിഥിഭൃത്യാംശ്ച ഗൃഹസ്ഥഃ ശിഷ്ടഭുഗ്ഭവേത്.

(യാജ്ഞവൽക്യസ്മൃതി 1.105)

पदच्छेदः -

सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च - संभोज्य + अतिथिभृत्यान् + च ।

शिष्टभुग्भवेत् - शिष्टभुक् + भवेत् ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
बालान्	-	बालकान् കുട്ടികളെയും
स्ववासिनीं	-	पितृगृहमागतां भर्तृमतीं പിതൃഗൃഹത്തിൽ വന്ന ഭർതൃമതിയെയും
वृद्धान्	-	स्थविरान् വൃദ്ധരെയും
गर्भिण्यातुरकन्यका:	-	गर्भिणीः, रोगबाधितान्, कन्यकाश्च ഗർഭിണികൾ, രോഗികൾ, കന്യകമാർ എന്നിവരെയും
अतिथिभृत्यान् च सम्भोज्य	-	अतिथीन् सेवकान् च सम्यक् भोजयित्वा (भोजनं दत्वा) അതിഥികളെയും ഭൃത്യന്മാരെയും ഭക്ഷിപ്പിച്ച ശേഷം
गृहस्थ: शिष्टभुक् भवेत्	-	गृहस्थाश्रमी शिष्टं भक्षणं भुज्यात् । ഗൃഹസ്ഥൻ ശേഷിച്ച ഭക്ഷണം മാത്രം കഴിക്കണം.

सार: - भोजनविषये के के प्रथमगणनामर्हन्तीति वदति । प्रथममेव बालकेभ्यो भोजनं दातव्यम् । तदनन्तरं भर्तृगृहात् स्वगृहं आगताः विवाहिताः स्त्रियः, तदनन्तरं वृद्धाः, गर्भिण्यः, अविवाहिताः स्त्रियः, तदनन्तरं अतिथयः, तदनन्तरं भृत्याः च भोजयितव्याः। एवं सर्वानपि भोजयित्वा (स्वस्य भृत्यानपि भोजयित्वा) यदवशिष्यते तदेव गृहस्थः भोक्तुमर्हति ।

(ഭോജനകാര്യത്തിൽ ആരു ഒന്നാംസ്ഥാനം അർഹിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു– കുട്ടികൾ, പിതൃഗൃഹത്തിൽ വന്ന ഭർതൃമതി, വൃദ്ധർ, ഗർഭിണികൾ, രോഗികൾ, കന്യകമാർ, അതിഥികൾ, ഭൃത്യന്മാർ, എന്നിവർക്ക് ആഹാരം നൽകിയ ശേഷം ശേഷിച്ച ആഹാരം ഗൃഹസ്ഥൻ കഴിക്കണം.)

1.4.5 प्रकृतम् - धर्मसम्पादनोपाय: क: इति विशदयति ।

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रह: ।

दानं दया दम: क्षान्ति: सर्वेषां धर्मसाधनम् । । (याज्ञवल्क्यस्मृति:1.122)

അഹിംസാ സത്യമസ്തേയം ശൌചമിന്ദ്രിയനിഗ്രഹഃ

ദാനം ദയാ ദമഃ ക്ഷാന്തിഃ സർവേഷാം ധർമസാധനം.

(യാജ്ഞവൽക്യസ്മൃതി 1.122)

पदच्छेद: -

सत्यमस्तेयं - सत्यम् + अस्तेयं ।

शौचमिन्द्रियनिग्रह: - शौचम् + इन्द्रियनिग्रहः ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
अहिंसा सत्यम् अस्तेयं	-	हिंसारहितत्वं सत्यसन्धता परद्रव्यानपहरणं അഹിംസാ, സത്യസന്ധത, മറ്റുള്ളവന്റെ സ്വത്ത് അപഹരിക്കാതിരിക്കൽ.
शौचम् इन्द्रियनिग्रह:	-	शुचित्वं जितेन्द्रियत्वं ശുചിത്വം, ജിതേന്ദ്രിയത്വം
दानं दया दम:	-	दानशीलं, दयालुता, इन्दियाणां बाह्यवृत्तिनिरोधः ദാനധർമ്മം, ദയാ, ബാഹ്യേന്ദ്രിയനിഗ്രഹം
क्षान्ति: सर्वेषां	-	क्षमा सर्वजनानां ക്ഷമാ എന്നിവ എല്ലാ ജനങ്ങൾക്കും
धर्मसाधनम्	-	धर्मसम्पादनोपाय: एव । ധർമ്മസമ്പാദനമാർഗമാണ്.

सार: - हिंसाराहित्यं सत्यसन्धता परद्रव्यानपहरणं शुचित्वं जितेन्द्रियत्वं दानशीलं दयालुता दमनशीलं क्षमा च धर्मसाधनानि भवन्ति । (एते धर्मसम्पानदनोपायाः भवन्ति)

(അഹിംസാ, സത്യസന്ധത, മറ്റുള്ളവരുടേത് അപഹരിക്കാതിരിക്കൽ, ശുചിത്വം, ജിതേന്ദ്രിയത്വം, ദാനശീലം, ദയാലുത, ഇന്ദ്രിയനിഗ്രഹം, ക്ഷമ എന്നിവയാണ് എല്ലാവർക്കും ധർമ്മസമ്പാദനത്തിനുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങൾ.)

पुनरावृत्तिः (Recap)

- भवरोगहरणत्वात् गुरुरित्यभिधीयते।
- इन्द्रियाण्यनुसरन्मनः प्रज्ञां हरति।
- उपभोगेन कामः हविषा अग्निरिव भूय एवाभिवर्धते।
- अनुद्धता: सत्पुरुषा: समृद्धिभि:।
- मूढ: परप्रत्ययनेयबुद्धि:।
- स धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव। शिष्येषु ज्ञानसंक्रमणपटुः ज्ञानी शिक्षकाणां अग्रेसरः।
- निन्दास्तुतिभ्यां अव्यतिचलन्तो धीराः।
- विभूषणं मौनमपण्डितानाम्।
- नार्यः यत्र आद्रियन्ते तत्र देवताः तुष्यन्ति।
- गृहवासिनः अतिथिभृत्यांश्च भोजयित्वा गृहस्थ: शिष्टभुग्भवेत्।

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः (Objective type questions)

1. कुत: मनोनियन्त्रणं कार्यम्?
2. अग्नि: भूयोभिवर्धते - कदा?
3. परोपकारिणां स्वभाव: कीदृश:?
4. क: परप्रत्ययनेयबुद्धि:?
5. शिक्षकाणां धुरि कीर्तनीय: क:?
6. सर्वास्तत्राफला: क्रिया: - कुत्र?
7. अस्तेयम् इत्यस्य कोऽर्थ:?
8. का पुरुषं समलङ्करोति?
9. के निर्दिष्टात् मार्गात् पदं न व्यतिचलन्ति?
10. 'सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम्।' कस्य वचनमिदम्?

एकेन वाक्येन द्वाभ्यां वा उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in one or two sentences)

1. गुरु इत्यस्य कोऽर्थ:?
2. धीरा: कीदृशा: भवन्ति?
3. के मनुष्यरूपेण वर्तमाना: मृगा:?

एकैकया खण्डिकया उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in a paragraph)

1. धीराणां महत्वमधिकृत्य प्रतिपादयत।
2. मनुस्मृतौ नारीणां स्थानमधिकृत्य विशदयत।
3. मित्रलक्षणानि।

निर्दिष्टाभ्यासः (Assignments)

1. यथेच्छं भगवद्गीतात: दश सुभाषितानि चित्वा लिखत।
2. मालविकाग्निमित्रात् कतिपयसुभाषितानि लिखत।
3. मनुस्मृतेः रचनाकाले, स्त्रीणां समाजे किं स्थानमासीदिति विशदयत।

वस्तुनिष्ठप्रश्नानां उत्तराणि (Answer to Objective type questions)

1. मनोनियन्त्रणं न वर्तते चेत् इन्द्रियाणि मानसं दूरत: अपहृत्य प्रज्ञां नाशयन्ति।
2. यदा हविः अर्प्यते तदा।
3. परोपकारिण: ऐश्वर्यागमे अनहंकारिण: भवन्ति। ते जनेभ्य: साहाय्यं कुर्वन्ति।
4. मूढ: परप्रत्ययनेयबुद्धि: भवति।

5. यस्मिन् अगाधं ज्ञानं, उचितं संक्रामणनैपुण्यं च वर्तते स; शिक्षकाणां धुरि कीर्तनीयः एव।
6. यत्र नार्यः न पूज्यन्ते तत्र सर्वाः क्रियाः अफला भवन्ति।
7. अस्तेयमित्यस्य परद्रव्यानपहरणम् इत्यर्थः।
8. संस्कृता वाणी।
9. धीराः सज्जनाः।
10. कर्णस्य।

सूचनाग्रन्थाः (References)

1. कालिदासः, अभिज्ञानशाकुन्तलम्।
2. भर्तृहरिः, नीतिशतकम्।
3. ए.आर्. नारायणपिल्ला, भर्तृहरि, देवि बुक् स्टाल्, कोडुङ्ङल्लूर्, 2013
4. कालिदासः मालविकाग्निमित्रम्।
5. सिद्धिनाथानन्दस्वामी (व्यख्याता), मनुस्मृतिः, श्रीरामकृष्णमठं, पुरनाट्टुकर, तृश्शूर्, 2018
6. याज्ञवल्क्यस्मृतिः व्याख्याता सि.वि. वासुदेवभट्टतिरिः सांस्कारिकप्रसिद्धीकरणविभागः केरलसर्कार्।

BLOCK-2

सुबन्तपरिचयः

SGOU

सुबन्तपरिचयः

उद्देश्यानि (Learning Outcomes)

- विभिन्नविषयेषु अध्ययनं कुर्वतां छात्राणां तत्तद्विषयपरिपोषकतया संस्कृताध्ययनाय अवसरप्रदानम्।
- संस्कृताध्ययनद्वारा छात्राणां भारतीयभाषासु पदसम्पत्तिवर्धनम्।
- संस्कृताध्ययनाय अनिवार्याणां सुबन्तपदानां परिचयः।
- पदानां अन्त-लिङ्ग-विभक्ति-वचनानि ज्ञातुं शक्नोति।

प्राग्व्यपेक्षाः (Prerequisites)

भारतीयसंस्कृतेः वाहिनी भवति संस्कृतभाषा। संस्कृतमिति पदमेव भाषायाः संस्कृतिं सूचयति। भाषायाः संस्कृतिः व्याकरणनियमैः सुनियमिता भवति। ततः संस्कृताध्येतारः प्रथममेव व्याकरणनियमानुसारिणां पदानां अध्ययनमेव कुर्वन्ति। प्रकृतिप्रत्ययोः संयोगेनैव पदानां उद्भवः। अर्थवद्भिः शब्दैः सह सुप् -प्रत्ययानां योगेन सुबन्तपदानि निष्पाद्यन्ते। नामरूपेण, विशेषरूपेण च सुबन्तपदानि सन्ति। धातुभिः सह तिङ् प्रत्ययानां योगेन क्रियापदानां निष्पत्तिः। प्रत्ययानां योगेन प्रकृतिप्रत्ययोः उभयोरपि केचन विकाराः जायन्ते। तदनन्तरं लब्धानि रूपाण्येव सिद्धरूपाणि इत्युच्यन्ते। तदध्ययनमेव सिद्धरूपाध्ययनम्। सुबन्तपदानां सप्तविभक्तयः सन्ति। विभक्तीनां एक-द्वि-बहु नामकानि त्रीणि वचनान्यपि सन्ति। क्रियापदानां प्रथम-मध्यम-उत्तमनामकाः त्रयः पुरषाः सन्ति। तेषामपि पूर्वोक्तवत् त्रीणि वचनानि सन्ति।

वयमिदानीं केषाञ्चन सुबन्तपदानां सिद्धरूपाणि कण्ठस्थीकुर्मः। एतेषां अध्ययनेन अन्येषां बहूनां अकारान्त-इकारान्त-उकारान्तादीनां साधारणशब्दानां परिचयोऽपि सिद्ध्यति।

मुख्यपदानि (Keywords)

अकारान्त-इकारान्त-उकारान्त-ऋकारान्तशब्दाः पुंसि (बाल, कवि, गुरु, पितृ शब्दाः)। स्त्रीलिङ्गे लताशब्दः। नपुंसकलिङ्गे वनशब्दः। किंशब्दः त्रिषु लिङ्गेषु।

Discussion

സംസ്കൃതം മഹത്തായ ഭാരതീയസംസ്കൃതിയുടെ ഭാഷയാണ്. ലോകഭാഷകളിലേയ്ക്ക് സംസ്കൃതം നിരവധി സംഭാവനകൾ ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. മലയാളത്തിന് സംസ്കൃതം നൽകിയ സംഭാവന വാക്കുകൾക്കതീതമാണ്.

സംസ്കൃതത്തിന്റെ ലിപി ദേവനാഗരിയാണ്. സംസ്കൃതവും മലയാളവുമായി വളരെയധികം സാമ്യമുണ്ട്. എഴുതുന്നതുപോലെ വായിക്കുക എന്നതാണ് അതിൽ മുഖ്യം. ഉച്ചാരണം മലയാളംപോലെ തന്നെയാണ് സംസ്കൃതത്തിനും.

വിസർഗ്ഗം (ഃ) ഉച്ചരിക്കേണ്ടത് 'ഹ' എന്നല്ല, 'ഹ്' എന്നാണ്. അതിനു മുന്നിൽ വരുന്ന അക്ഷരവുമായി ചേർത്ത് ഉച്ചരിക്കണം. कविः, बालः തുടങ്ങിയത് കവി, ബാല എന്നിവ കഴിഞ്ഞ് ഇംഗ്ലീഷിലെ Hന്റെ ഉച്ചാരണത്തിന്റെ പകുതിയായിട്ടാണ് ഉച്ചരിക്കേണ്ടതെന്ന് ഭാഷാഭിജ്ഞർ ചൂണ്ടികാണിച്ചിട്ടുള്ളത്.

വ്യാകരണനിയമങ്ങൾക്കനുസൃതമായി നാം പദങ്ങൾ പഠിക്കുന്നു. വർണ്ണങ്ങളുടെ സമൂഹത്തെയാണ് പദമെന്ന് പറയുന്നത്. സംസ്കൃതവൈയാകരണനായ പാണിനി സുബന്തത്തെയും (നാമപദം) തിങന്തത്തെയുമാണ് (ക്രിയാപദം) പദമെന്ന് പറയുന്നത്. പ്രകൃതിയും പ്രത്യയവും ചേർന്നാണ് പദങ്ങൾ രൂപപ്പെടുന്നത്. സംസ്കൃതഭാഷയിൽ പദങ്ങൾ മൂന്നുവിധം. നാമപദങ്ങൾ, ക്രിയാപദങ്ങൾ അവ്യയങ്ങൾ.

ധാതുക്കളുമായി തിങ് പ്രത്യയങ്ങൾ സംയോജിച്ചാണ് ക്രിയാപദങ്ങൾ രൂപപ്പെടുന്നത്. ക്രിയാപദത്തിന്റെ അപരനാമധേയമാണ് തിങന്തം. ക്രിയാപദങ്ങൾക്ക് പ്രഥമ, മധ്യമ, ഉത്തമ എന്നീ മൂന്ന് പുരുഷനും ഏകവചനം, ദ്വിവചനം, ബഹുവചനമെന്നു മൂന്ന് വചനങ്ങളുമുണ്ട്.

പ്രത്യയങ്ങളുടെ സംയോഗത്താൽ പ്രകൃതിപ്രത്യങ്ങളിൽ മാറ്റങ്ങൾ ഉണ്ടാകുന്നു. അതിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്ന ശബ്ദങ്ങളെയാണ് സിദ്ധരൂപങ്ങളെന്നു പറയുന്നത്. ആ ശബ്ദരൂപങ്ങളുടെ അധ്യയനമാണ് സിദ്ധരൂപാധ്യയനം.

വിഭക്തികൾ

മലയാളത്തിലേതുപോലെ (നിർദ്ദേശിക, പ്രതിഗ്രാഹിക) സംസ്കൃതത്തിലും ഏഴ് വിഭക്തികളുണ്ട്. അത് ഒന്നാമത്തേത്, രണ്ടാമത്തേത് എന്നർത്ഥത്തിൽ പ്രഥമാ, ദ്വിതീയാ, തൃതീയാ, ചതുർഥീ, പഞ്ചമീ, ഷഷ്ഠീ, സപ്തമീ, എന്നിങ്ങനെ ഏഴാണ്. കൂടാതെ

പ്രഥമയ്ക്ക് സംബോധനപ്രഥമ എന്ന വിഭാഗം കൂടിയുണ്ട്. അതിന് 'हे, अयि, भोः' എന്ന് ചേർക്കാറുണ്ട്. സാധാരണയായി 'हे' എന്നതാണ് കൂടുതലായി കാണപ്പെടുന്നത്. 'हे' എന്നതിന് അല്ലയോ എന്നാണർത്ഥം. മലയാളത്തിനെന്നപോലെ സംസ്കൃതത്തിലെ വിഭക്തികൾക്ക് അർത്ഥവുമുണ്ട്. അത് ഇപ്രകാരമാണ്.

प्रथमा	അവൻ, അവൾ. അത്, ആ
द्वितीया	അത്തെ, അതിനെ
तृतीया	ഹേതുവായി, കൊണ്ട്, ആൽ, ഊടെ, ഓട്
चतुर्थी	ആയിക്കൊണ്ട്, വേണ്ടി
पञ्चमी	അതിൽനിന്ന്, പോകെ, കാൾ
षष्ठी	ക്ക്, ന്, ഉടെ,ന്റെ
सप्तमी	അതിൽ, അതിൽവെച്ച്

ഇതുതന്നെ ബാലപ്രബോധനത്തിൽ ശ്ലോകരൂപത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്

അതെന്നു പ്രഥമയ്ക്കർത്ഥം ദ്വിതീയയ്ക്കതിനെപുനഃ
തൃതീയ ഹേതുവായിട്ടു കൊണ്ടാലോട്ടൂടെയെന്നപി.
ആയിക്കൊണ്ടു ചതുർഥീ ച സർവ്വത്ര പരികീർത്തിതാ
അതിങ്കൽനിന്നുപോക്കെക്കാൾ ഹേതുവായിട്ടു പഞ്ചമി.
ഇക്കുമിന്നുമുടെ ഷഷ്ടിയ്ക്കതിന്റെ വെച്ചുമെന്നാപി
അതിങ്കലതിൽവെച്ചെന്നും വിഷയം സപ്തമീ മതാ

ഭാഷ പെട്ടെന്ന് പഠിക്കുന്നതിനും, ധാരാളം പദങ്ങൾ അറിയുന്നതിനുമായി ഓരോ ശബ്ദത്തിന്റെയും ഏഴ് വിഭക്തികളിലായി മൂന്ന് വചനങ്ങൾ വീതം ചേർത്ത് സംബോധനപ്രഥമ ഉൾപ്പെടെ 24 പദങ്ങൾ പഠിക്കാറുണ്ട്. വിഭക്ത്യർത്ഥങ്ങളും ശബ്ദവുമായി ചേർന്ന് പഠിക്കുമ്പോൾ പദസ്വാധീനതയും അർഥബോധവും കൂടുതലായി ഉണ്ടാകും. ഒരു ശബ്ദം പഠിക്കുമ്പോൾ അതിനു സദൃശങ്ങളായ അനേകം ശബ്ദങ്ങളെ ഗ്രഹിക്കുവാൻ സാധിക്കുന്നു. ഓരോ വിഭാഗത്തിലുള്ള അനവധി ശബ്ദങ്ങൾ അറിയുവാൻ സാധിക്കും. അപ്രകാരം ഭാഷ പെട്ടെന്ന് മനസ്സിലാക്കുവാനും സ്വായത്തീകൃതമാക്കാനും സാധിക്കും. ഒരു ഉദാഹരണം നൽകുന്നു.

അകാരാന്തഃ പുംലിംഗഃ ബാല ശബ്ദഃ			
വിഭക്തിഃ	**ഏകവചനം**	**ദ്വിവചനം**	**ബഹുവചനം**
പ്രഥമാ	ബാലഃ	ബാലൗ	ബാലാഃ

സംബോധനപ്രഥമാ	ഹേ ബാല	ഹേബാലൗ	ഹേബാലാഃ
ദ്വിതീയാ	ബാലം	ബാലൗ	ബാലാൻ
തൃതീയാ	ബാലേന	ബാലാഭ്യാം	ബാലൈഃ
ചതുർഥീ	ബാലായ	ബാലാഭ്യാം	ബാലേഭ്യഃ
പഞ്ചമീ	ബാലാത്	ബാലാഭ്യാം	ബാലേഭ്യഃ
ഷഷ്ഠി	ബാലസ്യ	ബാലയോഃ	ബാലാനാം
സപ്തമീ	ബാലേ	ബാലയോഃ	ബാലേഷു

അകാരാന്തപുംലിംഗശബ്ദമായ ബാലശബ്ദം			
വിഭക്തികൾ	ഏകവചനം	ദ്വിവചനം	ബഹുവചനം
പ്രഥമാ	ഒരു ബാലൻ	രണ്ടു ബാലൻമാർ	ബാലൻമാർ
സംബോധന പ്രഥമാ	അല്ലയോ ബാല	അല്ലയോ രണ്ടു ബാലൻമാരെ	അല്ലയോ ബാലൻമാരെ
ദ്വിതീയാ	ബാലനെ	രണ്ടു ബാലൻമാരെ	ബാലൻമാരെ
തൃതീയാ	ബാലനാൽ	രണ്ടു ബാലൻമാരാൽ	ബാലൻമാരാൽ
ചതുർഥീ	ബാലനുവേണ്ടി	രണ്ടു ബാലൻമാർക്കു വേണ്ടി	ബാലൻമാർക്കു വേണ്ടി
പഞ്ചമീ	ബാലനിൽ നിന്നും	രണ്ടുബാലൻമാരിൽ നിന്നും	ബാലൻമാരിൽ നിന്നും
ഷഷ്ഠി	ബാലന്റെ	രണ്ടു ബാലൻമാരുടെ	ബാലൻമാരുടെ
സപ്തമീ	ബാലനിൽവെച്ച്	രണ്ടു ബാലൻമാരിൽവെച്ച്	ബാലൻമാരിൽവെച്ച്

Unit - 1

बाल-कवि-गुरुशब्दाः(पुंलिङ्गे)

पट्टिका 2.1.1

അകാരാന്തപുംലിംഗശബ്ദമായ ബാലശബ്ദം

अकारान्तः पुंलिङ्गः 'बाल' शब्दः। അകാരാന്തഃ പുംലിംഗഃ ബാലശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	बालः ബാലഃ	बालौ ബാലൗ	बालाः ബാലാഃ
संबोधनप्रथमा സംബോധനപ്രഥമാ	हे बाल ഹേ ബാല	हे बालौ ഹേ ബാലൗ	हे बालाः ഹേ ബാലാഃ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	बालं ബാലം	बालौ ബാലൗ	बालान् ബാലാൻ
तृतीया തൃതീയാ	बालेन ബാലേന	बालाभ्यां ബാലാഭ്യാം	बालैः ബാലൈഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	बालाय ബാലായ	बालाभ्यां ബാലാഭ്യാം	बालेभ्यः ബാലേഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	बालात् ബാലാത്	बालाभ्यां ബാലാഭ്യാം	बालेभ्यः ബാലേഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	बालस्य ബാലസ്യ	बालयोः ബാലയോഃ	बालानां ബാലാനാം
सप्तमी സപ്തമീ	बाले ബാലേ	बालयोः ബാലയോഃ	बालेषु । ബാലേഷു

एवं वृक्ष- नृप-राम-कृष्ण-मुकुन्द-माधवादयो शब्दाः ।

ഇതുപോലെയാണ് വൃക്ഷ–നൃപ–രാമ–കൃഷ്ണ–മുകുന്ദ–മാധവശബ്ദങ്ങൾ

पट्टिका 2.1.2

ഇകാരാന്തപുംലിംഗശബ്ദമായ കവിശബ്ദം

इकारान्तः पुंलिङ्गः 'कवि' शब्दः। അകാരാന്തഃ പുംലിംഗഃ ബാലശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	कविः കവിഃ	कवी കവീ	कवयः കവയഃ
संबोधनप्रथमा സംബോധനപ്രഥമാ	हे कवे ഹേ കവേ	हे कवी ഹേ കവീ	हे कवयः ഹേ കവയഃ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	कविम् കവിം	कवी കവീ	कवीन् കവീൻ
तृतीया തൃതീയാ	कविना കവിനാ	कविभ्याम् കവിഭ്യാം	कविभिः കവിഭിഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	कवये കവയേ	कविभ्याम् കവിഭ്യാം	कविभ्यः കവിഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	कवेः കവേഃ	कविभ्याम् കവിഭ്യാം	कविभ्यः കവിഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	कवेः കവേഃ	कव्योः കവ്യോഃ	कवीनाम् കവീനാം
सप्तमी സപ്തമീ	कवौ കവൗ	कव्योः കവ്യോഃ	कविषु കവിഷു

हरि-रवि-अग्नि-विधिप्रभृतयः शब्दः।

ഇതുപോലെയാണ് ഹരി–രവി–അഗ്നി–വിധി മുതലായ ശബ്ദങ്ങൾ

पट्टिका 2.1.3

ഉകാരാന്തപുംലിംഗശബ്ദമായ ഗുരുശബ്ദം

उकारान्तः पुंलिङ्गः 'गुरु' शब्दः। ഉകാരാന്തഃ പുംലിംഗഃ ഗുരുശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	गुरुः ഗുരുഃ	गुरू ഗുരൂ	गुरवः ഗുരവഃ
संबोधनप्रथमा സംബോധനപ്രഥമാ	हे गुरो ഹേ ഗുരോ	हे गुरू ഹേ ഗുരൂ	हे गुरवः ഹേ ഗുരവഃ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	गुरुम् ഗുരും	गुरू ഗുരൂ	गुरून् ഗുരൂൻ
तृतीया തൃതീയാ	गुरुणा ഗുരുണാ	गुरुभ्यां ഗുരുഭ്യാം	गुरुभिः ഗുരുഭിഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	गुरवे ഗുരവേ	गुरुभ्यां ഗുരുഭ്യാം	गुरुभ्यः ഗുരുഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	गुरोः ഗുരോഃ	गुरुभ्यां ഗുരുഭ്യാം	गुरुभ्यः ഗുരുഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	गुरोः ഗുരോഃ	गुर्वोः ഗുർവോഃ	गुरूणां ഗുരൂണാം
सप्तमी സപ്തമീ	गुरौ ഗുരൗ	गुर्वोः ഗുർവോഃ	गुर्वोः ഗുരുഷു

एवं शम्भु-विष्णु-सानु इत्याद्युकारान्तशब्दानां रूपाणि।

ഇതുപോലെയാണ് ശംഭു–വിഷ്ണു–സാനു മുതലായ ഉകാരാന്തശബ്ദരൂപങ്ങൾ

Unit - 2

पितृ (पुंलिङ्गे), लता (स्त्रीलिङ्गे), वन (नपुंसकलिङ्गे)

पट्टिका 2.2.1
ഋകാരാന്തപുംലിംഗശബ്ദമായ പിതൃശബ്ദം

ऋकारान्तः पुंलिङ्गः 'पितृ' शब्दः । ഋകാരാന്തഃ പുംലിംഗഃ പിതൃശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	पिता പിതാ	पितरौ പിതരൗ	पितरः പിതരഃ
संबोधनप्रथमा സംബോധനപ്രഥമാ	हे पितः ഹേ പിതഃ	हे पितरौ ഹേ പിതരൗ	हे पितरः ഹേ പിതരഃ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	पितरम् പിതരം	पितरौ പിതരൗ	* पितॄन् പിതൄൻ
तृतीया തൃതീയാ	पित्रा പിത്രാ	पितृभ्याम् പിതൃഭ്യാം	पितृभिः പിതൃഭി:
चतुर्थी ചതുർഥീ	पित्रे പിത്രേ	पितृभ्याम् പിതൃഭ്യാം	पितृभ्यः പിതൃഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	पितुः പിതുഃ	पितृभ्याम् പിതൃഭ്യാം	पितृभ्यः പിതൃഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	पितुः പിതുഃ	पित्रोः പിത്രോഃ	*पितॄणां പിതൄണാം
सप्तमी സപ്തമീ	पितरि പിതരി	पित्रोः പിത്രോഃ	पितृषु പിതൃഷു

एवं भ्रातृ- जामातृ प्रभृतयः शब्दाः।
ഇതുപോലെയാണ് ഭ്രാതൃ–ജാമാതൃ മുതലായ ശബ്ദങ്ങൾ

पट्टिका 2.2.2
ആകാരാന്തസ്ത്രീലിംഗശബ്ദമായ ലതാശബ്ദം

आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'लता' शब्दः। ആകാരാന്തഃ സ്ത്രീലിംഗഃ ലതാശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	लता ലതാ	लते ലതേ	लताः ലതാഃ
संबोधनप्रथमा സംബോധനപ്രഥമാ	हे लते ഹേ ലതേ	हे लते ഹേ ലതേ	हे लताः ഹേ ലതാഃ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	लताम् ലതാം	लते ലതേ	लताः ലതാഃ
तृतीया തൃതീയാ	लतया ലതയാ	लताभ्याम् ലതാഭ്യാം	लताभिः ലതാഭിഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	लतायै ലതായൈ	लताभ्याम् ലതാഭ്യാം	लताभ्यः ലതാഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	लतायाः ലതായാഃ	लताभ्याम् ലതാഭ്യാം	लताभ्यः ലതാഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	लतायाः ലതായാഃ	लतयोः ലതയോഃ	लतानाम् ലതാനാം
सप्तमी സപ്തമീ	लतायाम् ലതായാം	लतयोः ലതയോഃ	लतासु ലതാസു

एवं रमा-माला-दुर्गाप्रभृतयः शब्दाः।
ഇതുപോലെയാണ് രമാ–മാലാ–ദുർഗാശബ്ദങ്ങൾ

पट्टिका 2.2.3

അകാരാന്തനപുംസകലിംഗശബ്ദമായ വനശബ്ദം

अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'वन' शब्दः । അകാരാന്തഃ നപുംസകലിംഗഃ വനശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	वनम् വനം	वने വനേ	वनानि വനാനി
संबोधनप्रथमा സംബോധനപ്രഥമാ	हे वन ഹേ വന	हे वने ഹേ വനേ	हे वनानि ഹേ വനാനി
द्वितीया ദ്വിതീയാ	वनम् വനം	वने വനേ	वनानि വനാനി
तृतीया തൃതീയാ	वनेन വനേന	वनाभ्याम् വനാഭ്യാം	वनैः വനൈഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	वनाय വനായ	वनाभ्याम् വനാഭ്യാം	वनेभ्यः വനേഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	वनात् വനാത്	वनाभ्याम् വനാഭ്യാം	वनेभ्यः വനേഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	वनस्य വനസ്യ	वनयोः വനയോഃ	वनानां വനാനാം
सप्तमी സപ്തമീ	वने വനേ	वनयोः വനയോഃ	वनेषु । വനേഷു

एवं ज्ञान-धन-फल-नयन-मुखप्रभृतयः शब्दाः।(नपुंसकलिङ्गे प्रथम-द्वितीया-विभक्त्योः रूपाणि समानान्येव) ഇതുപോലെ ജ്ഞാന- ധന-ഫല- നയന- മുഖ മുതലായ ശബ്ദങ്ങൾ. നപുംസകലിംഗത്തിൽ പ്രഥമാ ദ്വിതീയ വിഭക്തികളുടെ രൂപം സമാനമാണ്. മിക്ക നപുംസകലിംഗശബ്ദങ്ങളുടേയും തൃതീയ ചതുർഥീ തുടങ്ങിയ വിഭക്തികളിലെ രൂപങ്ങൾ പുംലിംഗത്തിലെ രൂപങ്ങളെപ്പോലെയാണ്.

Unit - 3
किंशब्दः त्रिषु लिङ्गेषु

पट्टिका 2.3.1

മകാരാന്തപുംലിംഗശബ്ദമായ കിംശബ്ദം

मकारान्तः पुंलिङ्गः"किम्" शब्दः । മകാരാന്തഃ പുംലിംഗഃ കിം ശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	कः കഃ	कौ കൗ	के കേ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	कम् കം	कौ കൗ	कान् കാൻ
तृतीया തൃതീയാ	केन കേന	काभ्याम् കാഭ്യാം	कैः കൈഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	कस्मै കസ്മൈ	काभ्याम् കാഭ്യാം	केभ्यः കേഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	कस्मात् കസ്മാത്	काभ्याम् കാഭ്യാം	केभ्यः കേഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	कस्य കസ്യ	कयोः കയോഃ	केषाम् കേഷാം
सप्तमी സപ്തമീ	कस्मिन् കസ്മിൻ	कयोः കയോഃ	केषु । കേഷു

പ്രശ്നവാചകശബ്ദമാണ് കിംശബ്ദം

पट्टिका 2.3.2

മകാരാന്തസ്ത്രീലിംഗശബ്ദമായ കിംശബ്ദം

मकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'किम्' शब्दः । മകാരാന്തഃ സ്ത്രീലിംഗഃ കിം ശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	का കാ	के കേ	काः കാഃ
द्वितीया ദ്വിതീയാ	काम् കാം	के കേ	काः കാഃ
तृतीया തൃതീയാ	कया കയാ	काभ्याम् കാഭ്യാം	काभिः കാഭിഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	कस्यै കസ്യൈ	काभ्याम् കാഭ്യാം	काभ्यः കാഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	कस्याः കസ്യാഃ	काभ्याम् കാഭ്യാം	काभ्यः കാഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	कस्याः കസ്യാഃ	कयोः കയോഃ	कासाम् കാസാം
सप्तमी സപ്തമീ	कस्याम् കസ്യാം	कयोः കയോഃ	कासु । കാസു

पट्टिका 2.3.3
മകാരാന്തനപുംസകലിംഗശബ്ദമായ കിംശബ്ദം

मकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'किम्' शब्दः । മകാരാന്തഃ നപുംസകലിംഗഃ കിം ശബ്ദഃ			
विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा പ്രഥമാ	किम् കിം	के കേ	कानि കാനി
द्वितीया ദ്വിതീയാ	किम् കിം	के കേ	कानि കാനി
तृतीया തൃതീയാ	केन കേന	काभ्याम् കാഭ്യാം	कैः കൈഃ
चतुर्थी ചതുർഥീ	कस्मै കസ്മൈ	काभ्याम् കാഭ്യാം	केभ्यः കേഭ്യഃ
पञ्चमी പഞ്ചമീ	कस्मात् കസ്മാത്	काभ्याम् കാഭ്യാം	केभ्यः കേഭ്യഃ
षष्ठी ഷഷ്ഠീ	कस्य കസ്യ	कयोः കയോഃ	केषाम् കേഷാം
सप्तमी സപ്തമീ	कस्मिन् കസ്മിൻ	कयोः കയോഃ	केषु കേഷു

पुनरावृत्तिः (Recap)

- बालः - बालौ - बालाः इति अकारान्तपुंलिङ्गस्य बालशब्दस्य प्रथमा ।
- कविना - कविभ्यां - कविभिः इति इकारान्तपुंलिङ्गस्य कविशब्दस्य तृतीया ।
- गुरवे - गुरुभ्यां - गुरुभ्यः इति उकारान्तपुंलिङ्गस्य गुरुशब्दस्य चतुर्थी ।
- पिता - पितरौ - पितरः ऋकारान्तपुंलिङ्गस्य पितृशब्दस्य प्रथमाविभक्तिः ।

- लता - लते - लताः - आकारन्तस्त्रीलिङ्गस्य लताशब्दस्य प्रथमा।
- वनम् - वने - वनानि - अकारान्तनपुंसकलिङ्गस्य वनशब्दस्य प्रथमा।
- कः - कौ - के - इति मकारान्तपुंलिङ्गस्य किंशब्दस्य प्रथमाविभक्तिः (पुंलिङ्गे)।
- कां - के - काः - इति मकारान्तस्त्रीलिङ्गस्य किंशब्दस्य द्वितीयाविभक्तौ रूपाणि।
- किं - के - कानि - इति मकारान्तनपुंसकलिङ्गस्य किंशब्दस्य प्रथमायां द्वितीयायां च रूपाणि।

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः (Objective type questions)

1. बालशब्दस्य तृतीयायां रूपाणि कानि?
2. कविशब्दस्य सम्बोधनप्रथमायां रूपाणि कानि?
3. 'गुरोः' इति रूपं कस्यां कस्यां विभक्तौ वर्तते?
4. पितृशब्दस्य सम्बोधनप्रथमायां रूपाणि कानि?
5. लताशब्दस्य अन्तलिङ्गविभक्तिवचनानि लिखत।
6. पितृशब्दस्य द्वितीया बहुवचनस्य रूपं किम्?
7. कस्मै इति शब्दस्य अन्तलिङ्गविभक्तिवचनानि लिखत।
8. 'कयोः' इति रूपं कस्यां कस्यां विभक्तौ वर्तते?
9. किंशब्दस्य नपुंसकलिङ्गे द्वितीयायां रूपाणि कानि?
10. गुरुशब्दस्य चतुर्थ्येकवचनस्य रूपं किम्?

एकेन वाक्येन द्वाभ्यां वा उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in one or two sentences)

1. वनशब्दस्य रामशब्देन सह कासु कासु विभक्तिषु समानता अस्ति?
2. किंशब्दस्य पुंलिङ्गे प्रथमाविभक्तौ रूपाणि कानि?
3. किंशब्दे कुत्र कुत्र 'कस्मात्' इति रूपं वर्तते?

एकैकया खण्डिकया उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in a paragraph)

1. ऋकारान्तः पुलिंङ्गः पितृशब्दस्य सर्वाणि रूपाणि लिखत।
2. उकारान्तः पुलिंङ्गः गुरुशब्दस्य सर्वाणि रूपाणि लिखत।

निर्दिष्टाभ्यासः (Assignments)

1. किंशब्दस्य पुंलिङ्ग-स्त्रीलिङ्ग-नपुंसकलिङ्गे च सर्वाणि रूपाणि लिखत।
2. पुंलिङ्गः बालशब्दः, स्त्रीलिङ्गः लताशब्दः, नपुंसकलिङ्गः वनशब्दः - सर्वाणि रूपाणि लिखत।

वस्तुनिष्ठप्रश्नानां उत्तराणि (Answer to Objective type questions)

1. बालेन - बालाभ्यां - बालैः।
2. हे कवे - हे कवी - हे कवयः।
3. पञ्चम्येकवचने, षष्ठ्येकवचने च।
4. हे पितः - हे पितरौ - हे पितरः इति रूपाणि।
5. लताशब्दः आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः प्रथमैकवचनम्।
6. पितृन्।
7. किंशब्दः मकारान्तः पुंलिङ्गः चतुर्थ्येकवचन्।
8. षष्ठी द्विवचने, सप्तमीद्विवचने च।
9. किम् - के - कानि।
10. गुरवे।

SGOU

सूचनाग्रन्थौ (References)

1. विद्यासागर् के एल् वि शास्त्री, धातुमञ्जरी, आर् एस् वाध्यार् आन्ट् सन्स्, कल्पात्ति,पालक्काट् ।
2. रामचन्द्र झ, रूपचन्द्रिका, चौखम्बा सान्स्क्रिट् सीरीस् औफीस्, वारणसि 1981

SGOU

BLOCK-3

विदुरनीतिः
प्रथमोऽध्यायः 1- 34 श्लोकाः

SGOU

विदुरनीतिः प्रथमोऽध्यायः (श्लोकाः 1-34)

उद्देश्यानि (Learning Outcomes)

- विभिन्नविषयेषु अध्ययनं कुर्वतां छात्राणां तद्विषयपरिपोषकतया संस्कृताध्ययनाय अवसरप्रदानम्।
- संस्कृताध्ययनद्वारा भारतीयभाषाणां पदसम्पत्तिवर्धनम्।
- राज्यतन्त्राणां श्लोकानां अध्ययनद्वारा लोकव्यवहारे प्रावीण्यप्रापणम्।
- महाभारतस्थश्लोकानाम् आशयावगतिः।

प्राग्व्यपेक्षाः (Prerequisites)

रामायणं महाभारतञ्च भारतस्य प्रसिद्धौ इतिहासग्रन्थौ भवतः। अस्माकं संस्कृतौ तयोः स्थानं महत्तरमेव। न केवलं साहित्यदृष्ट्या अपि तु नैतिकदृष्ट्या राज्यतन्त्रदृष्ट्या चाऽपि महाभारतस्य प्रसक्तिः वर्णनातीता। महाभारते अष्टादश पर्वाणि सन्ति। तेषां नामानि आदिपर्व, सभापर्व, वनपर्व, विराटपर्व, उद्योगपर्व, भीष्मपर्व, द्रोणपर्व, कर्णपर्व, शल्यपर्व, सौप्तिकपर्व, स्त्रीपर्व, शान्तिपर्व, अनुशासनपर्व, अश्वमेधिकपर्व, आश्रमवासिकपर्व, मौसलपर्व, महाप्रास्थानिकपर्व, स्वर्गारोहणपर्व चेति। विदुरनीतिः उद्योगपर्वणि अन्तर्भवति। महाप्राज्ञेन विदुरेण जात्यान्धाय धृतराष्ट्राय दीयमानानि उपदेशतत्त्वानि अस्यान्तर्भवन्ति। विदुरनीतौ अष्टौ अध्यायाः सन्ति। तेषु प्रथमाध्याये वर्तमानान् कतिपयान् श्लोकान् अत्र पठामः।

രാമായണവും മഹാഭാരതവും ഭാരതത്തിന്റെ പ്രസിദ്ധങ്ങളായ ഇതിഹാസഗ്രന്ഥങ്ങൾ ആണ്. ഭാരതീയസംസ്കാരത്തിൽ ഇവകളുടെ സ്ഥാനം മഹത്തരമാകുന്നു. കേവലം സാഹിത്യപരമായി മാത്രമല്ല നീതിശാസ്ത്രപരമായും രാജ്യതന്ത്രപരമായും മഹാഭാരതത്തിന്റെ പ്രസക്തി അദ്വിതീയമാണ്. മഹാഭാരതത്തിൽ 18 പർവങ്ങൾ ഉണ്ട്. ആദിപർവം, സഭാപർവം, വനപർവം, വിരാടപർവം, ഉദ്യോഗപർവം, ഭീഷ്മപർവം, ദ്രോണപർവം, കർണപർവം, ശല്യപർവം,

സൗപ്തികപർവം, സ്ത്രീപർവം, ശാന്തിപർവം, അനുശാസനപർവം, അശ്വമേധികപർവം, ആശ്രമവാസികപർവം, മൗസലപർവം, മഹാപ്രസ്ഥാനികപർവം, സ്വർഗാരോഹണപർവം എന്നിവയാണ് പർവങ്ങളുടെ പേരുകൾ. ഉദ്യോഗപർവത്തിൽ നിന്നാണ് വിദുരനീതി എടുത്തിരിക്കുന്നത്. മഹാപണ്ഡിതനായ വിദുരനാൽ ജന്മനാ അന്ധനായ ധൃതരാഷ്ട്രർക്കായിക്കൊണ്ട് നൽകുന്ന ഉപദേശങ്ങളാണ് ഇതിൽ പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നത്. വിദുരനീതിയിൽ എട്ട് അദ്ധ്യായങ്ങൾ ഉണ്ട്. ഇതിലെ ഒന്നാം അദ്ധ്യായത്തിൽനിന്നും എടുത്തിട്ടുള്ള ശ്ളോകങ്ങളാണ് ഈ പാഠഭാഗത്തിൽ ഉൾപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നത്.

मुख्यपदानि (Keywords)

धृतराष्ट्रस्य चित्तसंक्षोभः, क्षत्तरमानेतुं दूतं वदति , विदुरगमननिवेदनम्, विदुरस्य दर्शने नाहमकल्पः, क्षत्तः महाराजपुरसस्यान्तःपुरं प्रविश, चिन्तमानो नराधिपः, मां कर्त्तव्यं प्रशाधि, अजातशत्रोः वाक्यम्, कुरुवीरस्य वचः मां दहति, विदुरः धर्मार्थकुशलः, चौरं प्रजागरा आविशन्ति, परवित्तेषु गृध्यन्, धर्म्यं निःश्रेयसं वचः, विदुरः एकः प्राज्ञसम्मतः, प्रेष्यः प्रेषितः, त्वयि गुरुत्वात् क्लेशांस्तितिक्षते, कथं त्वं भूतिमिच्छसि, पण्डितलक्षणम्, प्रज्ञानं प्रथमं पण्डितस्य, गाङ्गो ह्रद इवाक्षोभ्यः, असम्भिन्ना आर्यमर्यादः पण्डिताख्यां लभेत।

Unit - 1

श्लोकाः 1 -7 विदुरागमनम्

Discussion

विदुरोपदेशः महाभारतस्य उद्योगपर्वणि अन्तर्भवति। द्यूते पराजिताः पाण्डवाः द्वादशवर्षाणि वनवासमनुतिष्ठन्ति। तदनन्तरं ते एकवर्षोपभोग्यं अज्ञातवासमपि कुर्वन्ति। ततोऽपि तेभ्यः अर्हं राज्यं दातुं धृतराष्ट्रो न सन्नद्धो भवति। सः पाण्डवान् पुनरपि वनवासाय सन्यासाय च प्रेरयितुं सञ्जयं धर्मात्मजसकाशं प्रेषयति। धर्मपुत्रस्तु स्वनिश्चयं सञ्जयद्वारा स्वपितृव्याय प्रेषयति - हे सञ्जय मद्वचनं पितृव्यं बोधय, राजसूयं

यज्ञं इष्टवानहं सन्यासं स्वीकर्तुं नेच्छामि। अपरस्मिन् दिने राजसदसि सञ्जयेन निवेद्यमानं सन्देशं प्रतिपालयन् धृतराष्ट्रः अस्वस्थचित्तो निद्राविहीनश्च जायते। सः विदुरवचनं श्रुत्वा आत्मानं सान्त्वयितुं अभिलषन् तदर्थं दूतं विदुरसकाशं प्रेषयति।

വിദുരോപദേശം മഹാഭാരതത്തിന്റെ ഉദ്യോഗപർവ്വത്തിൽ അന്തർഭവിച്ചിരിക്കുന്നു. ചൂതുകളിയിൽ പരാജിതരായ പാണ്ഡവർ 12 വർഷം വനവാസവും അതിനുശേഷം ഒരുവർഷം അജ്ഞാതവാസവും അനുഷ്ഠിച്ചു. എന്നിട്ടും അവർക്ക് അവകാശപ്പെട്ട രാജ്യം നൽകുവാൻ ധൃതരാഷ്ട്രർ തയ്യാറായില്ല. ധൃതരാഷ്ട്രർ പാണ്ഡവരെ വീണ്ടും വനവാസത്തിനും സന്യാസത്തിനും പ്രേരിപ്പിക്കുന്നതിനായി സഞ്ജയനെ യുധിഷ്ഠിരന്റെ അടുത്തേയ്ക്ക് വിടുന്നു . ധർമ്മപുത്രരാകട്ടെ, രാജസൂയയജ്ഞം ചെയ്യാനിരിക്കുന്ന ഞാൻ സന്യാസം സ്വീകരിക്കുകയില്ലായെന്ന തന്റെ തീരുമാനം സഞ്ജയൻ വഴി വല്യച്ഛനെ അറിയിക്കാൻ ആവശ്യപ്പെടുന്നു. അടുത്തദിവസം രാജസദസിൽ സഞ്ജയനാൽ പറയാൻ പോകുന്ന സന്ദേശത്തെ ഭയന്ന് ധൃതരാഷ്ട്രർ അസ്വസ്ഥമായ മനസോട്കൂടിയവനും ഉറക്കമില്ലാത്തവനുമായിതീരുന്നു. വിദുരോപദേശത്തിലൂടെ ഈ വിഷമാവസ്ഥയിൽ നിന്നും മുക്തി നേടുന്നതിനായി ധൃതരാഷ്ട്രർ ദൂതനെ വിദുരസമീപത്തിലേയ്ക്ക് അയയ്ക്കുന്നു.

3.1.1. वृत्तान्तममुं वैशम्पायनः जनमेजयं वदति।

द्वाःस्थं प्राह महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो महीपतिः।
विदुरं द्रष्टुमिच्छामि तमिहानय मा चिरम्।। (1.1)
ദ്വാഃസ്ഥം പ്രാഹ മഹാപ്രാജ്ഞോ ധൃതരാഷ്ട്രോ മഹീപതിഃ
വിദുരം ദ്രഷ്ടുമിച്ഛാമി തമിഹാനയ മാ ചിരം.

पदच्छेदः -

महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो महीपतिः - महाप्राज्ञः + धृतराष्ट्रः + महीपतिः।

तमिह - तम् + इह।

द्रष्टुमिच्छामि - द्रष्टुम् + इच्छामि।

इहानय - इह + आनय।

अन्वय: - **अन्वयार्थ:**

महाप्राज्ञ: धृतराष्ट्र: महीपति: - अत्यन्तं बुद्धिमान् धृतराष्ट्र नाम राजा

द्वा:स्थं प्राह - द्वारस्थं (द्वारपालं) अकथयत्

विदुरं द्रष्टुम् इच्छामि - अहं विदुरनामानम् अवलोकयितुम् अभिलषामि

तम् इह आनय - विदुरं इदं स्थानं प्रापय

मा चिरम् - विलम्बो मा भूत्।

सार: - महाबुद्धि: राजा धृतराष्ट्र: दूतं कथयति यत् विदुरनामानम् अत्र शीघ्रमानय इति। तेन सह क्वचिद्विषये भाषितुमिच्छामि। महामती राजा धृतराष्ट्रो द्वारपालमवदत् - भो द्वारस्थ, अहं विदुरं द्रष्टुमिच्छामि, त्वं विना विलम्बं तमिह आनय इति।

(മഹാബുദ്ധിമാനായ ധൃതരാഷ്ട്രർ ദ്വാരപാലകനോട് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു. ദ്വാരപാലകാ ഞാൻ വിദുരരെ കാണാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. അദ്ദേഹവുമായി ചില വിഷയങ്ങളെപ്പറ്റി സംസാരിക്കാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. നീ താമസം കൂടാതെ അദ്ദേഹത്തെ ഇവിടെ കൊണ്ടുവരിക.)

3.1.2. महाराजेन धृतराष्ट्रेण प्रेषित: दूत: विदुरमब्रवीत्।

प्रहितो धृतराष्ट्रेण दूत: क्षत्तारमब्रवीत्।
ईश्वरस्त्वां महाराजो महाप्राज्ञ दिदृक्षति।। (1.2)

പ്രഹിതോ ധൃതരാഷ്ട്രേണ ദൂതഃ ക്ഷത്താരമബ്രവീത്
ഈശ്വരസ്ത്വാം മഹാരാജോ മഹാപ്രജ്ഞ ദിദൃക്ഷതി.

पदच्छेद: - प्रहितो धृतराष्ट्रेण - प्रहित: + धृतराष्ट्रेण।

क्षत्तारमब्रवीत् - क्षत्तारम् + अब्रवीत्।

ईस्वरस्त्वाम् - ईश्वर: + त्वाम्।

महाराजो महाप्राज्ञ - महाराज: + महाप्राज्ञ।

अन्वय: - **अन्वयार्थ:**

धृतराष्ट्रेण प्रहित: दूत: - कौरवपतिना प्रेषित: सन्देशवाहक:

क्षत्तारम् अब्रवीत्	-	सूतं विदुरं कथयामास
हे महाप्राज्ञ,	-	हे महापण्डित,
ईश्वर: महाराज:	-	स्वामी महाराजः
त्वां दिदृक्षति	-	भवन्तं द्रष्टुमिच्छति।

सार: - धृतराष्ट्रेण प्रेषित: दूत: (धृतराष्ट्र: दूतं प्रेषितवान्) विदुरं प्राप्य एवमवदत्। 'हे पण्डित, महाराज: धृतराष्ट्र: भवन्तं द्रष्टुमभिलषति' इति।

(ധൃതരാഷ്ട്രരാൽ അയക്കപ്പെട്ട ദൂതൻ (ധൃതരാഷ്ട്രർ ദൂതനെ അയച്ചു) വിദുരരെ സമീപിച്ചിട്ട് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു അല്ലയോ പണ്ഡിത, മഹാരാജാവായ ധൃതരാഷ്ട്രർ അങ്ങയെ കാണാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു)

3.1.3. विदुर: राजभवनं प्राप्य आत्मन: आगमनं राजानं विज्ञापयितुं द्वारपालकं निर्दिशति।

एवमुक्तस्तु विदुर: प्राप्य राजनिवेशनम्।
अब्रवीद् धृतराष्ट्राय द्वा:स्थ मां प्रतिवेदय।। (1.3)
ഏവ മുക്തസ്ത്ു വിദുരഃ പ്രാപ്യ രാജനിവേശനം.
അബ്രവീദ് ധൃതരാഷ്ട്രായ ദ്വാഃസ്ഥ മാം പ്രതിവേദയ.

पदच्छेद: - एवमुक्तस्तु - एवम् + उक्त:+ तु।
अब्रवीद् धृतराष्ट्राय - अब्रवीत् + धृतराष्ट्राय।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
एवम् उक्त: विदुर: तु	-	पूर्वोक्तरीत्या दूतेन कथित: विदुर: तावत्
राजनिवेशनं प्राप्य	-	भूपते: वसतिं आसाद्य
द्वा:स्थ, मां धृतराष्ट्राय प्रतिवेदय	-	हे द्वारपालक, मां समागतं धृतराष्ट्राय प्रतिवेदय (अहं आगत इति राज्ञे निवेदय)
अब्रवीत्	-	इत्यवदत्।

सार: - दूतस्य वाक्यं निशम्य विदुर: भूपते: धृतराष्ट्रस्य वसतिं प्राप्य द्वारपालकमेवमवदत्-'हे द्वारपालक, अहम् आगतोऽस्मि इति राजानं निवेदय' इति।

(ദൂതന്റെവാക്യം കേട്ട വിദുരർ രാജാവായ ധൃതരാഷ്ട്രരുടെ രാജമന്ദിരത്തിലെത്തി ദ്വാരപാലകനോട് പറഞ്ഞു – അല്ലയോ ദ്വാരപാലക, ഞാൻ വന്നിരിക്കുന്നതായി രാജാവിനെ അറിയിക്കുക എന്ന്.)

3.1.4. द्वारपालक: राजानं कौरवपतिं निवेदयति।

विदुरोऽयमनुप्राप्तो राजेन्द्र तव शासनात्।

द्रष्टुमिच्छति ते पादौ किं करोतु प्रशाधि माम्।। (1.4)

വിദുരോ/യമനുപ്രാപ്തോ രാജേന്ദ്ര തവ ശാസനാത്.

ദ്രഷ്ടുമിച്ഛതി തേ പാദൗ കിം കരോതു പ്രശാധി മാം

पदच्छेद: -

विदुरोयऽमनुप्राप्तो राजेन्द्रः - विदुरः+ अयम् + अनुप्राप्तः + राजेन्द्रः।

द्रष्टुमिच्छति - द्रष्टुम् + इच्छति।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
(हे) राजेन्द्र, तव शासनात्	-	हे महाराज, तव आदेशात्
अयं विदुर: अनुप्राप्त:	-	एष: विदुर: सम्प्राप्त
(सः) ते पादौ द्रष्टुम् इच्छति	-	सः तव चरणौ अवलोकयितुम् अभिलषति।
(स:) किं करोतु (इति)	-	आगतो विदुर: किं कुर्यादिति
मां प्रशाधि	-	द्वारपालकम् मां निर्दिश।

सार: - रे राजन्, तव आज्ञया विदुर: राजधानीं प्राप्य अत्र तिष्ठति। सः त्वां द्रष्टुमिच्छति। स विदुरः इदानीं किं करोत्विति मां निर्दिश।

(ദ്വാരപാലകൻ ധൃതരാഷ്ട്രരുടെ അടുക്കൽ ചെന്ന് പറഞ്ഞു അല്ലയോ രാജൻ അങ്ങയുടെ ആജ്ഞ അനുസരിച്ച് വിദുരർ രാജധാനിയിൽ എത്തിച്ചേർന്നു അവിടെ നിൽക്കുന്നു. അദ്ദേഹം അങ്ങയെ കാണാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം എന്താണ് ചെയ്യേണ്ടത് എന്ന് നിർദേശിച്ചാലും)

3.1.5. विदुरं प्रवेशयितुं राजा द्वारपालकं निर्दिशति।

प्रवेशय महाप्रज्ञं विदुरं दीर्घदर्शिनम्।

अहं हि विदुरस्यास्य नाकल्पो जातु दर्शने।। (1.5)

പ്രവേശായ മഹാ പ്രാജ്ഞം വിദുരം ദീർഘദർശിനം
അഹം ഹി വിദുരസ്യാസ്യ നാകല്പോ ജാതുദർശനേ.

पदच्छेदः - विदुरस्यास्य - विदुरस्य + अस्य ।

नाकल्पो जातु - न + अकल्पः + जातु ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
(हे द्वाःस्थ) दीर्घदर्शिनं महाप्रज्ञं विदुरं	-	हे द्वारपालक, दीर्घवीक्षणयुक्तं बुद्धिशालिनं विदुरं
प्रवेशय	-	त्वमत्र आनय ।
हि अहम् अस्य विदुरस्य	-	यतः अहम् अस्य विदुरस्य
दर्शने जातु न अकल्पः (अस्मि)	-	विलोकने कदाचित् न असमर्थः अस्मि ।

सारः - हे द्वारपालक, विवेकिनं बुद्धिशालिनं विदुरं शीघ्रं प्रवेशय। अस्य विदुरस्य दर्शनाय अहं सर्वदैव सन्नद्धोऽस्मि (तद् दर्शनं सर्वदाप्यहमिच्छामि। विदुरस्य दर्शने अहं कदापि न असमर्थः इत्यनेन विदुरदर्शने कृत्यान्तरकृता काऽपि बाधा राज्ञो नास्तीत्यर्थः। अतः कृत्यान्तरं सर्वमपि विगणय्य विदुरं द्रष्टुं राजा सन्नद्ध एवेत्यर्थः। राज्ञो मनसः चाञ्चल्यातिरेकः एतेनाभिव्यज्यते।

(ധൃതരാഷ്ട്രർ പറഞ്ഞു. അല്ലയോ ദ്വാരപാലകാ, ദീർഘദൃഷ്ടിയും ബുദ്ധിശാലിയും ആയ വിദുരരെ അകത്ത് പ്രവേശിപ്പിക്കൂ. വിദുരരെ കാണുന്നതിന് വേണ്ടി ഞാൻ തയ്യാറായിരിക്കുന്നു. (ആ കൂടിക്കാഴ്ച എല്ലായ്പ്പോഴും ഞാനാഗ്രഹിക്കുന്നു). വിദുരരെ കാണുന്നതിൽ ഞാൻ ഒരിക്കലും വൈമനസ്യം ഉള്ളവനല്ല . വിദുരരെ ദർശിക്കുന്നതിൽ നിന്ന് മറ്റ് കൃത്യങ്ങളുടെ തടസ്സമില്ല അതിനാൽ മറ്റു കൃത്യങ്ങളെല്ലാം അവഗണിച്ച് വിദുരരെ കാണുന്നതിന് രാജാവ് സന്നദ്ധനാണ് രാജാവിന്റെ മനസ്സിന്റെ ചാഞ്ചല്യം ഇതിനാൽ വ്യക്തമാണ്.)

3.1.6. महाराजस्य अन्तःपुरं प्रवेष्टुमनुमतिः लब्धेति द्वारपालकः विदुरं निवेदयति ।

प्रविशान्तःपुरं क्षत्तर्महाराजस्य धीमतः ।
न हि ते दर्शनेऽकल्पो जातु राजाब्रवीद् हि माम् ।। (1. 6)
പ്രവിശാന്തഃപുരം ക്ഷത്തർമഹാരാജസ്യ ധീമതഃ
ന ഹി തേ ദർശനേऽകല്പോ ജാതു രാജാബ്രവീദ്ഹി മാം.

पदच्छेदः -

प्रविशान्त:पुरम् - प्रविश + अन्त:पुरम्।

क्षत्तर्महाराजस्य - क्षत्त:+ महाराजस्य।

दर्शनेऽकल्पो जातु - दर्शने + अकल्प:+ जातु।

राजाब्रवीद्धि - राजा+ अब्रवीत् +हि।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
क्षत्त: धीमत: महाराजस्य	-	हे सूत विदुर बुद्धिमत: धृतराष्ट्रस्य
अन्त:पुरं प्रविश	-	अवरोधं याहि
ते दर्शने	-	(यत: स राजा) तव अवलोकने
जातु अकल्प: न हि	-	कदाचिदपि असमर्थ: नास्ति
(इति) राजा माम् अब्रवीत्	-	इति भूपति: मां (द्वारपालकम्) अवदत्।

सार: - हे सूत विदुर त्वं बुद्धिमत: भूपते: अन्त:पुरं प्रविश। तव दर्शने स्वस्य काऽपि बाधा नास्ति इति राजा मा अब्रवीत्। अकल्पो नास्तीत्यस्य व्याख्या उपरि दत्ता।

(ദ്വാരപാലകൻ വിദുരരുടെ അടുക്കൽ ചെന്ന് പറഞ്ഞു. അല്ലയോ ക്ഷത്താവേ, ബുദ്ധിമാനായ രാജാവിന്റെ അന്തഃപുരത്തിലേക്ക് പ്രവേശിച്ചാലും അങ്ങയെ കാണുവാൻ ഒരിക്കലും തനിക്ക് വൈമനസ്യമില്ലെന്ന് രാജാവ് എന്നോട് പറഞ്ഞു.)

3.1.7. 'किं चिन्तयसि' इति विदुर: धृतराष्ट्रं पृच्छति।

तत: प्रविश्य विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम्।

अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं चिन्तयानं नराधिपम्।। (1.7)

തതഃ പ്രവിശ്യ വിദുരോ ധൃതരാഷ്ട്രനിവേശനം.

അബ്രവീത് പ്രാഞ്ജലിർവാക്യം ചിന്തയാനം നരാധിപം

पदच्छेद: -

विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम् - विदुर: + धृतराष्ट्रनिवेशनम्।

प्राञ्जलिर्वाक्यम् - प्राञ्जलि: + वाक्यम्।

अन्वय:	-	**अन्वययार्थ:**
तत: विदुर:	-	द्वारपालकस्य वचनानन्तरं विदुर:
धृतराष्ट्रनिवेशनं प्रविश्य	-	राज्ञ: मन्दिरं गत्वा

प्राञ्जलिः (सन्) चिन्तयानं नराधिपं - अञ्जलिं बद्धा चिन्तानिमग्नं राजानं

वाक्यम् अब्रवीत् - वक्ष्यमाणप्रकारेण अवोचत्।

सारः - द्वारपालकस्य वचनश्रवणानन्तरं विदुरः राज्ञः अन्तःपुरं प्रविश्य अञ्जलिं बद्धा चिन्तानिमग्नं राजानमवदत्। (द्वारपालकस्य वचनद्वारा राजमन्दिरप्रवेशाय लब्धानुमतिः विदुरः राज्ञः समीपं गत्वा चिन्तापरवशं राजानं अञ्जलिं बद्धा वक्ष्यमाणप्रकारेण उवाच।)

(ദ്വാരപാലകന്റെ വാക്കുകൾ കേട്ടിട്ട് വിദുരർ രാജാവിന്റെ അന്തഃപുരത്തിൽ പ്രവേശിച്ചിട്ട് കൈകൾ കൂപ്പികൊണ്ട് ചിന്താമഗ്നനായിരുന്ന രാജാവിനോട് പറഞ്ഞു)

Unit -2

श्लोकाः 8 - 15 धृतराष्ट्रस्य धर्मशुश्रूषा

3.2.1. प्रकृतम् - विदुरः धृतराष्ट्रमेवं वदति-

विदुरोऽहं महाप्राज्ञ सम्प्राप्तस्तव शासनात्।

यदि किञ्चन कर्तव्यमयमस्मि प्रशाधि माम्।। (1.8)

വിദുരോ|ഹം മഹാപ്രാജ്ഞ സമ്പ്രാപ്തസ്തവ ശാസനാത്

യദി കിഞ്ചന കർത്തവ്യമയമസ്മി പ്രശാധി മാം

पदच्छेदः -

विदुरोऽहम् - विदुरः + अहम्।

सम्प्राप्तस्तव- सम्प्राप्तः + तव।

कर्तव्यमयमस्मि- कर्तव्यम् + अयम् + अस्मि।

अन्वयः	-	अन्वयार्थः
महाप्राज्ञ, विदुरः अहं	-	हे बुद्धिमान् विदुरनामकः अहं
तव शासनात् सम्प्राप्तः	-	ते (धृतराष्ट्रस्य) आज्ञया आगतः
यदि किञ्चन कर्तव्यं (तर्हि)	-	यदि किमपि मया करणीयं अस्ति चेत्

अयम् अस्मि	-	उपस्थितोऽस्मि
मां प्रशाधि	-	माम् (विदुरं) आज्ञापय।

सारः - हे राजन्, तवादेशात् विदुरोऽहमागतोऽस्मि। किं करणीयमिति माम् (विदुरं) आज्ञापय। (यदि त्वत्कृते किञ्चिन्मे करणीयमस्ति चेत्, तत्कर्तुं सन्नद्ध एवास्मि।)

(അല്ലയോ ബുദ്ധിമാനായ രാജൻ അങ്ങയുടെ ആജ്ഞയാൽ വിദുരരായ ഞാൻ ആഗതനായിരിക്കുന്നു. ഞാൻ എന്തെങ്കിലും ചെയ്യേണ്ടതുണ്ടെങ്കിൽ ആജ്ഞാപിച്ചാലും.)

3.2.2. प्रकृतम् - धृतराष्ट्रः पूर्वं युधिष्ठिरवृत्तान्तं सञ्जयेन सूचितं विदुरं वदति।

सञ्जयो विदुर प्राज्ञो गर्हयित्वा च मां गतः।

अजातशत्रोः श्वो वाक्यं सभामध्ये स वक्ष्यति।। (1.9)

സഞ്ജയോ വിദുരപ്രാജ്ഞോ ഗർഹയിത്വാ ച മാം ഗതഃ

അജാതശത്രോഃ ശ്വോ വാക്യം സഭാമധ്യേ സ വക്ഷ്യതി.

पदच्छेदः -

प्राज्ञो गर्हयित्वा - प्राज्ञः + गर्हयित्वा।

सञ्जयो विदुर - सञ्जयः + विदुर।

स वक्ष्यति - सः + वक्ष्यति।

अन्वयः	**-**	**अन्वयार्थः**
(हे)विदुर, प्राज्ञः सञ्जयः च	-	हे विदुर, मम सचिवः मनीषी सञ्जयः तु
मां गर्हयित्वा गतः	-	मां (धृतराष्ट्रं) विनिन्द्य गतः
सः श्वः सभामध्ये	-	सः (सञ्जयः) आगामिनि दिने सभायां
अजातशत्रोः वाक्यं वक्ष्यति	-	युधिष्ठिरस्य वचः कथयिष्यति।

सारः - हे विदुर, बुद्धिमान् सञ्जयः मां विनिन्द्य यातः। सः आगामिनि दिवसे सभायां सर्वजनसमक्षं युधिष्ठिरस्य वचनं कथयिष्यति। धृतराष्ट्रेण धर्मपुत्राय सञ्जयद्वारा प्रेषितस्य दौत्यस्य प्रत्युक्तिं सञ्जयः सभायां कथयिष्यतीति सूचितम्। पाण्डवानां वृत्तान्तं धृतराष्ट्राय बोधयन् सञ्जयः धृतराष्ट्रस्य दुर्मतिं बहुनिन्दति स्म।

(ധൃതരാഷ്ട്രർ പറഞ്ഞു– ഹേ ബുദ്ധിമാനായ വിദുരർ, ബുദ്ധിമാനായ സഞ്ജയൻ എന്നിൽ ദോഷം ആരോപിച്ചിട്ട് പോയി. അജാതശത്രുവായ യുധിഷ്ഠിരന്റെ സന്ദേശം സഞ്ജയൻ നാളെ സഭയിൽ അവതരിപ്പിക്കും.)

3.2.3. प्रकृतम् - युधिष्ठिरस्य वचः किं वा स्यादिति चिन्ताकुलो धृतराष्ट्रः निद्रारहितो बभूव।

तस्याद्य कुरुवीरस्य न विज्ञातं वचो मया।

तन्मे दहति गात्राणि तदकार्षीत् प्रजागरम्।। (1.10)

തസ്യാദ്യ കുരുവീരസ്യ ന വിജ്ഞാതം വചോ മയാ

തന്മേ ദഹതി ഗാത്രാണി തദകാർഷീത് പ്രജാഗരം

पदच्छेदः -

तस्याद्य - तस्य + अद्य।

वचो मया - वचः+ मया।

तन्मे - तत् + मे।

तदाकार्षीत् - तत् + अकर्षीत्।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
कुरुवीरस्य तस्य वचः	-	युधिष्ठिरस्य तस्य वाक्यं
अद्य मया न विज्ञातम्	-	इदानीं मया (धृतराष्ट्रेण) न ज्ञातम् (सम्यक् न जानामि)
तत् मे गात्राणि दहति	-	अतः अज्ञातं तद्वाक्यं मम शरीरावयवान् भस्मीकरोति (सन्तापयति)
तत् (मे) प्रजागरम् अकार्षीत्	-	तन्मे निद्राराहित्यं अजनयत्।

सारः - कुरुवीरस्य युधिष्ठिरस्य वचः इदानीमहं न जानामि। अतः तत् मम शरीरावयवान् दहति। तद्वचनं किं वा भवेत् इति चिन्तयतो मे निद्रा नैव लभ्यते। मम गात्रं परितप्यते च। स्वस्य सन्देशः अनुचित एवाऽभवत् इति जानन् धृतराष्ट्रः, तदुत्तरं प्रति चिन्ताकुल एव वर्तते।

ആ യുധിഷ്ഠിരന്റെ സന്ദേശം എന്താണന്ന് ഈ നിമിഷം വരെ എനിക്ക് അറിയുവാൻ സാധിച്ചിട്ടില്ല. അതുകൊണ്ട് അത് എന്റെ ശരീരത്തെ ദഹിപ്പിക്കുന്നു. ആ സന്ദേശം എന്താണെന്ന് അറിയാൻ കഴിയാത്തതിനാൽ എന്റെ ഉറക്കം നഷ്ടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു എന്റെ ശരീരം അസ്വസ്ഥമാകുന്നു. (യുധിഷ്ഠിരന്റെ സന്ദേശം അനുചിതമാണോ എന്ന് കരുതി ധൃതരാഷ്ട്രർ എല്ലായ്പ്പോഴും ചിന്തയിൽ ആയിരിക്കുന്നു)

3.2.4 प्रकृतम् - स्वस्य यत् श्रेयस्करं तद् उपदेष्टुं धृतराष्ट्रः विदुरं प्रार्थयति।

जाग्रतो दह्यमानस्य श्रेयो यदनुपश्यसि।

तद् ब्रूहि त्वं हि नस्तात धर्मार्थकुशलो ह्यसि ।। (1.11)

ജാഗ്രതോ ദഹ്യമാനസ്യ ശ്രേയോ യദനുപശ്യസി

തദ് ബ്രൂഹി ത്വം ഹി നസ്താത ധർമ്മാർഥകുശലോ ഹ്യസി

पदच्छेद: -

जाग्रतो दह्यमानस्य - जाग्रत: + दह्यमानस्य ।

श्रेयो यदनुपश्यसि - श्रेय: + यत् + अनुपश्यसि ।

तद् ब्रूहि - तत् + ब्रूहि ।

नस्तात - न: + तात ।

धर्मार्थकुशलो ह्यसि - धर्मार्थकुशल:+ हि + असि ।

अन्वय:	**-**	**अन्वयार्थ:**
(हे) तात, जाग्रत: दह्यमानस्य	-	हे प्रियभ्रातः विदुर, निद्रारहितस्य सन्तप्यमानस्य च
(मे) यत् श्रेय: अनुपश्यसि	-	मम (धृतराष्ट्रस्य) यत् श्रेयस्करं भवतीति त्वं चिन्तयसि
तत् न: ब्रूहि	-	तत् अस्मभ्यं कथय
त्वं हि धर्मार्थकुशल: असि	-	यत: त्वमेव धर्मार्थशास्त्रयो विशारदो भवतीति।

सार: - हे तात ! विदुर, निद्राविरहितस्य सन्तप्रमानस्य च मम यत् श्रेयस्करं भवतीति त्वं विचारयसि, तदिदानीं मामुपदिश। एतदर्थं धर्मार्थशास्त्रकुशलं त्वद्भिन्नं कमपि नाऽहं पश्यामि, चित्तशान्त्यै भवन्तमेवाहं शरणं प्रपद्ये ।

(അല്ലയോ കുഞ്ഞേ വിദുരാ ഉറക്കമില്ലാതെ ദുഃഖപൂർണ്ണമായ മനസ്സുമായി ഇരിക്കുന്ന എനിക്ക് ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടുള്ളത് എന്താണെന്ന് പറഞ്ഞു തരൂ. ധർമ്മത്തേയും അർത്ഥത്തേയും ശരിയായി ഗ്രഹിച്ചവൻ ആണല്ലോ അങ്ങ് എന്ന് ഞാൻ മനസ്സിലാക്കുന്നു. മനഃസമാധാനത്തിനായി ഭവാനേ തന്നെ ഞാൻ ശരണം പ്രാപിക്കുന്നു.)

3.2.5. प्रकृतम् - धृतराष्ट्रस्य मनसः चिन्तापारवश्यम् –

यत: प्राप्त: सञ्जय: पाण्डवेभ्यो न मे यथावन्मनस: प्रशान्ति: ।

सर्वेन्द्रियाण्यप्रकृतिं गतानि किं वक्ष्यतीत्येव मे प्रचिन्ता ।। (1.12)

യതഃ പ്രാപ്തഃ സഞ്ജയഃ പാണ്ഡവേഭ്യോ ന മേ യഥാവന്മനസഃ പ്രശാന്തിഃ

സർവ്വേന്ദ്രിയാണ്യപ്രകൃതിം ഗതാനി കിം വക്ഷ്യതീത്യേവ മേ പ്രചിന്താ

पदच्छेद: -

पाण्डवेभ्यो न- पाण्डवेभ्य: + न।

यथावन्मनस: - यथावत् + मनस:।

सर्वेन्द्रियाण्यप्रकृतिम् - सर्वेन्द्रियाणि + अप्रकृतिम्।

वक्ष्यतीत्येव - वक्ष्यति + इति + एव।

मेऽद्य - मे + अद्य।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
यत: सञ्जय: पाण्डवेभ्य: प्राप्त:	-	यस्मात् सञ्जय: पाण्डुपुत्राणां सकाशात् प्रत्यागत:
(ततः) मे मनस: यथावत्	-	ततः मम (धृतराष्ट्रस्य) मनस: समुचितप्रकारेण
प्रशान्ति: न	-	शान्तिर्नलभ्यते
(मम) सर्वेन्द्रियाणि अप्रकृतिं गतानि	-	मम समस्तानि इन्द्रियाणि अस्वस्थानि भवन्ति
(सः) किं वक्ष्यति	-	सः सञ्जयः किं कथयिष्यति
इत्येव अद्य मे चिन्ता	-	इत्येव मम चिन्ता।

सार: - सञ्जय: पाण्डुपुत्राणां सकाशादागत: इत्यत: प्रभृति मम मनसि विविधाश्चिन्ताः अस्वास्थ्यं जनयन्ति। समस्तानि इन्द्रियाणि अस्वस्थतां प्राप्तानि। सः श्वः सभायां किं कथयिष्यति इत्येवाऽद्य मम मनसि चिन्ता वर्तते। (स्वस्य सन्देश एव अनौचित्यं पश्यतो धृतराष्ट्रस्य मनसि पाण्डवानां प्रतिसन्देशं प्रति व्याकुलभाव आपतति।

(സഞ്ജയൻ പാണ്ഡവരുടെ അടുത്തുനിന്നും തിരിച്ചെത്തിയതിനു ശേഷം പലതരം ചിന്തകൾ എന്നിൽ അസ്വസ്ഥതയുണ്ടാക്കുന്നു. എന്റെ സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളും അസ്വസ്ഥമായിരിക്കുന്നു. സഞ്ജയൻ നാളെ സഭയിൽ എന്തു പറയും എന്ന് ചിന്തിച്ച് ഇന്ന് എന്റെ മനസ്സ് ചിന്തയിലാണ് (ധൃതരാഷ്ട്രരുടെ സന്ദേശത്തിന്റെ അനൗചിത്യം കണ്ടിട്ട് പാണ്ഡവരുടെ മറുപടി എന്തായിരിക്കും എന്ന ആകുലതയിലാണ് ധൃതരാഷ്ട്രർ)

3.2.6. प्रकृतम् - केषां केषां निद्राभङ्ग इति विदुरो वदति –

अभियुक्तं बलवता दुर्बलं हीनसाधनम्।

हृतस्वं कामिनं चोरमाविशन्ति प्रजागरा:।। (1.13)

അഭിയുക്തം ബലവതാ ദുർബലം ഹീനസാധനം.

ഹൃതസ്വം കാമിനം ചോരമാവിശന്തി പ്രജാഗരാഃ

अन्वय:	-	अन्वयार्थ:
बलवता अभियुक्तं	-	बलशालिना आक्रान्तं
दुर्बलं हीनसाधनं हृतस्वं	-	अशक्तं असहायम् (आयुधविहीनं) अपहृतधनं
कामिनं चोरं च प्रजागराः आविशन्ति	-	कामुकं तस्करं च निद्राभङ्गो बाधते।

सार: - बलवता आक्रान्तः, अशक्तः, शत्रुं प्रतिरोद्धुं आयुधेन सहायेन च विहीनः अपहृतसर्वस्वः प्रेयस्या विरहितं कामुकं तस्करश्च निद्राराहित्येन बाध्यन्ते।

(ബലവാനാൽ ആക്രമിക്കപ്പെട്ടവൻ, ദുർബലൻ, ശത്രുവിനെ പ്രതിരോധിക്കാൻ ആയുധമോ സഹായമോ ഇല്ലാത്തവൻ, സ്വത്തു നഷ്ടപ്പെട്ടവൻ, പ്രിയതമയില്ലാത്തവൻ, കാമപീഡിതൻ, മോഷ്ടാവ് എന്നിവർക്ക് ഉറക്കമില്ലായ്മ ബാധിക്കുന്നു.)

3.2.7. प्रकृतम् - एतादृशा: दोषा: उत परद्रव्येषु स्पृहा वा भवत: मनसि वर्तते किमिति विदुर: धृतराष्ट्रं पृच्छति।

कच्चिदेतैर्महादोषैर्न स्पृष्टोऽसि नराधिप।

कच्चिच्च परवित्तेषु गृध्यन्न परितप्यसे।।(1.14)

കച്ചിദേതൈർമഹാദോഷൈർന സ്പൃഷ്ടോഽസി നരാധിപ

കച്ചിച്ച പരിവിത്തേഷു ഗൃധ്യന്ന പരിതപ്യസേ

पदच्छेद: -

कच्चिदेतैर्महादोषैर्न - कच्चित् + एतै: + महादोषै: + न।

स्पृष्टोऽसि - स्पृष्ट: + असि।

कच्चिच्च - कच्चित् + च।

गृध्यन्न- गृध्यन् + न।

अन्वय:	-	अन्वयार्थ:
नराधिप, एतै: महादोषै:	-	हे राजन्, पूर्वोक्तै: महद्भि: दोषै:
न स्पृष्टोऽसि कच्चित्	-	भवान् न बाधितः किम्?
परवित्तेषु गृध्यन् च	-	अपि च परेषां धनेषु स्पृह्यंश्च

न परितप्यसे कच्चित् - न सन्तप्यसे किम्?

सार: - हे राजन्, पूर्वोक्ता: महादोषा: भवन्तं न स्पृशन्तीति मन्ये। भवान् परद्रव्याभिलाषेण च न परितप्यत इत्यपि मन्ये। ("कच्चित्कामप्रवेदने" इत्यमरः। ततः भवन्तं एते दोषाः न बाधन्त इति विश्वसितुमेव ममाभिलाषः इत्यर्थः।)

(ഹേ രാജൻ! മുൻപ് പറയപ്പെട്ട മഹാദോഷങ്ങൾ ഒന്നും തന്നെ അങ്ങയെ സ്പർശിച്ചിട്ടില്ലെന്ന് ഞാൻ വിശ്വസിക്കുന്നു. അങ്ങ് അന്യരുടെ സ്വത്ത് (സമ്പത്ത്) മോഹിച്ച് പരിതപിക്കുന്നവനുമല്ലെന്ന് ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ട് ഭവാനെ ഈ ദോഷങ്ങൾ ബാധിച്ചിട്ടില്ല എന്ന് വിശ്വസിക്കുന്നതിനാണ് എനിക്ക് ആഗ്രഹം.)

3.2.8. प्रकृतम् - प्राज्ञसम्मतस्य तव वचांसि श्रोतुमिच्छामि इति विदुर: धृतराष्ट्रं वदति।

श्रोतुमिच्छामि ते धर्म्यं परं नै:श्रेयसं वच:।
अस्मिन् राजर्षिवंशे हि त्वमेक: प्राज्ञसम्मत:।।(1.15)

ശ്രോതുമിച്ഛാമി തേ ധർമ്യം പരം നൈഃശ്രേയസം വചഃ
അസ്മിൻ രാജർഷിവംശേ ഹി ത്വമേകഃ പ്രാജ്ഞസമ്മതഃ

पदच्छेद: -

श्रोतुमिच्छामि - श्रोतुम् + इच्छामि।

त्वमेक: - त्वम् + एक:।

अन्वय:		**अन्वयार्थ:**
धर्म्यं परं नै:श्रेयसं (च)	-	धर्मादनपेतं (धर्मसहितं) भृशं कल्याणकरं
ते वच: श्रोतुं इच्छामि	-	तव वाक्यमाकर्णयितुमभिलषामि
अस्मिन् राजर्षिवंशे त्वं	-	यत: अस्मिन् ऋषितुल्यानां नरेन्द्राणां कुले
एक: हि प्राज्ञसम्मत:	-	भवानेक एव विदुषां सम्मत:।

सार: - हे महाराज, धर्मसहितं मङ्गलकरं च भवत: वच: श्रोतुमहम् अभिलषामि। ऋषिकल्पानां राज्ञां वंशेऽस्मिन् भवानेक एव सर्वज्ञसम्मतो वर्तते।

(അല്ലയോ മഹാരാജാവേ, ധർമ്മപരവും മംഗളകരവുമായ അങ്ങയുടെ വാക്കുകൾ കേൾക്കാൻ ഞാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. ഋഷി തുല്യരായ രാജാക്കന്മാരുള്ള ഈ രാജവംശത്തിൽ ബുദ്ധിമാന്മാരാൽ അംഗീകരിക്കപ്പെട്ടവൻ അങ്ങ് മാത്രമാണ് ഉള്ളത്.)

Unit - 3

श्लोका: 16 -24 पण्डितलक्षणम्

3.3.1. प्रकृतम् - लक्षणसम्पन्नो राजा त्वया वनं प्रेषित: इति विदुर: धृतराष्ट्रं वदति ।

राजालक्षणसम्पन्नस्त्रैसलोक्यस्याधिपो भवेत् ।

प्रेष्यस्ते प्रेषितश्चैव धृतराष्ट्र युधिष्ठिर: ।। (1.16)

രാജലക്ഷണസമ്പന്നസ്ത്രൈലോക്യസ്യാധിപോ ഭവേത്

പ്രേഷ്യസ്തേ പ്രേക്ഷിതശ്ചൈവ ധൃതരാഷ്ട്ര യുധിഷ്ഠിരഃ

पदच्छेद: -

लक्षणसम्पन्नस्त्रैलोक्यस्याधिपो भवेत् - लक्षणसम्पन्न: +त्रैलोक्यस्य + अधिप: + भवेत् ।

प्रेषितश्चैव - प्रेषित: + च + एव ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
धृतराष्ट्र, लक्षणसम्पन्न: राजा	-	हे धृतराष्ट्र! समस्तलक्षणभूयिष्ठः भूप:
त्रैलोक्यस्य अधिप: भवेत्	-	त्रिभुवनस्यापि स्वामी स्यात् ।
ते प्रेष्य: युधिष्ठिर: च	-	तव विधेयः युधिष्ठिरस्तु
प्रेषित एव	-	त्वया (धृतराष्ट्रेण) वनं प्रेषित: एव ।

सार: - समस्तराजर्षिलक्षणसम्पन्नो युधिष्ठिरः त्रैलोक्यस्यापि स्वामी भवितुम् अर्हति। एवं लक्षणयुक्तः सम्राड्भवन्नपि त्वदधीने स्थितो युधिष्ठिरः त्वया वनं प्रेषितः। तं न चक्रवर्तिनमकरोत्। (अतः परं किमनुचितं स्यात् ।)

(മൂന്നു ലോകങ്ങളുടെയും അധിപതി ആകുവാൻ വേണ്ട എല്ലാ ലക്ഷണങ്ങളും തികഞ്ഞവനാണ് യുധിഷ്ഠിരൻ. അങ്ങനെയുള്ള യുധിഷ്ഠിരനെ അങ്ങ് വനത്തിലേക്ക് പറഞ്ഞയച്ചു. അദ്ദേഹത്തെ ചക്രവർത്തിയാക്കിയില്ല (ഇതിൽ പരം എന്ത് അനുചിതമാണ് ഉള്ളത്)

SGOU

3.3.2. प्रकृतम् - धृतराष्ट्रस्य राज्याधिकारराहित्यम् –

विपरीततरश्च त्वं भागधेये न सम्मत:।

अर्चिषां प्रक्षयाच्चैव धर्मात्मा धर्मकोविद:।। (1.17)

വിപരീതതരശ്ച ത്വം ഭാഗധേയേ ന സമ്മതഃ

അർച്ചിഷാം പ്രക്ഷയാച്ചൈവ ധർമ്മാത്മ ധർമ്മകോവിദഃ

पदच्छेद: -

विपरीततरश्च - विपरीततरः+ च।

प्रक्षयाच्चैव - प्रक्षयात् + च + एव।

अन्वय:		अन्वयार्थ:
धर्मात्मा धर्मकोविद: च (अपि)	-	धार्मिक: धर्माचरणे कुशलश्च अपि
त्वं विपरीततर: (अभू:)	-	भवान् अतिशयेन राजचिह्नरहित: अभूः
अर्चिषां प्रक्षयात् चैव	-	नेत्रज्योतिषां नाशात् चाऽपि
भागधेये न सम्मत:	-	राज्यांशे न अधिकारयोग्यत्वेन अभिमतः।

सार: - त्वं धार्मिक: धर्माचरणे कुशलश्च सन्नपि राजलक्षणविहीनो भवसि। अपि च नेत्रज्योतिषां अवादपि (अन्धत्वादपि) राज्याधिकारी भवितुं ते प्राज्ञरुन्नतिर्नास्ति।।

(അങ്ങ് ധർമ്മാത്മാവും ധർമ്മം ആചരിക്കുന്നതിൽ സമർത്ഥനും ആണെങ്കിലും രാജലക്ഷണങ്ങൾ ഇല്ലാത്തവനായി ഭവിക്കുന്നു. മാത്രമല്ല കാഴ്ചശക്തി ഇല്ലാത്തവൻ ആയതുകൊണ്ട് രാജാധികാരിയായി ഇരിക്കുന്നതിന് അങ്ങയുടെ ബുദ്ധി ഉന്നതമായില്ല.) (യുധിഷ്ഠിരന് അവകാശപ്പെട്ടതായ രാജ്യാധികാരം പങ്കിട്ട് നൽകുവാൻ തയ്യാറായില്ല)

3.3.3. प्रकृतम् - युधिष्ठिर: बहून् क्लेशान् सहते।

आनृशंस्यादनुक्रोशाद्धर्मात् सत्यात् पराक्रमात्।

गुरुत्वात्त्वयि सम्प्रेक्ष्य बहून् क्लेशांस्तितिक्षते।। (1.18)

ആനൃശംസ്യാദനുക്രോശാദ്ധർമ്മാത് സത്യാത് പരാക്രമാത്

ഗുരുത്വാത്വയി സംപ്രേക്ഷ്യ ബഹൂൻ ക്ലേശാംസ്തിതിക്ഷതേ

पदच्छेद: -

आनृशंस्यादनुक्रोशाद्धर्मात् - आनृशंस्यात् + अनुक्रोशात् + धर्मात् ।

क्लेशांस्तितिक्षते - क्लेशान् + तितिक्षते ।

गुरुत्त्वयि - गुरुत्वात् +त्वयि

अन्वयः - **अन्वयार्थः**

(सः) आनृशंस्यात् अनुक्रोशात् - युधिष्ठिरः क्रूरतायाः अभावात् (सौम्यप्रकृतेः) अनुकम्पया

धर्मात् सत्यात् पराक्रमात् - सुकृतात् तथ्यात् विक्रमात्

त्वयि गुरुत्वात् च - पितृव्ये त्वयि गुरुत्वदर्शनात् च त्वत्कृताः बह्व्यः पीडाः ज्ञात्वा अपि

बहून् क्लेशान् संप्रेक्ष्य (अपि) तितिक्षते - अनेकानि दु:खानि सहते ।

सारः - युधिष्ठिरः स्वस्य सौम्यप्रकृतेः दयालुत्वात् सदाचारात् सत्यस्य हेतोः पराक्रमशीलात् पितृव्ये त्वयि गुरुत्वबुद्ध्या च त्वत्कृताननर्थान् ज्ञात्वा अपि तत्सर्वं सहते । अत्र सहनस्य हेतुषु पराक्रमशीलोऽप्युक्तः इति श्रद्धेय एव । धीरः एव सोढुं शक्नोति, न तु भीरुः । तितिक्षा नाम सुखदुःखद्वन्द्वसहिष्णुता । तदुक्तम् –
(യുധിഷ്ഠിരൻ തന്റെസൗമ്യസ്വഭാവം കൊണ്ടും ദയായാലും സദാചാരത്താലും സത്യത്തിന്റെ പരിപാലനത്താലും ഇളയച്ഛൻ ആയ അങ്ങയോടുള്ള ബഹുമാനം കൊണ്ടും നിങ്ങൾ ചെയ്ത അനർത്ഥങ്ങൾ അറിഞ്ഞിട്ടും ക്ലേശങ്ങൾ എല്ലാം സഹിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സഹനത്തിന്റെ കാരണങ്ങളിൽ പരാക്രമശീലവും പറയപ്പെടുന്നു എന്നുള്ളത് ശ്രദ്ധേയമാണ്. സുഖദുഃഖാദിദ്വന്ദ്വങ്ങളെ ധീരന് സഹിക്കാൻ സാധിക്കുന്നു. ഭീരുക്കൾക്ക് അതുണ്ടാവില്ല (തിതിക്ഷ എന്നത് സുഖദുഃഖദ്വന്ദ്വസഹിഷ്ണുതയാണ്)

सहनं सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम् ।
चिन्ताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते ।।(विवेकचूडामणिः - शङ्कराचार्यः)

3.3.4. प्रकृतम् - अयोग्येषु राज्यभारसमर्पणेन श्रेयः न वर्धते ।

दुर्योधने सौबले च कर्णे दुश्शासने च तथा ।
एतेष्वैश्वर्यमाधाय कथं त्वं भूतिमिच्छसि ।। (1.19)
ദുര്യോധനേ സൗബലേ ച കർണേ ദുശ്ശാസനേ ച തഥാ.
ഏതേഷ്വൈശ്വര്യമാധായ കഥം ത്വം ഭൂതിമിച്ഛസി.

पदच्छेदः -

एतेष्वैश्वर्यमाधाय - एतेषु + ऐश्वर्यम् + आधाय।

भूतिमिच्छसि - भूतिम् + इच्छसि।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
त्वं दुर्योधने सौबले	-	त्वं (धृतराष्ट्र:) ज्येष्ठपुत्रे दुर्योधने शकुनौ
कर्णे तथा दुश्शासने च	-	अङ्गदेशाधिपे तेन प्रकारेण दुर्योधनानुजे दु:श्शासने च
(इति) एतेषु ऐश्वर्यमाधाय	-	इत्येतेषु अयोग्येषु राज्यभारं संस्थाप्य
भूतिं कथम् इच्छसि	-	समृद्धिं केन प्रकारेण वाञ्छसि।

सार: - भवान् राज्यभारम् अयोग्येषु दुर्योधने शकुनौ कर्णे दुश्शासने च समर्प्य कथं श्रेयो भविष्यतीति मन्यसे? एतेषु राज्यभारसमर्पणेन न कदाऽपि श्रेयो भविष्यति। राज्यभारं वहतः ये गुणाः अनिवार्याः, ते सर्वेऽपि युधिष्ठिरे एव सन्ति, न त्वेदेषु दुर्योधनादिषु।(युधिष्ठिरे राज्यसमर्पणेन श्रेयो भविष्यतीति तात्पर्यम्)। (ദുര്യോധനൻ, ശകുനി, കർണ്ണൻ, ദുശ്ശാസനൻ എന്നീ അയോഗ്യരായവരിൽ എങ്ങനെയാണ് രാജ്യഭരണം ഏൽപ്പിച്ചിട്ട് അങ്ങ് രാജ്യത്ത് ഐശ്വര്യമുണ്ടാക്കാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നത്. രാജ്യഭരണം വഹിക്കുന്നവർക്ക് മുൻപ് പറഞ്ഞ ഗുണങ്ങൾ അനിവാര്യമാണ് ഈ ഗുണങ്ങൾ എല്ലാം തികഞ്ഞവനാണ് യുധിഷ്ഠിരൻ. എന്നാൽ ദുര്യോധനാദികൾക്ക് അതില്ല. (യുധിഷ്ഠിരനിൽ രാജ്യഭരണം ഏൽപ്പിക്കുന്നത് ശ്രേയസ്കരമായി ഭവിക്കും എന്നാണ് താല്പര്യം)

3.3.5 प्रकृतम् - विवेकिनो लक्षणं वदति।

आत्मज्ञानं समारम्भस्तितिक्षा धर्मनित्यता।
यमर्थान्नापकर्षन्ति स वै पण्डित उच्यते।। (1.20)

ആത്മജ്ഞാനം സമാരംഭസ്തിതിക്ഷാ ധർമ്മനിത്യതാ
യമർഥാന്നാപകർഷന്തി സ വൈ പണ്ഡിത ഉച്യതേ.

पदच्छेद: -

समारम्भस्तितिक्षा - समारम्भ: + तितिक्षा।

अर्थान्नापकर्षन्ति - अर्थात् + न + अपकर्षन्ति।

अन्वय: - **अन्वयार्थ:**

आत्मज्ञानं	-	स्वाध्यायकृतं ज्ञानम्
समारम्भ: तितिक्षा	-	सामर्थ्योचित: उद्यमसमारम्भ: सुखदुःखादि सहिष्णुता
धर्मनित्यता (इत्येते)	-	धर्मे अव्यतिचलितस्थितिश्च
अर्थान् यं नापकर्षन्ति	-	यं नरं पुरुषार्थात् न भ्रंशयन्ति
स: पण्डित: उच्यते वै	-	स: एव नरः पण्डितःइति कथ्यते।

सार: - स्वाध्यायकृतं ज्ञानं, स्वस्य सामर्थ्योचिततया समारब्धाः उद्यमाः, सुखदुःखादिसहिष्णुता, धर्मनिष्ठता, चेत्येतत् चतुष्टयं यं नरं स्वस्य पुरुषार्थविघाततया न वर्तते स एव नरः पण्डितो भवति। (सः नित्यानित्यवस्तुविवेकशाली अपि स्वकर्तव्येभ्यो न विमुखो भवति।)

(സ്വയാർജിതമായ ജ്ഞാനം, തന്റെ സാമർത്ഥ്യം കൊണ്ട് ഉചിതമായ രീതിയിൽ ആരംഭിക്കപ്പെട്ട ഉദ്യമങ്ങൾ, സുഖദുഃഖാദികളോടുള്ള സഹിഷ്ണുത, കർമ്മനിരപേക്ഷത എന്നീ നാലെണ്ണം യാതൊരു മനുഷ്യനെയാണോ തന്റെ പുരുഷാർത്ഥങ്ങൾക്ക് വിഘാതമായി വർത്തിക്കാത്തത് ആ മനുഷ്യൻ പണ്ഡിതനാണ് (അവൻ നിത്യാനിത്യവസ്തുവിവേക ശാലിയാണങ്കിലും സ്വന്തം കർത്തവ്യങ്ങളിൽ നിന്ന് വിമുഖനായി ഭവിക്കരുത്)

3.3.6 प्रकृतम् - प्रशस्तकार्यावलम्बी भवति पण्डित: ।

निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानि न सेवते ।

अनास्तिक: श्रद्धधान एतत् पण्डितलक्षणम् ।।

നിഷേവതേ പ്രശസ്താനി നിന്ദിതാനി ന സേവതേ

അനാസ്തികഃ ശ്രദ്ധാനഏതത് പണ്ഡിതലക്ഷണം.

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
(य:) प्रशस्तानि निषेवते	-	य: पुरुष: लोकशास्त्रसम्मतानि एव कार्याणि आश्रयति
निन्दितानि न सेवते	-	लोकशास्त्रप्रतिषिद्धानि कर्तव्यानि नाचरति
अनास्तिक: श्रद्धधान:	-	आस्तिक: श्रद्धावान् च भवति
एतत् पण्डितलक्षणम्	-	इदं पण्डितस्य लक्ष्म भवति।

सारः - यः पुरुषः प्रशस्तकार्यावलम्बी भूत्वा, निन्दितकार्येषु विमुखः सन् शास्त्रेषु गुरुवाक्येषु च विश्वासमर्पयन् आस्तिक्यबुद्ध्या स्वजीवितं धन्यं करोति सः पण्डितो भवति। (शास्त्रेषु गुरूपदेशेषु च विश्वासः श्रद्धा।)

(യാതൊരു പുരുഷനാണോ പ്രശംസനീയമായ കാര്യങ്ങൾ അവലംബിച്ചുകൊണ്ട് നിന്ദിതമായ കാര്യങ്ങളിൽ വിമുഖത കാണിക്കുകയും ശാസ്ത്രങ്ങളിലും ഗുരുവാക്യങ്ങളിലും വിശ്വാസമർപ്പിച്ച് നാസ്തികനല്ലാതെ സ്വജീവിതം ധന്യമായി കരുതുന്നത് അവനാണ് പണ്ഡിതൻ. (ശാസ്ത്രങ്ങളിലും ഗുരു വാക്യങ്ങളിലും ഉള്ള വിശ്വാസമാണ് ശ്രദ്ധ)

3.3.7 प्रकृतम् - यः क्रोधादिभिः परवशो न भवति सः पण्डितो भवति।

क्रोधो हर्षश्च दर्पश्च ह्रीः स्तम्भो मान्यमानिता।
यमर्थान्नापकर्षन्ति स वै पण्डित उच्यते।। (1.22)

ക്രോധോ ഹർഷശ്ച ദർപശ്ച ഹ്രീഃ സ്തംഭോ മാന്യമാനിതാ
യമർഥാന്നാപകർഷന്തി സ വൈ പണ്ഡിത ഉച്യതേ.

पदच्छेदः -

क्रोधो हर्षश्च - क्रोधः + हर्षः + च।

दर्पश्च - दर्पः + च।

स्तम्भो मान्यमान्यता - स्तम्भः + मान्यमान्यता।

यमर्थान्नापकर्षन्ति - यम् + अर्थात् + न + अपकर्षन्ति।

स वै - सः + वै।

पण्डित उच्यते - पण्डितः + उच्यते।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
क्रोधः हर्षः दर्पः	-	कोपः प्रीतिः मदः
ह्रीः स्तम्भः मान्यमानिता च	-	लज्जा औद्धत्यं स्वयं मान्यः इति गणना च
अर्थात् यं नापकर्षन्ति	-	पुरुषार्थात् यं नरं न च्यावयन्ति
स वै पण्डित उच्यते	-	स पुरुषः निश्चयेन पण्डितःइति कथ्यते।

सारः - कोपहर्षाद्यावेशः, मदोन्मत्तता, लज्जा, औद्धत्यं, वृथैव मान्यमानिता, चेत्येतत् सर्वं यं नरं पुरुषार्थात् न व्यतिचालयति सः पण्डितो भवति।

(കോപം, ഹർഷം തുടങ്ങിയവകളിലുള്ള ആവേശം, മദോന്മത്തതാ, ഔന്നത്യഭാവം, മാന്യനാണെന്നുള്ള നടിക്കൽ ഇവയെല്ലാം യാതൊരു പുരുഷനിലാണ് നിലനിൽക്കാത്തത് (ഇല്ലാത്തത്) ആരാണോ പുരുഷാർത്ഥങ്ങളിൽ നിന്ന് വ്യതിചലിക്കാത്തത് അവൻ പണ്ഡിതൻ ആകുന്നു)

3.3.8 प्रकृतम् - यस्य समारंभः परिसमाप्तिपर्यन्तं केनापि न ज्ञायते स पण्डितः।

यस्य कृत्यं न जानन्ति मन्त्रं वा मन्त्रितं परे।

कृतमेवास्य जानन्ति स वै पण्डित उच्यते।। (1.23)

യസ്യ കൃത്യം ന ജാനന്തി മന്ത്രം വാ മന്ത്രിതം പരേ

കൃതമേവാസ്യ ജാനന്തി സ വൈ പണ്ഡിത ഉപയതേ

पदच्छेद: -

कृतमेवास्य - कृतम् + एव + अस्य।

स वै - स: + वै।

पण्डित उच्यते - पण्डित: + उच्यते।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
यस्य कृत्यं	-	यस्य पुरुषस्य (विशिष्य राज्ञः) कर्तव्यं, तेन दीयमानं मन्त्रणं, तस्मै लब्धं
मन्त्रं वामन्त्रितं वा परे न जानन्ति	-	मन्त्रणं वा इतरे जनाः वा शत्रवो वा न जानन्ति
अस्य कृतं एव जानन्ति	-	परन्तु अस्य पुरुषस्य परिसमाप्तं कृत्यमेव अन्ये जानन्ति चेत्
स: वै पण्डित: उच्यते	-	स: पुरुष: पण्डितःइत्युच्यते एव।

सार: - राज्ञः कर्मपद्धतयः निगूढा भवितव्याः। ततस्तेन क्रियमाणं कार्यं, तेन दीयमाना निगूढनिर्देशाः, तस्मै सचिवादिभिः दीयमाना रहस्योपदेशाश्च अन्यैर्न ज्ञातव्याः। कर्मणा पूरण एव तदन्यैरवगन्तव्यम्। एवं यो राजा स्वस्य मन्त्रणादिकं निगूढतया रक्षितुं शक्तः, स राजा पण्डितः एव।

(രാജാവിന്റെ കർമ്മപദ്ധതികൾ നിഗൂഢമായി വയ്ക്കേണ്ടതാണ് അതുകൊണ്ട് അദ്ദേഹത്താൽ ചെയ്യപ്പെടുന്ന കാര്യവും അദ്ദേഹത്താൽ നൽകപ്പെടുന്ന നിഗൂഢനിർദ്ദേശങ്ങളും അദ്ദേഹത്തിന് മന്ത്രിമാരാൽ നൽകപ്പെടുന്ന രഹസ്യ ഉപദേശങ്ങളും അന്യരാൽ അറിയപ്പെടേണ്ടവയല്ല. കർമ്മങ്ങളുടെ പൂർത്തീകരണത്തിൽ തന്നെയാണ് അന്യരാൽ അത് മനസ്സിലാക്കേണ്ടത്. ഇപ്രകാരം യാതൊരു

രാജാവാണോ തനിക്ക് കിട്ടുന്ന രഹസ്യങ്ങൾ നിഗൂഢമായി സൂക്ഷിക്കുവാൻ സാധിക്കുന്നത് അദ്ദേഹം പണ്ഡിതനായ രാജാവ് തന്നെ)

3.3.9 प्रकृतम् - आरब्धस्य कर्मणो विघ्ने सञ्जातेऽपि य: परिसमाप्त्यर्थं यत्नवान् भवति स: पण्डित: ।

यस्य कृत्यं न विघ्नन्ति शीतमुष्णं भयं रति: ।

समृद्धिरसमृद्धिर्वा स वै पण्डित उच्यते ।। (1.24)

യസ്യ കൃത്യം ന വിഘ്നന്തി ശീതമുഷ്ണം ഭയം രതിഃ

സമൃദ്ധിരസമൃദ്ധിർവാ സ വൈ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेद: -

शीतमुष्णम् - शीतम् + उष्णम् ।

समृद्धिरसमृद्धिर्वा - समृद्धि: + असमृद्धि: + वा ।

स वै - सः+ वै ।

पण्डित उच्यते - पण्डित: + उच्यते ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
शीतम् ,उष्णं, भयं, रतिः	-	शैत्यं ग्रीष्मर्तुजन्य: सन्ताप: भीति: वनितासक्तिः
समृद्धि: असमृद्धि: वा	-	सम्पत्ति:, विपत्ति: वा
यस्य कृत्यं न विघ्नन्ति	-	यस्य पुरुषस्य कर्तव्यम् न बाधन्ते
स वै पण्डित उच्यते	-	स: निश्चयेन ज्ञानी इति उच्यते ।

सार: - शीतम् आतप: भीति: श्रृङ्गारिता सम्पत्ति: विपत्ति: वा यस्य पुरुषस्य कर्मणो मार्गे विघातं न जनयन्ति स पुरुषः पण्डितः एव । स्वस्य कर्ममार्गे आपततो विघ्नान् अपसार्य पुरो गन्तुं शक्तः पुरुषः पण्डितः एव ।

(ശീതം, ചൂട്, ഭീതി, വനിതാസക്തി, സമ്പത്ത്, വിപത്ത് ഇവകളാൽ യാതൊരു പുരുഷന്റെ കർമ്മങ്ങൾക്കാണോ തടസ്സം ജനിക്കാത്തത് ആ പുരുഷൻ പണ്ഡിതൻ തന്നെയാണ്. തന്റെ കർമ്മപഥത്തിൽ വന്നുചേരുന്ന തടസ്സങ്ങളെ ദൂരീകരിച്ചുകൊണ്ട് മുന്നോട്ടുപോകുന്നതിന് ശക്തിയുള്ള പുരുഷൻ പണ്ഡിതൻ തന്നെയാണ്)

Unit - 4

श्लोकाः 25 - 34 पण्डितलक्षणम् (शिष्टो भागः)

3.4.1 प्रकृतम् - पण्डितः स्वबुद्ध्या सदाचारं सत्सम्पत्तिं च साधयति।

यस्य संसारिणी प्रज्ञा धर्मार्थावनुवर्तते।

कामादर्थं वृणुते यः स वै पण्डित उच्यते।। (1.25)

യസ്യ സംസാരിണീ പ്രജ്ഞാ ധർമാർധാവനുവർതതേ

കാമാദർഥം വൃണുതേ യഃ സ വൈ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेदः -

धर्मार्थावनुगच्छते - धर्मार्थौ + अनुगच्छते।

कामादर्थम् - कामात् + अर्थम्।

स वै - सः + वै।

पण्डित उच्यते - पण्डितः + उच्यते।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यस्य संसारिणी प्रज्ञा	-	यस्य जनस्य संसारविषयिका बुद्धिः
धर्मार्थौ अनुवर्तते	-	धर्मार्थायोरनुरोधेन प्रवर्तते
यः कामात् अर्थं वृणुते	-	यः जनः उपभोग्यवस्त्वपेक्षया पुरुषार्थं स्वीकुरुते
सः पण्डित उच्यते वै	-	सः जनः पण्डितः इति उच्यते एव।

सारः - यस्य संसारविषया बुद्धिः धर्मार्थयोरनुकूलतया प्रवर्तते, यः कामानीमुपभोगाय अर्थं न विनाशयति च, स पण्डितः इत्युच्यते एव।

(യാതൊരുവന്റെ ലോകവിഷയമായ ബുദ്ധിയാണോ ധർമ്മത്തിനും അർത്ഥത്തിനും അനുകൂലമായിട്ട് പ്രവർത്തിക്കുന്നത്, യാതൊരുവനാണോ ആഗ്രഹങ്ങളുടെ പൂരണത്തിനായിട്ട് ധനത്തെ നശിപ്പിക്കാത്തത് അവൻ പണ്ഡിതൻ ആണെന്ന് പറയപ്പെടുന്നു)

3.4.2. प्रकृतम् - स्वशक्तिं पर्यालोच्य कार्यकरणे उत्सुको भवेत् पण्डित: ।

यथाशक्ति चिकीर्षन्ति यथाशक्ति च कुर्वते ।

न किञ्चिदवमन्यन्ते नरा: पण्डितबुद्धय: ।। (1.26)

യഥാശക്തി ചികീർഷന്തി യഥാശക്തി ച കുർവ്വതേ

ന കിഞ്ചിദവമന്യന്ത്യേ നരാഃ പണ്ഡിതബുദ്ധായഃ

पदच्छेद: -

किञ्चिदवमन्यन्ते - किञ्चित् + अवमन्यन्ते ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
पण्डितबुद्धय: नरा:	-	पण्डितानां बुद्धिरिव बुद्धि: येषां ते पुरुषा:
यथाशक्ति चिकीर्षन्ति	-	शक्त्यनुसारं कर्तुमभिलषन्ति
यथाशक्ति कुर्वते च	-	शक्त्यनुसाररं कर्म कुर्वन्ति च
किञ्चित् न अवमन्यन्ते	-	ते किमपि न अवगणयन्ति ।

सार: - पण्डिता: स्वशक्त्यनुसारं कर्माणि कर्तुमभिलषन्ति, स्वशक्त्यनुसारं कर्म कुर्वन्ति, ते किमपि न तुच्छं मन्यन्ते । (लघूनामपि वस्तूनां मूल्यं ते गणयन्ति ।)

(പണ്ഡിതന്മാർ സ്വശക്തിക്കനുസരിച്ച് കർമ്മങ്ങൾ സന്തോഷമായി ചെയ്യുന്നു. സ്വ-ശക്തിക്കനുസരിച്ച് കർമ്മങ്ങൾ ചെയ്യുകയും മറ്റുള്ളതിനെ നിസ്സാരമായി കാണാതിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നവനെ പണ്ഡിതൻ എന്ന് പറയുന്നു. നിസ്സാരമായ വസ്തുക്കൾക്കും ഇവർ മൂല്യം നൽകുന്നു)

3.4.3. प्रकृतम् - पण्डितस्य प्रथमं लक्षणं प्रज्ञानं भवति ।

क्षिप्रं विजानाति चिरं श्रृणोति विज्ञाय चार्थं भजते न कामात् ।

नासम्पृष्टो व्युपयुङ्क्ते परार्थे तत् प्रज्ञानं प्रथमं पण्डितस्य ।।

ക്ഷിപ്രം വിജാനാതി ചിരം ശ്രൃണോതി

വിജ്ഞായ ചാർത്ഥം ഭജതേ ന കാമാത്

നാസംപൃഷ്ടോ വ്യുപയുങ്തേ പരാർത്ഥേ

തത് പ്രജ്ഞാനം പ്രഥമം പണ്ഡിതസ്യ

पदच्छेद: -

चार्थात् - च + अर्थात्।

नासंसम्पृष्टो व्युपयुङ्क्ते - न+ असंस्पृष्टः + व्युपयुङ्क्ते।

अन्वयः	-	**अन्ववयार्थः**
क्षिप्रं विजानाति	-	झडित्येव जानाति।
चिरं श्रृणोति	-	दीर्घकालं आकर्णयति।
अर्थं विज्ञाय भजते, न कामात्	-	स्वस्य कर्तव्यं प्रत्यभिज्ञाय अनुतिष्ठति, न फलकाम्यया
परार्थे असंस्पृष्टो न व्युपयुङ्क्ते	-	परकार्येषु अपृष्टविषये वृथा न भाषते

तत् प्रज्ञानं पण्डितस्य प्रथमं (लक्षणम्) - ईदृशव्यवहारहेतुकं प्रज्ञानं पण्डितस्य प्रथमं लक्षमं भवति।

सारः - वक्ष्यमाणं विषयं झटित्येव गृह्णाति, तादृश्या ग्रहणशक्त्या चिराय श्रृणोति, स्वस्य अर्थं (पुरुषार्थं कर्तव्यम्) वा ज्ञात्वा परिसेवते, न तु कामात्, आत्मानं प्रति अपृष्टे विषये परार्थं किमपि न भाषते, ईदृशो व्यवहारः येन प्रज्ञानेन जायते, तत् प्रज्ञानं पण्डितस्य प्रथमं लक्षणं भवति।

(പറയപ്പെടുന്ന വിഷയങ്ങൾ വേഗത്തിൽ മനസ്സിലാക്കുകയും അതുപോലെ ഗ്രഹണശക്തിയാൽ ക്ഷമയോടെ കേൾക്കുകയും കാമത്തിന് വശംവദനാകാതെ തന്റെ അറിവിനെ അടിസ്ഥാനമാക്കി കാര്യങ്ങളെ നേടുവാൻ ശ്രമിക്കുകയും മറ്റുള്ളവർ ആവശ്യപ്പെടാതെ അവരുടെ കാര്യങ്ങളിൽ ഇടപെടാതിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതാണ് പണ്ഡിത ലക്ഷണം)

3.4.4 प्रकृतम् - पण्डिताः अप्राप्यं नेच्छन्ति, प्रणष्टं न शोचन्ति च।

नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम्।
आपत्सु न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः।। (1.28)
നാപ്രാപ്യമഭിവാഞ്ഛന്തി നഷ്ടം നേച്ഛന്തി ശോചിതും
ആപത്സു ന മുഹ്യന്തി നരാഃ പണ്ഡിതബുദ്ധയഃ

पदच्छेदः -

नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति - न + अप्राप्यम् + अभिवाञ्छन्ति।

नेच्छन्ति - न + इच्छन्ति।

अन्वयः - **अन्वयार्थः**

पण्डितबुद्धय: नराः - पण्डितानां बुद्धिरिव बुद्धिः येषां ते पण्डितबुद्धयः, ते जना:

अप्राप्यं न अभिवाञ्छन्ति - प्रयत्नेनापि प्राप्तुमशक्यं वस्तु नेच्छन्ति

नष्टं शोचितुं नेच्छन्ति - प्रणष्टेषु विषयेषु वस्तुषु वा शोचितुं नेच्छन्ति

आपत्सु न मुह्यन्ति(च) - विपत्सु अपि मोहग्रस्ता: न भवन्ति च।

सार: - ये असाध्यं वस्तु न कामयन्ते, नष्टे न शोचयन्ति, आपत्सु मोहग्रस्ता: भूत्वा बुद्धिहीना: न भवन्ति ते पण्डितबुद्धय: भवन्ति।

(അസാധ്യമായ വസ്തുവിനെ നേടാൻ ആഗ്രഹിക്കാതിരിക്കുകയും നഷ്ടമായതിനെ ഓർത്ത് ദുഃഖിക്കാതിരിക്കുകയും ആപത്തിൽ മോഹിതരാകാതിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നവനെ പണ്ഡിതൻ എന്ന് പറയുന്നു)

3.4.5 प्रकृतम् - विचिन्त्यकारित्वादयोऽपि पण्डितलक्षणे अन्तर्भवन्ति।

निश्चित्य य: प्रक्रमते नान्तर्वसति कर्मण:।

अवन्ध्यकालो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते।। (1.29)

നിശ്ചിത്യ യഃ പ്രക്രമതേ നാന്തർവസതി കർമ്മണഃ

അവന്ധ്യകാലോ വശ്യാത്മാ സ വൈ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेद: -

नान्तर्वसति - न + अन्तर्वसति।

अवन्ध्यकालो वश्यात्मा - अवन्ध्यकाल: + वश्यात्मा।

स वै - स: + वै।

पण्डित उच्यते - पण्डित: + उच्यते।

अन्वय: - अन्वयार्थ:

य: निश्चित्य प्रक्रमते - य: कार्याणि यथावदालोच्यैव समारभते

कर्मण: अन्त: न वसति - प्रारब्धस्य कर्मणो मध्ये न विरमति

अवन्ध्यकाल: वश्यात्मा च - वृथैव कालं न यापयन् जितेन्द्रिय: च

स: वै पण्डित उच्यते - स जन: निश्चयेन पण्डित इति कथ्यते।

सारः - यो नरः पूर्वापरकार्यसन्दर्भमालोच्य सम्यक् निर्णीय कर्तव्यान्यारभते; कर्मणो मध्ये न विरमति। वृथा कालं न यापयति; जितेन्द्रियः च भवति स पण्डितः भवति।

(യാതൊരു മനുഷ്യനാണോ ആദ്യം ചെയ്യേണ്ടത് പിന്നീട് ചെയ്യേണ്ടത് എന്നിങ്ങനെ നല്ലതുപോലെ നിർണയിച്ചിട്ട് കർത്തവ്യങ്ങൾ ചെയ്യുന്നത്; പാതിയിൽ കർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിക്കാതിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നത് അവൻ പണ്ഡിതൻ ആകുന്നു. സമയം വ്യർത്ഥമാക്കാതിരിക്കുകയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ ജയിച്ചവനായിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നവൻ പണ്ഡിതൻതന്നെ)

3.4.6. प्रकृतम् - ज्ञानिनः सत्पुरुषोचिते कर्मणि तुष्यन्ति।

आर्यकर्मणि रज्यन्ते भूति कर्माणि कुर्वते।
हितं च नाभ्यसूयन्ति पण्डिता भारतर्षभ।। (1.30)

ആര്യകർമ്മണി രാജ്യന്തേ ഭൂതി കർമ്മാണി കുർവ്വതേ
ഹിതം ച നാഭ്യസൂയന്തി പണ്ഡിതാ ഭാരതർഷഭ

पदच्छेदः -

नाभ्यसूयन्ति - न + अभ्यसूयन्ति।

पण्डिता भारतर्षभ - पण्डिताः + भारतर्षभ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
भारतर्षभ	-	हे भरतकुलश्रेष्ठ, धृतराष्ट्र!
पण्डिताः आर्यकर्मणि रज्यन्ते	-	विवेकिनः सत्पुरुषोचिते विषये तुष्यन्ति
भूतिकर्माणि कुर्वते	-	उत्कर्षकारीणि कर्माणि कुर्वन्ति
हितं नाभ्यसूयन्ति च	-	हितकरं वचनं पुरुषं च न द्विषन्ति च।

सारः - भरतकुलश्रेष्ठ, राजन्, विवेकिनः सत्पुरुषोचितं कार्यं कुर्वन्ति। ऐश्वर्यकरेषु विषयेषु व्यापृताः भवन्ति, हितकरं वचनं पुरुषं वा न द्विषन्ति च।

(അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ, രാജൻ, വിവേകികൾ ഉചിതമായ കാര്യം ചെയ്യുന്നു. ഐശ്വര്യപരമായ വിഷയങ്ങളിൽ വ്യാപൃതനാവുകയും ഹിതകരമായ വാക്കുകൾ ഉപയോഗിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളവർ ആരോടും ദ്വേഷ്യപ്പെടുന്നില്ല)

3.4.7. प्रकृतम् - पण्डितः गङ्गाह्रदः इवाक्षोभ्यः।

न हृष्यत्यात्मसम्माने नावमानेन तप्यते।

गाङ्गो ह्रद इवक्षोभ्यो यः स पण्डित उच्यते।। (1.31)

ന ഹൃഷ്യത്യാത്മസമ്മാനേ നാവമാനേന തപ്യതേ

ഗാങ്ഗോ ഹ്രദ ഇവാക്ഷോഭ്യോ യഃ സ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेदः -

हृष्यत्यात्मसम्माने - हृष्यति + आत्मसम्माने।

नावमानेन - न + अवमानेन।

गाङ्गो ह्रदइवाक्षोभ्यो यः - गाङ्गः + ह्रदः+ इव + अक्षोभ्यः+ यः।

स पण्डित उच्यचे - सः + पण्डितः + उच्यते।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यः आत्मसम्माने न हृष्यति	-	यः पुरुषः स्वस्यादरे न तुष्यति
अवमानेन न तप्यते	-	तिरस्कारेण न सन्तप्तो भवति
गाङ्गः ह्रद इव अक्षोभ्यः	-	गङ्गायाः ह्रद इव क्षोभरहितः
सः पण्डित उच्यते	-	स पुरुषः पण्डित इति कथ्यते।

सारः - यः नरः आत्मानं परैः बहुमान्यमानं दृष्ट्वा न तुष्यति, परकृतया निन्दया दुःखितश्च न भवति। गङ्गायाः अगाधह्रद इव अक्षोभ्यः स पण्डित इव व्यवह्रियते।

(യാതൊരുവനാണോ മറ്റുള്ളവരാൽ ബഹുമാനിക്കപ്പെടുമ്പോൾ അതിയായി സന്തോഷിക്കാതിരിക്കുകയും മറ്റുള്ളവരാൽ നിന്ദിക്കപ്പെടുമ്പോൾ ദുഃഖിക്കാതിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നത്. ഗംഗാനദിയുടെ അഗാധമായ താഴ്ച ക്ഷോഭിക്കാത്തതുപോലെ അക്ഷോഭ്യനായിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നത് അവനെ പണ്ഡിതൻ എന്ന് പറയപ്പെടുന്നു)

3.4.8. प्रकृतम् - प्रपञ्चस्य सर्वप्राणिनां च तत्त्वज्ञः भवति पण्डितः।

तत्त्वज्ञः सर्वभूतानां योगज्ञः सर्वकर्मणाम्।

उपायज्ञो मनुष्याणां नरः पण्डित उच्यते।। (1.32)

തത്ത്വജ്ഞഃ സർവ്വഭൂതാനാം യോഗജ്ഞഃ സർവ്വകർമ്മണാം

ഉപായജ്ഞോ മനുഷ്യാണാം നരഃ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेदः -

उपायज्ञो मनुष्याणाम् - उपायज्ञः + मनुष्याणाम् ।

पण्डित उच्यते - पण्डितः + उच्यते ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
सर्वभूतानां तत्त्वज्ञः	-	सर्वप्राणिनां याथार्थ्यं जानन्
सर्वकर्माणां योगज्ञः	-	सर्वेषामपि कर्मणां योग्यतां जानन्
मनुष्याणाम् उपायज्ञः	-	मानवानां कर्मसमीपनमार्गं जानन्
नरः पण्डित उच्यते	-	पुरुषः पण्डितनाम्ना व्यवह्रियते ।

सारः - पण्डितः सर्वप्राणिनां याथार्थ्यं जानाति, सर्वकार्याणाम् योग्यतां जानाति, मानवानां कर्मसमीपनसम्प्रदायञ्च जानाति ।

(പണ്ഡിതൻ സർവ്വപ്രാണികളുടെയും യഥാർത്ഥ്യം അറിയുന്നു, എല്ലാകർമ്മങ്ങളുടേയും പരസ്പരബന്ധം അറിയുന്നു. മനുഷ്യർ പ്രയോഗിക്കുന്ന ഉപായങ്ങളെ അറിയുന്നു)

3.4.9. प्रकृतम् - पण्डितः वाग्मी ऊहकुशलः प्रतिभावांश्च च भवति ।

प्रवृत्तवाक् चित्रकथ ऊहवान् प्रतिभानवान् ।

आशु ग्रन्थस्य वक्ता च यः स पण्डित उच्यते । । (1.33)

പ്രവൃത്തവാക് ചിത്രകഥ ഊഹവാൻ പ്രതിഭാനവാൻ

ആശു ഗ്രന്ഥസ്യ വക്താ ച യഃ സ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेदः -

चित्रकथ ऊहवान् - चित्रकथः + ऊहवान् ।

स पण्डित उच्यते - सः + पण्डितः + उच्यते ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यः प्रवृत्तवाक् चित्रकथः	-	यः पुरुषः अस्खलितवचनः विचित्रं भाषणं कुर्वन्
ऊहवान् प्रतिभानवान्	-	तर्कवान् वस्तुतत्त्वावबोधसमर्थः
ग्रन्थस्य आशु वक्ता च	-	ग्रन्थस्य सारांशं शीघ्रं बोधयिता च
सः पण्डितः उच्यते	-	सः पण्डित इति कथ्यते ।

सारः - यो नरः स्खालित्यं विना विचित्ररूपेण च भाषितुं समर्थः, निगूढविषयान् अभ्यूहितुं योग्यः, वस्तुतत्त्वग्रहणसमर्थः, प्रामाणिकग्रन्थानां ममप्रकाशनकुशलश्च भवति स पण्डितः एव।

(യാതൊരു മനുഷ്യനാണോ തെറ്റ് കൂടാതെ വിവിധ വിഷയങ്ങളെക്കുറിച്ച് സമർത്ഥമായി സംസാരിക്കുന്നത്, നിഗൂഢമായ വിഷയങ്ങളെ ചിന്തിച്ചെടുക്കുവാനുള്ള കഴിവുള്ളത് പ്രമാണികഗ്രന്ഥങ്ങളെ വ്യാഖ്യാനിക്കാൻ കഴിവുള്ളത് അദ്ദേഹം പണ്ഡിതൻ എന്ന് പറയപ്പെടുന്നു)

3.4.10. प्रकृतम् - सदाचारनिष्ठः शास्त्रबुद्धिः च भवति पण्डितः।

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा।
असम्भिन्नार्यमर्यादः पण्डिताख्यं लभेत सः।। (1.34)

ശ്രുതം പ്രജ്ഞാനുഗം യസ്യ പ്രജ്ഞാ ചൈവ ശ്രുതാനുഗാ

അസംഭിന്നാര്യമര്യാദഃ പണ്ഡിതാഖ്യം ലഭേത സഃ

पदच्छेदः -

चैव - च + एव।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यस्य श्रुतं प्रज्ञानुगं	-	यस्य पुरुषस्य शास्त्रज्ञानं बुद्ध्यनुसारि,
प्रज्ञा च श्रुतानुगा एव	-	बुद्धिः तु शास्त्रानुसारिणी चैव
असम्भिन्नार्यमर्यादः	-	सत्पुरुषाणाम् आचार्यमर्यादाः सदा अनुल्लंघयन्
सः पण्डिताख्यं लभेत	-	सः पण्डितः इति संज्ञां आप्नुयात्।

सारः - यस्य नरस्य बुद्ध्यनुसारि शास्त्रज्ञानं, शास्त्रार्थानुसारिणी बुद्धिः,उदारचरितानां मर्यादाः, अनुल्लघ्य स्थितिश्च वर्तते स नरः पण्डितसंज्ञा प्राप्नोत्येव।

(യാതൊരു മനുഷ്യന് ബുദ്ധിയ്ക്ക് അനുസരിച്ചുള്ള ശാസ്ത്രജ്ഞാനവും ശാസ്ത്രാർത്ഥമനുസരിച്ചുള്ള ബുദ്ധിയും, നല്ല ആളുകളുടെ ആചാര്യമര്യാദകളെ മറികടക്കാത്തത് ആ പുരുഷൻ പണ്ഡിതൻ എന്ന പേരിനെ പ്രാപിക്കുകതന്നെ ചെയ്യും)

पुनरावृत्तिः (Recap)

- धृतराष्ट्रः विदुरं द्रष्टुमिच्छति।
- विदुरः अञ्जलीबद्धः सन् राजानं वाक्यमब्रवीत्।
- महाप्राज्ञ, विदुरोऽहं सम्प्राप्तः।
- प्रजागराः दुर्बलं हृतस्वं कामिनं चोरमाविशन्ति।
- राजा विदुरस्य धर्म्यं वचः श्रोतुमिच्छति।
- लक्षणसम्पन्नः राजा त्रैलोक्यस्यापि अधिपो भवेत्।
- आरब्धं कर्म यः परिसमाप्तिपर्यन्तं नयति स पण्डितः।
- पण्डितः कामादर्थं वृणुते।
- पण्डितः नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम्।
- ऊहवान् प्रतिभानवांश्च पण्डितो भवति।

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः (Objective type questions)

1. द्वाःस्थं प्राह महाप्राज्ञो महीपतिः - महीपतिः कः ?
2. विदुरागमनसमये कः चिन्ताकूलः आसीत् ?
3. महाप्राज्ञ संप्राप्तस्तव शासनात् - कः सम्प्राप्तः? कस्य शासनात्?
4. प्रेष्यः कः? प्रेषितः कः?
5. कः आत्मानं मान्यः इति मन्यते? का धर्मार्थावनुगच्छति?
6. के आपत्सु न मुह्यन्ति?

एकेन वाक्येन द्वाभ्यां वा उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in one or two sentences)

1. मनुष्याणाम् उपायज्ञः कः ?
2. पण्डितानां श्रुतं कीदृशं भवति ?
3. कच्चिदेतैर्महादोषैर्न स्पृष्टोऽसि - अत्र सूचिताः महादोषाः के?
4. तितिक्षा नाम का ?
5. श्रद्धा नाम का ?

एकैकया खण्डिकया उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in a paragraph)

1. "गाङ्गो ह्रद इवक्षोभ्यो यः" आशयं विशदयत।

निर्दिष्टाभ्यासः (Assignments)

1. विदुरनीत्यनुसारं पण्डितलक्षणं लिखत।
2. धृतराष्ट्रस्य धर्मशुश्रूषां लिखत।

वस्तुनिष्ठप्रश्नानां उत्तराणि (Answer to Objective type questions)

1. द्वास्थं प्राह महाप्राज्ञो महीपतिः, धृतराष्ट्रः भवति।
2. विदुरागमनसमये धृतराष्ट्रः चिन्ताकुलः आसीत्।
3. विदुरः सम्प्राप्तः।धृतराष्ट्रस्य शासनात्।
4. धृतराष्ट्रे वर्तन्ते वा इति विदुरः धृतराष्ट्रं पृच्छति।
5. प्रेष्यः आज्ञानुसारी युधिष्ठिरः, प्रेषितः धृतराष्ट्रः च भवति।
6. मान्यमानी आत्मानं मान्यः इति मन्यते।
7. पण्डितस्य प्राज्ञा धर्मार्थावनुगच्छति

8. पण्डिताः आपत्सु न मुह्यन्ति ।

सूचनाग्रन्थाः (References)

1. वेदव्यासः, महाभारतान्तर्गता विदुरनीतिः, व्याख्याता डा. गुञ्जोर् चौधरी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन्, वाराणसी ।

2. वेदव्यासः, महाभारतान्तर्गता विदुरनीतिः, व्याख्याता होशिङ्ग जगन्नाथ शास्त्री, चौखम्बा संस्कृतसीरीस् ओफीस् वाराणसी, 2012

SGOU

BLOCK - 4

विदुरनीतिः
प्रथमोऽध्यायः
35 - 57 श्लोकाः

SGOU

विदुरनीतिः प्रथमोऽध्यायः 35 - 57 श्लोकाः ।

उद्देश्यानि (Learning Outcomes)

- संस्कृतभाषाद्वारा भारतीयभाषाणां पदपरिचयः ।
- विदुरनीतिग्रन्थे वर्तमानानाम् आशयानां सामान्यतया ग्रहणम् ।
- मूढलक्षणग्रहणद्वारा छात्रस्वभावे स्पृहणीयपरिवृत्तिप्रदानम् ।

प्राग्व्यपेक्षाः (Prerequisites)

भारतीयसंस्कृतौ महाभारतस्य सुमहत्स्थानं वर्तते। भारतस्य राजनैतिक- धार्मिक- सामाजिक-पारिस्थितिकमण्डलेषु महाभारतस्य योगदानं प्रशंसनीयमेव। तत्रत्याः उपदेशात्मकाः श्लोकाः व्रणितहृदयान् सान्त्वयितुं प्रभवन्ति ।

एकदा कुरुकुलाधिपः धृतराष्ट्रः निद्रारहितः सन् परवशो भूत्वा विदुरं द्रष्टुमिच्छति। "श्वः युधिष्ठिरस्य सन्देशं कुरुसभायां श्रावयिष्यामि" इति सञ्जयोक्तिः धृतराष्ट्रस्य निद्राभङ्गहेतुः। खिन्नचित्तस्य तस्य मनसि विदुरोपदेशाः आश्वासप्रदाः भवन्ति। विदुरः आगत्य राज्ञो निद्राराहित्यस्य कारणं पृष्ट्वा तस्मै पण्डितानां स्वभावं उपदिशति। अनन्तरं मूढलक्षणमपि तमुपदिशति। स्वस्य प्रकृतिः पण्डितोचिता वा मूढजनोचिता वेति निर्णेतुं स्वाग्रजाय अवसरः अत्र दीयते विदुरेण।

धृतराष्ट्रस्य पुत्रेषु दुर्योधनदुःशासनादिषु, बन्धौ शकुनौ च राज्यपरिपालनकौशलं शास्त्रावबोधं वा नास्ति। अपि च ते क्रूरकर्मसु व्यापृताः, प्रजाहितरक्षणे असमर्थाः, बुद्धिरहिताः अहङ्कारिणश्च च भवन्ति। मूढेषु तेषु राज्यार्पणं नोचितमित्यतः मूढलक्षणमपि कथयितुं विदुरः आरभते अश्रुतः ... इत्यादिभिः दशभिः श्लोकैः।

ഭാരതീയസംസ്കൃതിയിൽ മഹാഭാരതത്തിന് മഹത്തായ സ്ഥാനമാണുള്ളത്. ഭാരതത്തിന്റെ ധാർമ്മിക – സാമൂഹിക – രാജനൈതികമേഖലകളിൽ

മഹാഭാരതത്തിന്റെ സ്വാധീനം വളരെ വലുതാണ്. അതിലെ ഉപദേശങ്ങൾ ദുഃഖിതരെ സാന്ത്വനിപ്പിക്കാനും ജീവിതത്തിന് കരുത്താർജ്ജിക്കാനും പര്യാപ്തങ്ങളാണ്.

ഒരിക്കൽ ധൃതരാഷ്ട്രർ വിവിധ ആധികളാൽ ഉറക്കം നഷ്ടപ്പെട്ട് പരവശനായപ്പോൾ വിദുരരെ കാണാൻ ആഗ്രഹിച്ചു. നാളെ യുധിഷ്ഠിരന്റെ സന്ദേശം കൗരവസഭയിൽ അവതരിപ്പിക്കും എന്ന സഞ്ജയന്റെ വാക്കുകളാണ് ധൃതരാഷ്ട്രരുടെ ഉറക്കം കെടുത്താൻ കാരണമായത്. വിദുരർ പണ്ഡിതന്മാരുടെ സ്വഭാവസവിശേഷതകൾ ആദ്യം ഉപദേശിക്കുകയും അതിനുശേഷം മൂഢലക്ഷണവും ഉപദേശിക്കുന്നു. രാജാവിന്റെ ഇപ്പോഴത്തെ അവസ്ഥ പണ്ഡിതോചിതമാണോ മൂഢജനതുല്യമാണോ എന്ന് നിർണ്ണയിക്കാനുള്ള അവസരം ഇതിലൂടെ വിദുരർ നൽകുന്നു. ആകുലചിത്തനായ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മനസ്സ് വിദുരന്റെ ഉപദേശത്താൽ ശാന്തമാകുന്നു. നാലാമത്തെ ഈ ബ്ലോക്കിൽ വിദുരോപദേശത്തിലുള്ള മൂഢരുടെ ലക്ഷണം, ക്ഷമയുടെ മഹത്ത്വം, വിവിധ ഉപദേശങ്ങൾ എന്നിവ പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നു.

मुख्यपदानि (Keywords)

अकर्मणा अर्थान् प्रेप्सुः - मित्रार्थे मिथ्या आचरति - अकामान् कामयति - सर्वत्र विचिकित्सते - अनाहूतः प्रविशति - अलभ्यमिच्छन् - पण्डितः विचरत्यसमुन्नद्धः - पापानि कुरुते - एकया द्वे विनिश्चित्य - एकः स्वादु न भुञ्जीत - क्षमा हि परमं बलम् - अतृणे पतितो वह्निः - द्वे कर्मणी कुर्वन् विरोचते - अधमः कुप्यते ।

Unit -1

श्लोकाः 35 - 44 मूढलक्षणम् ।

Discussion

4.1.1 प्रकृतम् - मूढः अकर्मणा अर्थान् प्राप्तुमिच्छन्ति ।

अश्रुतश्च समुन्नद्धो दरिद्रश्च महामनाः ।

अर्थांश्चाकर्मणा प्रेप्सुर्मूढ इत्युच्यते बुधैः ।।(1.35)

അശ്രുതശ്ച സമുന്നതോ ദരിദ്രശ്ച മഹാമനാഃ

അർത്ഥാംശ്ചാകർമണാ പ്രേപ്സുർമൂഢ ഇത്യുച്യതേ ബുധൈഃ

पदच्छेदः - अश्रुतश्च - अश्रुतः + च ।

समुन्नद्धो दरिद्रश्च - समुन्नद्धः + दरिद्रः + च ।

अर्थांश्चाकर्मणा - अर्थान् + च +अकर्मणा ।

प्रेप्सुर्मूढ इत्युच्यते - प्रेप्सुः + अमूढः +इति +उच्यते ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
अश्रुतः, समुन्नद्धः, दरिद्रः च	-	शास्त्रज्ञानरहितः,दर्पान्वितः, असम्पन्नः च महामनाः महामनाः दुरभिमानवान्
अकर्मणा अर्थान् प्रेप्सुः च	-	कर्मणाविना द्रव्याणि धनानि वा प्राप्तुमिच्छुः च नरः । (प्रेप्सा - प्राप्तुमिच्छा) ।
बुधैः मूढ इति उच्यते	-	पण्डितैः मूर्खः इति कथ्यते ।

सारः - शास्त्राध्ययनेन विना अपि आत्मानं पण्डितं मन्यमानः, असम्पन्नः, आत्मानं श्रेष्ठं मन्यमानः, प्रयत्नेन विनैव अर्थान् प्राप्तुमभिलषश्च नरः पण्डितैः मूढः इति उच्यते ।
(ശാസ്ത്രാധ്യയനം കൂടാതെ സ്വയം പണ്ഡിതനാണെന്ന് ആരാണോ ചിന്തിക്കുന്നത്, ദരിദ്രനും, ദുരഭിമാനിയായി താൻ ശ്രേഷ്ഠൻ ആണെന്ന് യാതൊരുവനാണോ ചിന്തിക്കുന്നത്, യത്നം കൂടാതെ സമ്പത്ത് പ്രാപിക്കണമെന്ന് ആരാണോ ആഗ്രഹിക്കുന്നത്, അങ്ങനെയുള്ള ആ മനുഷ്യൻ പണ്ഡിതന്മാരാൽ മൂഢനെന്ന് പറയപ്പെടുന്നു)

4.1.2 प्रकृतम् - स्वकार्यं परित्यज्य अन्यस्य कार्ये व्यापृतः अपि मूढो भवति ।

स्वमर्थं यः परित्यज्य परार्थमनुतिष्ठति ।
मिथ्या चरति मित्रार्थे यश्च मूढः स उच्यते । ।(1.36)

സ്വമർത്ഥം യഃ പരിത്യജ്യ പരാർത്ഥമനുതിഷ്ഠതി
മിഥ്യാ ചരതി മിത്രാർത്ഥേ യശ്ച മൂഢഃ സ ഉച്യതേ.

पदच्छेदः - परार्थमनुतिष्ठति - परार्थम् + अनुतिष्ठति

यश्च - यः + च ।

स उच्यते - सः + उच्यते ।

अन्वयः	-	अन्वयार्थः
यः स्वम् अर्थं परित्यज्य	-	यः जनः स्वकीयं कार्यं विहाय
परार्थम् अनुतिष्ठति	-	परकार्यं करोति
यः च मित्रार्थे	-	यः नरः सुहृदर्थे
मिथ्या चरति	-	वृथैव चरति
सः मूढः उच्यते	-	स जनः मूर्खः इति निगद्यते (कथ्यते)।

सारः - यः स्वस्य कर्तव्यं विहाय अन्यकार्याणि करोति, वृथैव सुहृदां कर्मसु व्यापृतश्चरति च, सः मूढः एव इति जनैः उच्यते।

(ആരാണോ സ്വന്തം കർത്തവ്യത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട് അന്യന്റെ കാര്യങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നത്, ആരാണോ അനാവശ്യമായി സുഹൃത്തുക്കളുടെ കർമ്മങ്ങളിൽ വ്യാപൃതനാവുന്നത് ജനങ്ങളാൽ അവൻ മൂഢൻ എന്ന് പറയപ്പെടുന്നു)

4.1.3 प्रकृतम् - मूढः अकामान् कामयति।

अकामान् कामयति यः कामयानान् परित्यजेत्।
बलवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुर्मूढचेतसम्।।(1.37)

അകാമാൻ കാമയതി യഃ കാമയാനാൻ പരിത്യജേത്
ബലവന്തം ച യോ ദ്വേഷ്ടി തമാഹുർമൂഢചേതസം.

पदच्छेदः - यो द्वेष्टि - यः + द्वेष्टि।
तमाहुर्मूढचेतसम् - तम् + आहुः + मूढचेतसम्।

अन्वयः	-	अन्वयार्थः
यः अकामान् कामयति	-	यः पुरुषः अनिच्छतः इच्छति,
कामयानान् परित्यजेत्	-	इच्छतो जनान् त्यजति,
यः बलवन्तं द्वेष्टि च	-	यः बलिनं वैरायते च
तं मूढचेतसं आहुः	-	तं नरं मूढः इति विद्वांसो वदन्ति।

सारः - यो नरः आत्मानं अनिच्छतो जनान् इच्छति, आत्मानं इच्छतो जनान् द्वेष्टि, बलशालिभिः वैरायते च, तं विद्वासः मूर्खं वदन्ति।

(ഏതു പുരുഷനാണോ തന്നിൽ താല്പര്യമില്ലാത്ത ജനത്തെ ആഗ്രഹിക്കുകയും, തന്നിൽ താല്പര്യമുള്ളവരെ ഉപേക്ഷിക്കുകയും ബലം ഉള്ളവരോട് വൈരം വെച്ച് നടക്കുകകയും (ശത്രുതാഭാവം പുലർത്തുന്നത്) ചെയ്യുന്നത് അവനെ വിദ്വാന്മാർ മൂഢൻ എന്ന് പറയുന്നു.)

4.1.4 प्रकृतम् - मूढ: शत्रुं मित्रवत्, मित्रं शत्रुवच्च गणयति।

अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च।

कर्म चारभते दुष्टं तमाहुर्मूढचेतसम्।।(1.38)

അമിത്രം കുരുതേ മിത്രം മിത്രം ദ്വേഷ്ടി ഹിനസ്തി ച

കർമ ചാരഭതേ ദുഷ്ടം തമാഹുർമൂഢചേതസം

पदच्छेद: - चारभते - च + आरभते।

तमाहुर्मूढचेतसम् - तम् + आहु: + मूढचेतसम्।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
अमित्रं मित्रं कुरुते	-	य: शत्रुं सुहृदं करोति
मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च	-	सुहृदं असूयति नाशयति च
दुष्टं कर्म च आरभते	-	निकृष्टां प्रवृत्तिं प्रारभते च
तं मूढचेतसं आहु:	-	विद्वांसः तं नरं ज्ञानशून्यं कथयन्ति।

सार: - य: शत्रुं मित्रत्वेन, मित्रं शत्रुत्वेन च गणयति, अपि सुहृदं असूयति नाशयति च, नीचं कर्म आरभते च तादृशो जन: मूढमतिर्भवति।

(ആരാണോ ശത്രുവിനെ മിത്രമായും മിത്രത്തെ ശത്രുവായും കരുതുകയും അതോടൊപ്പം സുഹൃത്തിനോട് അസൂയപ്പെടുകയും നശിപ്പിക്കുകയും നീചകർമ്മങ്ങൾ ചെയ്യാൻ ആരംഭിക്കുകയും ചെയ്യുന്നത് അവനെ മൂഢബുദ്ധി എന്ന് പറയുന്നു)

4.1.5 प्रकृतम् - मूर्ख: स्वकृत्यानि भृत्यै: कारयति।

संसारयति कृत्यानि सर्वत्र विचिकित्सते।

चिरं करोति क्षिप्रार्थे स मूढो भारतर्षभ।।(1.39)

സംസാരയതി കൃത്യാനി സർവത്ര വിചികിത്സതേ

ചിരം കരോതി ക്ഷിപ്രാർത്ഥേ സ മൂഢോ ഭരതർഷഭ

पदच्छेदः - स मूढो भारतर्षभ - सः + मूढः + भरतर्षभ ।

अन्वयः	-	**अन्यार्थः**
यः कृत्यानि संसारयति	-	यः कार्याणि भृत्यादिद्वारा प्रवर्तयति
सर्वत्र विचिकित्सते	-	सर्वस्मिन् कार्ये संशयं प्रकटयति (विचिकित्सा - संशयः)
क्षिप्रार्थे चिरं करोति च	-	द्रुतमनुष्ठेये कार्ये विलम्बते च
भारतर्षभ, स मूढः	-	हे भरतकुलश्रेष्ठ, धृतराष्ट्र, सः मूढः भवति ।

सारः - हे भरतकुलश्रेष्ठ! धृतराष्ट्र! यः स्वयमनुष्ठेयं कार्यं भृत्यादिभिः प्रवर्तयति, सर्वत्र संशयवान्, द्रुतं कर्तुं योग्यं कार्यं विलम्बेन करोति, सः मूढः भवति । यत् आत्मानैव कृतं श्रेयस्करं स्यात्, तदात्मानैव अनुष्ठेयम्; तद्भृत्यादिभिः न अनुष्ठेयम् । सर्वत्रापि सन्देहेन कर्मणोऽभाव एव स्यात्, क्षिप्रकरणीये विलम्बेन निष्फलत्वं, अनिष्टफलत्वं वा स्यात् । (काले कृतमेव फलदायकं स्यात्)

(അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ ! ആരാണോ സ്വയം അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടതായ കാര്യങ്ങൾ ഭൃത്യമാരെക്കൊണ്ട് ചെയ്യിപ്പിക്കുകയും, എല്ലായിടത്തും (എല്ലാത്തിനെയും) സംശയത്തോടെ കാണുകകയും, പെട്ടെന്ന് ചെയ്യേണ്ടതായ കാര്യം വളരെയധികം സമയമെടുത്ത് ചെയ്യുകയും ചെയ്യുന്നത് അവൻ മൂഢനാണ്)

4.1.6 प्रकृतम् - गृहस्थकार्यकरणे अलसः,अज्ञः च भवति मूढः ।

श्राद्धं पितृभ्यो न ददाति दैवतानि न चार्चति ।
सुहृन्मित्रं न लभते तमाहुर्मूढचेतसम् । ।(1.40)

ശ്രാദ്ധം പിതൃഭ്യോ ന ദദാതി ദൈവതാനി ന ചാർചതി
സുഹൃന്മിത്രം ന ലഭതേ തമാഹുർമൂഢചേതസം

पदच्छेदः - पितृभ्यो न - पितृभ्यः + न ।
चार्चति - च + अर्चति ।
तमाहुर्मूढचेतसम् –तम् + आहुः + मूढचेतसम् ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
पितृभ्यः श्राद्धं न ददाति	-	पितृभ्यः श्रद्धया क्रियमाणं श्राद्धादिकर्म न प्रयच्छति
दैवतानि च न अर्चति	-	देवान् च न पूजयति
सुहृन्मित्रं च न लभते	-	शोभमानहृदययुक्तं सखायं न प्राप्नोति

तं मूढचेतसम् आहु: - तं जनं मूढः इति बुधा: कथयन्ति।

सारः - योजनः पितृपितामहादिभ्यः पितृयज्ञादि (श्राद्धादि कर्म) नाऽनुतिष्ठति, इष्टदेवताद्यर्चनं न करोति, शोभनहृदयं मित्रत्वेन न लभते च तं जनं विद्वांसः मूढं वदन्ति।

(ആരാണോ പിതൃക്കൾക്കായി ശ്രാദ്ധാദി കർമ്മങ്ങൾ അനുഷ്ഠിക്കാത്തത്, ഇഷ്ട ദേവതകളെ പൂജിക്കാത്തത് നല്ല (മനസ്സുള്ള) മിത്രങ്ങളെ ലഭിക്കാത്തത് അവൻ മൂഢനാണെന്ന് പറയപ്പെടുന്നു.)

4.1.7 प्रकृतम् - मूढा: नराधमा: भवन्ति।

अनाहूत: प्रविशति अस्पृष्टो बहु भाषते।
अविश्वस्ते विश्वसिति मूढचेता नराधमः।।(1.41)

അനാഹൂതഃ പ്രവിശതി അപൃഷ്ടോ ബഹുഭാഷതേ
അവിശ്വസ്തേ വിശ്വസിതി മൂഢചേതാ നരാധമഃ

पदच्छेद: - अपृष्टो बहु - अपृष्ट: + बहु।
मूढचेता नराधमः - मूढचेता: + नराधमः।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
मूढचेता: नराधमः अनाहूत: प्रविशति	-	मूढचित्त: दुर्जन: अमन्त्रेणेन विनैव समागच्छति।
अपृष्ट: (अपि) बहु भाषते	-	अकृतप्रश्न: अपि अधिकं वदति
अविश्वस्ते विश्वसिति	-	विश्वासानर्हे जने विश्वासमर्पयति।

सारः - मूढः अनाहूत: सन्नपि समागच्छति। अकृतप्रश्ननोऽपि बहु भाषते। विश्वासानर्हे जने विश्वासमर्पयति च। आत्मभिमानविरहितः सः सर्वत्रापि गच्छति अनावश्यकमपि भाषते, अविश्वस्तमपि विश्वसिति च। (मूढचेताः - सकारान्तः पुंलिङ्गः मूढचेतस् शब्दः प्रथमा एकवचनम्। मूढचेताः मूढचेतसौ मूढचेतसः इति रूपाणि।

(മൂഢൻ ക്ഷണിക്കപ്പെടാത്തിടത്ത് പ്രവേശിക്കുന്നു. ആരും ചോദിക്കാതെ (ആവശ്യപ്പെടാതെ) തന്നെ വളരെയധികം സംസാരിക്കുന്നു. വിശ്വാസയോഗ്യരല്ലാത്തവരെ വിശ്വസിക്കുന്നു. അതായത് ആത്മഭിമാനമില്ലാത്തവനായ മൂഢൻ ക്ഷണിക്കാതെ തന്നെ എല്ലായിടത്തും

കയറിച്ചെല്ലുകയും അനാവശ്യമായി സംസാരിക്കുകയും വിശ്വസിക്കാൻ കൊള്ളാത്തവരെ വിശ്വസിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.)

4.1.8 प्रकृतम् - इतरेषु दोषारोपणं कुर्वन् सदोषः, क्रुद्ध्यन् अशक्तश्च मूढतमः ।

परं क्षिपति दोषेण वर्तमानः स्वयं तथा ।

यश्च क्रुध्यत्यनीशानः स च मूढतमो नरः । ।(1.42)

പരം ക്ഷിപതി ദോഷേണ വർത്തമാനഃ സ്വയം തഥാ

യശ്ച ക്രുധ്യത്യനീശാനഃ സ ച മൂഢതമോ നരഃ

पदच्छेदः - यश्च - यः + च ।

क्रुध्यत्यनीशानः - क्रुध्यति + अनीशानः ।

स च - सः + च ।

मूढतमो नरः - मूढतमः + नरः ।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यः स्वयं तथा वर्तमानः अपि	-	यो नरः आत्मनैव तथा (इतरजनवदेव दोषयुक्तः) भवन्नपि ।
परं दोषेण क्षिपति	-	इतरजनान् दोषपूर्णत्वेन आक्षिपति,
अनीशानः (सन् अपि) क्रुध्यति च	-	अप्रभुः सन्नपि परेभ्यः कुप्यति च
सः मूढतमः नरः	-	सः महामूर्खः पुरुषो भवति ।

सारः - यः नरः स्वयं दोषपूर्णः सन्नपि इतरेषु दोषमारोपयति, परेषु प्रतीकारकरणाय असमर्थः सन्नपि तेभ्यः कुप्यति च स अतिशयितो मूर्खः भवति। (परेषु दोषमारोपयन्नपि स्वस्य दोषान्नपश्यन्, वृथा कोपेन आत्मानमेव विनाशयंश्च मूर्खतमो भवति) ।

(ഏതു മനുഷ്യനാണോ സ്വയം തെറ്റുകാരനായിട്ടും മറ്റുള്ളവരിൽ ദോഷം ആരോപിക്കുന്നത്, മറ്റുള്ളവരോട് പ്രതികാരം ചെയ്യാൻ കഴിവില്ലാത്തവനാണെങ്കിലും അവരോട് ദേഷ്യപ്പെടുന്നത് അവൻ പരമമൂഢനാണ്.)

4.1.9 प्रकृतम् - आत्मनः शक्तिमज्ञात्वा धर्मार्थपरिवर्तनं करोति ।

आत्मनो बलमज्ञाय धर्मार्थपरिवर्जितम् ।

अलभ्यमिच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते । ।(1.43)

ആത്മനോ ബലമജ്ഞായ ധർമാർത്ഥപരിവർജിതം
അലഭ്യമിച്ഛന്നൈഷ്കർമ്യാൻമൂഢബുദ്ധിരിഹോച്യതേ

पदच्छेद: - इच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते - इच्छन् + नैष्कर्म्यात् + मूढबुद्धि: + इह +उच्यते ।

अन्वय:	**-**	**अन्वयार्थ:**
आत्मन: बलम् अज्ञाय	-	स्वस्य शकिं्त अविदित्वा
नैष्कर्म्यात्	-	उद्यमं विना
धर्मार्थपरिवर्जितं	-	धर्मेण अर्थेन च विहीनं
अलभ्यम् इच्छन्	-	लब्धुमशक्यं वस्तु अभिलषन्
(य: वर्तते) स: इह मूढबुद्धि: उच्यते	-	स: जन: अस्मिन् संसारे मन्दबुद्धि: इति उच्यते ।

सार: - यः नरः स्वस्य मनोबलं कर्मशक्तिञ्च अविदित्वा, किमपि कर्म अकुर्वन्नेव, आत्मना प्राप्तुमशक्यं अधार्मिकं अनर्थकरञ्च वस्तु प्राप्तुमभिलषन् वर्तते स इहलोके मन्दबुद्धिः इत्युच्यते ।

(ആരാണോ സ്വന്തം മനോബലവും കർമ്മശക്തിയും എത്രയുണ്ടെന്നറിയാതെ ഒരു കർമ്മവും ചെയ്യാതെ തന്നെ അപ്രാപ്യമായതും അധാർമ്മികവും അനർത്ഥകവുമായ വസ്തുവിനെ ആഗ്രഹിക്കുന്നവനുമായിരിക്കുന്നത് അവൻ മന്ദബുദ്ധിയാണെന്ന് പറയപ്പെടുന്നു.)

4.1.10 प्रकृतम् - य: नर: शासनाहीनमुपदिशति स मूढ: ।

अशिष्यं शास्ति यो राजन्, यश्च शून्यमुपासते ।
कदर्यं भजते यश्च तमाहुर्मूढचेतसम् । ।(1.44)

അശിഷ്യം ശാസ്തി യോ രാജൻ യശ്ച ശൂന്യമുപാസതേ
കദര്യം ഭജതേ യശ്ച തമാഹുർമൂഢചേതസം

पदच्छेद: - यो राजन् - य: + राजन् ।
यश्च - य: + च ।
शून्यमुपासते - शून्यं + उपासते
तमाहुर्मूढचेतसम् - तं + आहु: + मूढचेतसम् ।

अन्वय:	**-**	**अन्वयार्थ:**
हे राजन्, य: अशिष्यं शास्ति	-	हे नृप धृतराष्ट्र! य: पुरुष: शासनानर्हम् नरं उपदिशति

यः च शून्यमुपासते	-	यः लक्ष्यहीनं वस्तु सेवते
यश्च कदर्यं भजते	-	यः निन्द्यं वस्तु सेवते
तं मूढचेतसमाहुः	-	तं मूढचित्तं वदन्ति ।

सारः- हे राजन्! धृतराष्ट्र! यः विद्यासम्पादनाय अनर्हम् उपदिशति, स्पृहणीयं फलविहीनं वस्तु सेवते, निन्द्यं वस्तु सेवमानो वर्तते च सः मूढमतिः इत्युच्यते। (अनर्हाय पुरुषाय विद्या नोपदेष्टव्या। शास्त्रविषयान् अधीत्य विध्वंसकवृत्तिषु व्याप्रियमाणान् जनान् वयं पश्यामः। तत् अशिष्यशासनस्य दुष्फलमेव)।

(അല്ലയോ രാജൻ! വിദ്യാർജ്ജിക്കാൻ താൽപര്യമില്ലാത്തവനെ ആരാണോ വിദ്യ ഉപദേശിക്കുന്നത്, ഫലരഹിതമായ ഒന്നിനെ ആരാണോ ഉപാസിക്കുന്നത്, നിന്ദ്യമായ വസ്തുവിനെ ആരാണോ സേവിക്കുന്നത് അവൻ മൂഢബുദ്ധിയാണെന്ന് പറയുന്നു.)

Unit - 2

श्लोकाः 45-52 विविधोपदेशाः

4.2.1 प्रकृतम् - इदानीं पण्डितः कः इति विशदयति।

अर्थं महान्तमासाद्य विद्यामैश्वर्यमेव वा।
विचरयत्यसमुन्नद्धो यः स पण्डित उच्यते।।(1.45)

അർത്ഥം മഹാന്തമാസാദ്യ വിദ്യാമൈശ്വര്യമേവ വാ
വിചരയത്യസമുന്നദ്ധോ യഃ സ പണ്ഡിത ഉച്യതേ

पदच्छेदः -
महान्तमासाद्य - महान्तम् + आसाद्य
विद्यामैश्वर्यमेव - विद्याम् + ऐश्वर्यम् + एव
विचरत्यसमुन्नद्धो यः - विचरयति +असमुन्नद्धः + यः
स पण्डित उच्यते - सः+ पण्डितः+ उच्यते।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
यः महान्तम् अर्थं	-	यः नरः विपुलं धनं
विद्याम् ऐश्वर्यम् एव वा आसाद्य	-	ज्ञानं प्रभुत्वं एव वा प्राप्य
असमुन्नद्धः विचरति	-	अगर्वितः सन् प्रवर्तते

स: पण्डित उच्यते - स: विद्वान् इति कथ्यते।

सार: - यो नरः विपुलं धनं विद्यां प्रभुत्वं च प्राप्य अपि कदापि गर्विष्ठो न भवति सः पण्डित एव।

(ഏതൊരു മനുഷ്യനാണോ വിപുലമായ സമ്പത്തും വിദ്യയും ഐശ്വര്യവും സ്വായത്തമാക്കിയിട്ട് ഒരിക്കലും അഹങ്കാരമില്ലാതെ, വിനയാന്വിതനായി വിരാജിക്കുന്നത്(പെരുമാറുന്നത്) അവൻ പണ്ഡിതൻ തന്നെയാണ്.)

4.2.2 प्रकृतम् - य: अन्येभ्य: किमपि न ददाति स: मूर्ख: एव।

एक: सम्पन्नमश्नाति वस्ते वासश्च शोभनम्।

योऽसंविभज्य भृत्येभ्यः को नृशंसतरस्ततः।।(1.46)

ഏകഃ സമ്പന്നമശ്നാതി വസ്തേ വാസശ്ച ശോഭനം

യോഽസംവിഭജ്യ ഭൃത്യേഭ്യഃ കോ നൃശംസതരസ്തതഃ

पदच्छेद: - सम्पन्नमश्नाति - सम्पन्नम् + अश्नाति

वासश्च - वासः+ च

योऽसंविभज्य - य: +असंविभज्य।

को नृशंसतरस्तत: - क: + नृशंसतर: + तत:।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
य: भृत्येभ्य: असंविभज्य	-	य: पुरुष: सेवकेभ्य: सम्यक् विभागं अकृत्वा (तेभ्योऽदत्वा)
एक: सम्पन्नम् अश्नाति	-	एकाकी सन् सुभिक्षतया भुङ्क्ते
शोभनं वासश्च वस्ते	-	कमनीयं वस्त्रं च धरति
तत: नृशंसतर: क: अस्ति	-	तस्मातपरं क्रूरतर: क: अस्ति। न कोऽपि इत्याशय:।

सार: - य: पुरुष: स्वस्य बुभुक्षितेभ्यो दासेभ्य: सम्यक् भोजनमदत्वा, सम्पूर्णं स्वयमेव भुङ्क्ते, शोभनं वस्त्रं परिधत्ते च तमपेक्ष्य क्रूरतर: क: अस्ति। न कोऽपि।(बुभुक्षितेभ्यो भोजनमदत्वा यः प्रभूतं भुक्त्वा शोभनं वसनं परिधाय च जीवति स एव क्रूरतमो नरःइत्यर्थः)।

(ഏതു മനുഷ്യനാണോ തന്റെ വിശന്നിരിക്കുന്ന ഭൃത്യർക്ക് ഭക്ഷണം നൽകാതെ എല്ലാം സ്വയം സേവിക്കുകയും വിലകൂടിയ വസ്ത്രങ്ങൾ ധരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നത് അവനെക്കാൾ ദുഷ്ടനായി വേറെ ആരാണുള്ളത്. ആരും തന്നെയില്ല എന്ന് സാരം)

4.2.3 प्रकृतम् - पापिकृतस्य दुष्टस्य कर्मण: फलम् अन्येऽपि अनुभवन्ति ।

एक: पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजन: ।
भोक्तारो विप्रमुच्यन्ते कर्ता दोषेण लिप्यते । ।(1.47)

ഏകഃ പാപാനി കുരുതേ ഫലം ഭുങ്ക്തേ മഹാജനഃ
ഭോക്താരോ വിമുച്യന്തേ കർത്താ ദോഷേണ ലിപ്യതേ

पदच्छेद: - भोक्तारो विप्रम् - भोक्तार: + विप्रम् ।

अन्वय:	-	अन्वयार्थ:
एक: पापानि कुरुते	-	कश्चिदेक: पुरुष: दुष्कर्माणि करोति
महाजन: फलं भुङ्क्ते	-	जनततिः पापपरिणामं भुङ्क्ते
भोक्तार: विप्रमुच्यते	-	फलभोक्तारः मुक्तिमासादयन्ति
कर्ता दोषेण लिप्यते	-	पापकर्ता पापाचरणदोषेण युक्तो भवति । कलङ्केन लिप्यते ।

सार: - कश्चिदेक: पुरुष: पापानि कुरुते । अन्ये जना: पापपरिणाममनुभवन्ति । पापफलमनुभवन्तो निर्दोषा जनाः पापकृतदोषात् प्रमुच्यन्ते । पापकर्तारस्तु दोषलिप्ता जायन्त एव । अतः, अन्ये फलमनुभवन्तु इति मत्वा पापं न कार्यम् ।

(ഒരു പുരുഷൻ പാപങ്ങൾ ചെയ്യുന്നു. മറ്റുള്ള ജനങ്ങൾ അതിന്റെ പരിണാമം അനുഭവിക്കുന്നു. പാപഫലം അനുഭവിക്കുന്ന നിർദോഷരായ ജനങ്ങൾ പാപത്തിൽ നിന്നുമുള്ള ദോഷങ്ങളിൽ നിന്ന് മുക്തരാവുന്നു. പാപം ചെയ്യുവൻ മാത്രമാണ് അതിന്റെ ദോഷഫലങ്ങൾ പൂർണ്ണമായും അനുഭവിക്കുന്നത്. അതുകൊണ്ട് മറ്റുള്ളവർ പാപഫലം അനുഭവിക്കട്ടേ എന്ന് വിചാരിച്ച് ഒരിക്കലും പാപം ചെയ്യരുത്.)

4.2.4 प्रकृतम् - कुमार्गप्रस्थिता बुद्धिः विनाशाय ।

एकं हन्यान्न वा हन्यन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् । ।(1.48)

ഏകം ഹന്യാന്ന വാ ഹന്യന്യാദിഷുർമുക്താ ധനുഷ്മതാ
ബുദ്ധിർബുദ്ധിമതോത്സൃഷ്ടാ ഹന്യാദ്രാഷ്ട്രം സരാജകം.

पदच्छेद: - हन्यान्न - हन्यात् + न ।

हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता - हन्यात् +इषु: +मुक्त: + धनुष्मता ।

बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा - बुद्धिः +बुद्धिमता +उत्सृष्टा।

हन्याद्राष्ट्रम् - हन्यात् +राष्ट्रम्।

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
धनुष्मता मुक्तः इषुः	-	धानुर्धरेण लक्ष्यमुद्दिश्य क्षिप्तः बाणः
एकं हन्यात् न हन्यात् वा	-	एकं शत्रुं नाशयेत् अथवा नैव नाशयेत्
बुद्धिमता उत्सृष्टा बुद्धिः	-	किन्तु मतिमता पुरुषेण प्रयुक्ता मतिः
सराजकं राष्ट्रं हन्यात्	-	राजसहितं राज्यं नाशयेदेव।

सारः- केनचित् वीरेण धन्विना रिपुं प्रति प्रयुक्तो बाणः कदाचिदेकं जनं नाशयेत्, कदाचित् कमपि न नाशयेत्। किन्तु केनचिद् बुद्धिमता पुरुषेण प्रयुक्ता दुर्बुद्धिः सराष्ट्रं राजानां हन्तुं प्रभवति। (शकुनेः कथा अत्र स्मर्तुं युज्यते)।

(ഏതെങ്കിലും വില്ലാളിവീരനാൽ എയ്യപ്പെട്ട അമ്പ് ശത്രുവിനെ കൊല്ലുകയോ കൊല്ലാതിരിക്കുകയോ ചെയ്യാം. എന്നാൽ ഏതെങ്കിലും ബുദ്ധിമാനായ പുരുഷനാൽ പ്രയോഗിക്കപ്പെട്ട ബുദ്ധി രാജാവിനോടൊപ്പം രാഷ്ട്രത്തെയും നശിപ്പിക്കാൻ ശേഷിയുള്ളതാണ്.)

4.2.5 प्रकृतम् - बुद्ध्या कार्याकार्यं निर्णीय सामादिभिः मित्रादीनां वशीकरणं कार्यम्।

एकया द्वे विनिश्चित्य त्रींश्चतुर्भिर्वशे कुरु।
पञ्च जित्वा विदित्वा षट् सप्त हित्वा सुखी भव।।(1.49)

ഏകയാ ദ്വേ വിനിശ്ചിത്യ ത്രീംശ്ചതുർഭിർവശേ കുരു
പഞ്ച ജിത്വാ വിദിത്വാ ഷട് സപ്ത ഹിത്വാ സുഖീഭവ.

पदच्छेदः - त्रींश्चतुर्भिर्वशे - त्रीन् + चतुर्भिः +वशे

अन्वयः	-	**अन्वयार्थः**
एकया द्वे विनिश्चित्य	-	भवान् एकया बुद्ध्या, द्वे कर्तव्याकर्तव्ये
निर्णीय	-	निश्चित्य
चतुर्भिः त्रीन्	-	चतुर्भिः सामदानभेददण्डैः त्रीन् मित्राणि, उदासीनान् शत्रूंश्च
वशे कुरु	-	आत्मनो वशमानय

पञ्च जित्वा	-	पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियाणि वा विजित्य (स्वाधीनानि कृत्वा)
षट् विदित्वा	-	षट् गुणान् सन्धि-विग्रह-यान-आसन-द्वैध-आश्रयान् ज्ञात्वा
सप्त हित्वा	-	स्त्रीसेवाप्रभृतीन् सप्त दोषान् परित्यज्य
सुखी भव	-	त्वं प्राप्तसुखः भव।

सारः - त्वं एकया बुद्ध्या, द्वे कर्तव्याकर्तव्ये निर्णीय, चतुर्भिः सामदानभेददण्डैः (चतुरुपायैः) त्रीन् मित्रोदासीनशत्रून् वशीकुरु। पुनः पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि जित्वा, षट्-सन्धि-विग्रह-यान-आसन-द्वैध-संश्रय-गुणान् ज्ञात्वा, सप्त स्त्रीसेवा, द्यूतक्रीडा, मृगया, मद्यपानं, वाक्पारुष्यं, दण्डपारुष्यं, अर्थदूषणं च त्यक्त्वा सुखी भव। अत्र एकस्मादारभ्य सप्तपर्यन्ताभिः संख्याभिः विवक्षितं किमिति ज्ञेयम्। एका बुद्धिः, द्वे कर्तव्यं अकर्तव्यं च। त्रीणि मित्राणि, शत्रवः, उदासीनाः (शत्रुमित्रभिन्नाः) च, चत्वारः साम-दान-भेद-दण्डाः(चतुरूपायाः), पञ्च पञ्चेन्द्रियाणि, षट् सन्धिः विग्रहः, यानं, आसनं, द्वैतः, संशयः -इत्येते गुणाः राज्ञा पालयितव्याः, सप्त स्त्रीसेवा, द्यूतक्रीडा, मृगया, मद्यपानं, वाक्पारुष्यं, दण्डपारुष्यं, अर्थदूषणं चेति सप्तव्यसनानि।

(ഒന്നു (ബുദ്ധി) കൊണ്ട് രണ്ടിനെ (കർത്തവ്യത്തിനേയും അകർത്തവ്യത്തിനേയും) നിശ്ചയിച്ചിട്ട്, നാല് (സാമം, ദാനം, ഭേദം, ദണ്ഡം എന്നീ ചതുരുപായങ്ങൾ) കൊണ്ട് മൂന്നിനെ (സുഹൃത്ത്, ശത്രു, ഉദാസീനൻ എന്നിവരെ) വശത്താക്കി, അഞ്ചിനെ (പഞ്ചേന്ദ്രിയങ്ങളെ) ജയിച്ചിട്ട്, ആറിനെ (സന്ധി, വിഗ്രഹം, യാനം, ആസനം, ദ്വൈധീഭാവം, സംശയം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ആറു ഗുണങ്ങൾ ഇവ രാജനീതിയുടെ ഭാഗമാണ്) അറിഞ്ഞിട്ട്, ഏഴിനെ (സ്ത്രീ, ചൂത്, നായാട്ട്, ലഹരിവസ്തുക്കൾ, പരുഷഭാഷണം, ക്രൂരമായ ശിക്ഷ, തെറ്റായ മാർഗത്തിലൂടെ ധനം സമ്പാദിക്കുക എന്നീ (വ്യസനങ്ങളെ) ത്യജിച്ചിട്ട് സുഖമായി ജീവിക്കൂ. ഇവിടെ ഒന്ന് എന്ന് തുടങ്ങി ഏഴ് വരെയുള്ള സംഖ്യകളാൽ വിവക്ഷിക്കുന്നത് അറിയണം. ഒന്ന് ബുദ്ധി. രണ്ട് കർത്തവ്യം, അകർത്തവ്യം. മൂന്ന് മിത്രങ്ങൾ, ശത്രുക്കൾ, ശത്രുമിത്രഭിന്നർ. നാല് സാമ–ദാന–ഭേദ–ദണ്ഡങ്ങളായ ചതുരുപായങ്ങൾ. അഞ്ച് പഞ്ചേന്ദ്രിയങ്ങൾ. ആറ് സന്ധി, വിഗ്രഹം, യാനം, ആസനം, ദ്വൈതീഭാവം, സംശയം തുടങ്ങിയ ഗുണങ്ങൾ. ഏഴ് – സ്ത്രീസേവ, ചൂതുകളി, നായാട്ട്, മദ്യപാനം, ക്രൂരവാക്ക്, ശിക്ഷ, തെറ്റായ മാർഗത്തിലൂടെ ധനസമ്പാദനം എന്നീ സപ്ത വ്യസനങ്ങളാണ്.)

4.2.6 प्रकृतम् - राष्ट्रतन्त्रपरे रहस्ये जायमानो विप्लव: सराष्ट्रं सप्रजं राजानं हन्ति ।

एकं विषरसो हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते ।

सराष्ट्रं सप्रजं हन्ति राजानं मन्त्रविप्लव: । ।(1.50)

ഏകം വിഷരസോ ഹന്തി ശസ്ത്രേണൈകശ്ച വധ്യതേ

സരാഷ്ട്രം സപ്രജം ഹന്തി രാജാനം മന്ത്രവിപ്ലവഃ

पदच्छेद: - विषरसो हन्ति - विषरस: + हन्ति ।

शस्त्रेणैकश्च - शस्त्रेण अ एक: + च ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
विषरस: एकं हन्ति	-	विषमयोरसः एकमेव मारयति
शस्त्रेण च एक: वध्यते	-	आयुधेन च एक एव जन: हन्यते
मन्त्रविप्लव:	-	मन्त्रः राज्ञां रहस्यवादः, तत्र जायमानो दोषः
सराष्ट्रं सप्रजं राजानं हन्ति	-	राष्ट्रेण प्रजाभिश्च सह राजानं विनाशयति (सर्वनाशं करोति) ।

सार: - विषरस: तं पिबन्तं नरमेव मारयति । शस्त्रेण प्रहतः एव नरः म्रियते । किन्तु राज्ञः कृते मन्त्रिप्रभृतिभिः क्रियमाणे राज्यतन्त्रपरे रहस्यवादे यदि स्वालित्यमापतति चेत् तद्राष्ट्रस्यैव सर्वविनाशाय प्रभविष्यति । (വിഷം അത് കുടിക്കുന്നവനെ മാത്രമേ കൊല്ലുന്നുള്ളൂ. ആയുധം കൊണ്ട്, ആക്രമിക്കപ്പെട്ടവൻ മാത്രമേ കൊല്ലപ്പെടുന്നുള്ളൂ. എന്നാൽ രാജാവിന്റെ രാജ്യതന്ത്രപരമായ രഹസ്യങ്ങൾ ചോർന്നാൽ അത് രാഷ്ട്രത്തെയും പ്രജകളേയും രാജാവിനേയും നശിപ്പിക്കുന്നു.)

4.2.7 प्रकृतम् - साधारणीं नीतिं सूचयति ।

एक: स्वादु न भुञ्जीत एकश्चार्थान्न चिन्तयेत् ।

एको न गच्छेदध्वानं नैक: सुप्तेषु जागृयात् । ।(1.51)

ഏകഃ സ്വാദു ന ഭുഞ്ജീത ഏകശ്ചാർത്ഥാന്ന ചിന്തയേത്

ഏകോ ന ഗച്ഛേദധ്വാനം നൈകഃ സുപ്തേഷു ജാഗൃയാത്

पदच्छेद: - एकश्चार्थान्न - एक: + च +अर्थान् + न ।

एको न - एक: + न ।

गच्छेदध्वानम् - गच्छेत् +अध्वानम् ।

नैक: - न + एक: ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
एक: स्वादु न भुञ्जीत	-	एकाकी पुरुष: स्वादिष्टं वस्तु नाश्नीयात् (अन्येभ्यो दत्वा एव भोक्तव्यम्)
एक: चार्थान् न चिन्तयेत्	-	दुर्ग्रहविषयेषु एकाकी सन् चिन्ता न कार्या (अन्यैः सह मिलित्वा परिचिन्तनं करणीयम्)
एक: अध्वानं न गच्छेत्	-	एकाकी सन् दीर्घयात्रा न कुर्यात्
एक: सुप्तेषु न जागृयात्	-	अन्ये सर्वेषु सुप्तेषु सत्सु एक: एव असुप्तो न तिष्ठेत् ।

सार: - अन्येभ्यो विभज्यैव स्वादु भोजनं भोक्तव्यम् एतेन भोज्यं हृद्यतरं स्यात्। दुर्ग्रहविषयेषु अन्यै: सह मिलित्वैव परिचिन्तनं कार्यम्, एतेन अर्थग्रहणे निर्दोषत्वं स्यात्। दीर्घयात्रायां एकाकिनो वैरस्यं आपतेत्, ततः सुहृद्भिः सदैव दीर्घयात्रा कार्या। एकस्मिन् संघाते अन्येषु सर्वेषु सुप्तेषु सत्सु यदि एक एव असुप्तश्चेत्, तत्र नानाप्रकाराणां अनर्थानां अवसर: स्यात्। तत: सर्वेषु सुप्तेषु एक एव न जागृतस्तिष्ठेत्।

(സ്വാദുള്ള ഭക്ഷണം ഒറ്റയ്ക്ക് കഴിക്കരുത്. മറ്റുള്ളവരുമായി പങ്കിട്ടുകൊണ്ട് ഭക്ഷണം കഴിക്കുമ്പോൾ അത് കൂടുതൽ ഹൃദ്യമാകുന്നു. അർത്ഥങ്ങൾ (വിഷയങ്ങൾ) നേടുന്നതിനെക്കുറിച്ച് ഒറ്റയ്ക്ക് ചിന്തിക്കരുത്. ദുർഗ്രാഹ്യമായ വിഷയങ്ങൾ മറ്റുള്ളവരുമായി ചേർന്ന് വിചാരം ചെയ്താൽ അത് സുഗ്രാഹ്യമാകുന്നു. ഏകനായി ദീർഘയാത്ര ചെയ്യരുത്. ഒറ്റയ്ക്ക് സുദീർഘമായി യാത്ര ചെയ്യുമ്പോൾ മടുപ്പ് ഉണ്ടായേക്കാം. അതുകൊണ്ട് സുഹൃത്തുക്കളോടൊപ്പം യാത്ര ചെയ്യുക. എല്ലാവരും ഉറങ്ങുമ്പോൾ ഒറ്റയ്ക്ക് ഉണർന്നിരിക്കുകയും അരുത്. എല്ലാവരും ഉറങ്ങുമ്പോൾ ഏകനായി ഉണർന്നിരിക്കുമ്പോൾ പലതരത്തിലുള്ള അനർത്ഥങ്ങൾ ഉണ്ടായേക്കാം. അതുകൊണ്ട് ഒറ്റയ്ക്ക് ഉണർന്നിരിക്കരുത്.)

4.2.8 प्रकृतम् - स्वर्गस्य सोपानमेव सत्यम् ।

एकमेवाद्वितीयं तद्यद्राजन्नावबुध्यसे ।
सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव । ।(1.52)

ഏകമേവാദ്വിതീയം തദ്യദ്രാജാവ ബുധ്യസേ.

സത്യം സ്വർഗസ്യ സോപാനം പാരാവാരസ്യ നൗരിവ

पदच्छेद: - एकामेवाद्वितीयं - एकम् + एव + अद्वितीयम्।

तद्यद्राजन्नावबुध्यसे - तत् +यत् +राजन् + न +अवबुध्यसे।

नौरिव - नौ: +इव।

अन्वय:	**-**	**अन्वयार्थ:**
राजन्,	-	हे राजन्
पारावारस्य नौ: इव	-	समुद्रस्य पोत इव
स्वर्गस्य एकं अद्वितीयम् सोपानं	-	स्वर्लोकप्रापणाय एकं द्वितीयरहितं आरोहणं
सत्यम् एव	-	सत्यमेकमेव
इति यत् तत् (त्वं) न अवबुद्ध्यसे	-	इति यत् तत् त्वं न जानासि।

सार: - हे राजन्! समुद्रतरणाय पोतः एव उपायो विद्यते। तद्वत् स्वर्गारोहणाय सत्यमित्येक एव उपायो विद्यते इति त्वं किं न जानासि ?

(അല്ലയോ രാജൻ! എപ്രകാരമാണോ സമുദ്രത്തെ മറികടക്കാൻ വഞ്ചി സഹായകമാകുന്നത് അപ്രകാരം തന്നെ സ്വർഗ്ഗലോക പ്രാപ്തിക്കായി സത്യം ഒന്നു മാത്രമാണ് സഹായകരമാവുന്നത്. അത് അങ്ങേയ്ക്ക് അറിയില്ലേ?)

Unit - 3

श्लोका: 53 - 57 क्षमाया: महत्त्वम्।

4.3.1 प्रकृतम् - 'क्षमावान् अशक्त:'इत्येकमेव दोषं तस्मिन् जना: पश्यन्ति। किन्तु क्षमा एव परमं बलम्।

एक: क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः।।(1.53)

ഏകഃ ക്ഷമാവതാം ദോഷോ ദ്വിതീയോ നോ പപദ്യതേ

യദേനം ക്ഷമയാ യുക്തമശക്തം മന്യതേ ജനഃ

पदच्छेद: - दोषो द्वितीयो नोपपद्यते - दोष: + द्वितीय: + न +उपपद्यते।

यदेनम् - यत् + एनम् ।

युक्तमशक्तम् - युक्तम् + अशक्तम् ।

अन्वय:		अन्वयार्थ:
क्षमावताम् एक: दोष उपपद्यते	-	क्षमावतां मध्ये एक एव दोष उपलभ्यते
द्वितीय: न	-	तद्भिन्नो दोषो नोपपद्यते (अपरोदोषो न विद्यते)
यत् जन: क्षमया युक्तं	-	यत् लोक: क्षमया उपेतं
एनम् अशक्तं मन्यते	-	तं नरं दुर्बलं गणयति ।

सार: - क्षमावान् जनः दुर्बलो भवतीति जनाः मन्यन्ते इत्येक एव दोषो विद्यते । जनानां तादृशचिन्तया विना न कोऽपि दोषः क्षमाशीलानां विद्यते ।

(ക്ഷമയുള്ളവനെ ജനം അശക്തനായി കാണുന്നു (തെറ്റിദ്ധരിക്കുന്നു) എന്ന ഒരേ ഒരു ദോഷം മാത്രമേ ക്ഷമയുള്ളവർക്ക് ഉള്ളൂ. ജനങ്ങൾ അത്തരത്തിൽ ചിന്തിക്കുന്നു എന്നതെല്ലാതെ വേറെയൊരു ദോഷവും അവരിലില്ല.)

4.3.2 प्रकृतम् - क्षमाप्रभावं वर्णयति ।

सोऽस्य दोषो न मन्तव्य: क्षमा हि परमं बलम् ।

क्षमा गुणो ह्यशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ।

क्षमावशीकृतिर्लोके क्षमया किं न साध्यते ।। (1.54)

സോऽസ്യ ദോഷോ ന മന്തവ്യം ക്ഷമാ ഹി പരമം ബലം

ക്ഷമാ ഗുണോ ഹ്യശക്താനാം ശക്താനാം ഭൂഷണം ക്ഷമാ

ക്ഷമാവശീകൃതിർലോകേ ക്ഷമയാ കിം ന സാധ്യതേ

पदच्छेद: - सोऽस्य - स: +अस्य ।

दोषो न - दोष: + न ।

गुणो ह्यशक्तानाम् - गुण: + हि +अशक्तानाम् ।

वशीकृतिर्लोके - वशीकृति: + लोके ।

अन्वय: - **अन्वयार्थ:**

स: अस्य दोष: न मन्तव्य:	-	जनैः अशक्तत्वेन गण्यते इत्येवं रूपो दोष:, क्षमावतो दोषो न इति ज्ञातव्य:
क्षमा परं बलं हि	-	यत: मर्षणम् अत्यन्तं सामर्थ्यं हि
क्षमा अशक्तानां गुण: हि	-	तथाहि क्षमा दुर्बलानां गुण: भवति
क्षमा शक्तानां भूषणं	-	सहनं बलवताम् अलङ्कार:
क्षमा वशीकृति: लोके	-	क्षमा एव वशीकरणोपाय: लोके
क्षमया किं न साध्यते	-	तितिक्षया किं न सम्पाद्यते। (क्षमया सर्वं सुसाध्यमेव)

सार: - क्षमाशीलं जनाः अशक्तं मन्यन्ते इत्येषो दोष: क्षमवतां दोष इति गणयितुं न शक्यते। हि क्षमा परं बलमेव। क्षमा अशक्तानां गुण:, शक्तानां भूषणं च भवति। क्षमा विश्ववशीकरणोपाय: एव। सर्वमपि क्षमया साधयितुं शक्यते।

(ജനങ്ങൾ ക്ഷമാശീലനെ അശക്തനായി കാണുന്നു എന്ന ദോഷം ക്ഷമയുള്ളവരെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം അത് ദോഷമായി കരുതുന്നില്ല. അവരെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം ക്ഷമ എന്നത് ഏറ്റവും വലിയ ബലമാണ്. അശക്തന്മാർക്ക് ഗുണമാണ് ക്ഷമ. ശക്തന്മാർക്ക് ആവട്ടെ അലങ്കാരവും. ക്ഷമ ലോകത്തെ വശീകരിക്കുന്ന ഒന്നാണ്. എല്ലാം ക്ഷമയിലൂടെ പ്രാപ്തമാക്കാം.)

4.3.3 प्रकृतम् - क्षमा शक्तिमत्तमः आयुधः।

शान्तिखड्गः करे यस्य किं करिष्यति दुर्जन:।

अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशाम्यति।।(1.55)

ശാന്തിഖഡ്ഗഃ കരേ യസ്യ കിം കരിഷ്യതി ദുർജനഃ

അതൃണേ പതിതോ വഹ്നിഃ സ്വയമേവോപശാമ്യതി

पदच्छेद: - पतितो वह्निः - पतित: + वह्निः।

स्वयमेवोपशाम्यति - स्वयम् + एव + उपशाम्यति।

अन्वय:	-	अन्यार्थ:
यस्य करे शान्तिखड्गः	-	यस्य जनस्य करे शमरूप: असि: वर्तते

दुर्जन: किं करिष्यति - दुष्ट: तं पुरुषं किं विधास्यति

अतृणे पतित: वह्नि: - तृणरहितप्रदेशे निपतित: अनल:

स्वयम् एव उपशाम्यति - स्वयमेव निर्वाणमेति ।

सार: - यस्य करे क्षमारूप: खड्ग: वर्तते, तं नरं किमपि कर्तुं दुष्टो न प्रभवति । ज्वलनयोग्यवस्तुशून्ये स्थले पतित: वह्नि: स्वयमेव प्रशाम्यति ।

(ആരുടെ കൈയിലാണോ ക്ഷമയാകുന്ന വാൾ ഉള്ളത് അയാളെ ആർക്കും (ദുഷ്ടന്മാർക്ക്) ഒന്നും ചെയ്യാൻ സാധിക്കുകയില്ല. പുല്ലില്ലാത്ത (തീ കത്താൻ സാധ്യതയില്ലാത്ത) സ്ഥലത്ത് തീ വീണാൽ സ്വയം ശമിക്കുന്നു.)

4.3.4 प्रकृतम् - क्षमा एव शमप्रधाना ।

एको धर्म: परं श्रेय: क्षमैका शान्तिरुत्तमा ।

विद्यैका परमा तृप्तिरहिंसैका सुखावहा । ।(1.56)

ഏകോ ധർമ്മഃ പരം ശ്രേയഃ ക്ഷമൈകാ ശാന്തിരുത്തമാ

വിദ്യൈകാ പരമാ തൃപ്തിരഹിംസൈക സുഖാവഹാ

पदच्छेद: - एको धर्म: - एक: + धर्म: ।

क्षमैका - क्षमा + एका ।

शान्तिरुत्तमा - शान्ति: +उत्तमा ।

विद्यैका - विद्या +एका ।

तृप्तिरहिंसैका - तृप्ति: +अहिंसा + एका ।

अन्वय:	-	**अन्वयार्थ:**
एक: धर्म: परं श्रेय:	-	एक: धर्मः एव अत्यन्तं श्रेयस्कर:
एका क्षमा उत्तमा शान्ति:	-	केवला क्षमा (अपराधे%प्यप्रतीकार:) एव परमा शान्ति:
एका विद्या परमा तृप्ति:	-	केवल विद्या (ज्ञानं) एव सर्वोत्कृष्टा संतुष्टिः ।
एका अहिंसा सुखावहा	-	हिंसाविरह एव सुखप्रदः ।

सारः - नरस्य स्वधर्माचरणमेव अत्यन्तं श्रेयस्करं कर्म। अपराधे%पि अप्रतीकारस्वभाव एक एव समीचीना शान्तिः। विद्या एकैव परमां तृप्तिं दास्यति। अहिंसा एकैव सुखदायिनी। (परद्रोहराहित्यमेवात्र अहिंसाशब्दस्यार्थः)।

(സ്വധർമ്മാചരണം ആണ് മനുഷ്യന് ഏറ്റവും ശ്രേയസ്കരമായിട്ടുള്ളത്. മറ്റുള്ളവർ ചെയ്യുന്ന അപരാധങ്ങളെയും ക്ഷമ കൊണ്ട് നേരിടുന്നതാണ് പരമമായ ശാന്തിയും. വിദ്യ (അറിവ്) യാണ് പരമമായ സംതൃപ്തിയെ തരുന്നത്. അഹിംസ ഒന്ന് മാത്രമാണ് പരമമായ സുഖത്തെ പ്രദാനം ചെയ്യുന്നത്.)

पुनरावृत्तिः (Recap)

- समुन्नद्धोऽश्रुतो मूढः।
- अनाहूत: प्रविशति।
- विचरत्यसमुन्नद्धः।
- एकया द्वे विनिश्चित्य।
- एक: सादु न भुञ्जीत।
- एक: क्षमावतां दोष:।
- द्वाविमौ परप्रत्ययकारिणौ।
- गृहस्थश्च निरारम्भ: कार्यवांश्चैव भिक्षुक:।
- अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिदानम्।
- द्वाविमौ सूर्यमण्डलभेदिनौ।

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः (Objective type questions)

1. मूढचेताः मित्रं किं किं करोति?
2. श्राद्धं केभ्य: न ददति मूढा:?

3. कः नृशंसतरः?
4. बुद्धिमता उत्सृष्टा बुद्धिः किं करोति?
5. 'त्रींश्चतुर्भिर्वशे' - अत्र त्रीन् चतुर्भिः इत्यनेन सूचितः आशयः कः?
6. एकः स्वादु न भुञ्जीत इत्यनेन सूचितः आशयः कः?
7. अलभ्यं नैष्कर्म्यादिच्छन् किमित्युच्यते?
8. परप्रत्ययकारिणौ कौ?
9. द्वावम्भसि निवेष्टव्यौ - कौ?
10. कौ सूर्यमण्डलभेदिनौ भवतः?

एकेन वाक्येन द्वाभ्यां वा उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in one or two sentences)

1. विपरीतकर्मणा के न विराजेते ?
2. क्षमावतां दोषः कः?

एकैकया खण्डिकया उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in a paragraph)

1. बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् । आशयं विशदयत ।
2. सप्त हित्वा सुखी भव । आशयं विशदयत ।
3. क्षमायाः महत्त्वं प्रतिपादयत ।
4. स्त्रियः कामितोकामिन्यौ लोकः पूजितपूजकः । आशयं स्पष्टयत ।

निर्दिष्टाभ्यासः (Assignments)

1. मूढलक्षणं विदुरनीत्यनुसारं विशदयत ।

वस्तुनिष्ठप्रश्नानां उत्तराणि (Answer to Objective type questions)

1. मूढः मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च।
2. मूढाः पितृभ्यः श्राद्धं न ददति।
3. यः पुरुषः स्वस्य दासेभ्यः भोज्यं अदत्वैव स्वयं सम्पूर्णं भक्षयति, शोभनं वस्त्रं धरति च सः नृशंसतरःभवति।
4. बुद्धिमताम् उत्सृष्टा बुद्धिः सराजकं राज्यं हन्यात्।
5. त्रीन् इत्यनेन मित्रोदासीनशत्रून् इति। चतुर्भिः इत्यस्य सामदानभेददण्डैः चतुरुपायैः इत्याशयः च।
6. स्वादु भोजनं एकेनैव न भोक्तव्यम्, तत् मित्रभृत्यादिभ्यश्च देयम्।
7. अलभ्यं नैष्कर्मादिच्छन् मूढबुद्धि इत्युच्यते।
8. कामितकामिन्यः स्त्रियः पूजितपूजको जनश्च परप्रत्ययकारिणौ भवतः।
9. अदाता धनवान् अतपस्वी दरिद्रश्च अस्मभि निवेष्टव्यौ।
10. ध्यानेन सहितः संन्यासी, युद्धे शत्रोः अभिमुखः सन् वीरमृत्युं प्राप्तः जनः च सूर्यमण्डलभेदिनौ भवतः।

सूचनाग्रन्थाः (References)

1. वेदव्यासः, महाभारतान्तर्गता विदुरनीतिः, व्याख्याता डा. गुञ्जेश्वर् चौधरी,चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन्, वाराणसी।
2. वेदव्यासः, महाभारतान्तर्गता विदुरनीतिः व्याख्याता होशिङ्ग जगन्नाथशास्त्री,चौखम्बा संस्कृतसीरीस् ओफीस्, वाराणसी, 2018, पुटानि 14 - 28

BLOCK - 5

अलङ्कारपरिचयः-1

Unit - 1

उपमा

उद्देश्यानि (Learning Outcomes)

- काव्यालङ्काराणाम् अध्ययनेन साहित्यास्वादने क्षमतोत्पादनम्।
- काव्यालङ्काराणाम् अध्ययनद्वारा साहित्यरचनायै प्रावीण्यसम्पादनम्।
- अलङ्कारशास्त्रस्य प्राधान्यं ज्ञात्वा सादृश्यमूलकानां कतिपयानामलङ्काराणां सविशेषतां प्रत्यभिजानाति।

प्राग्व्यपेक्षाः (Prerequisites)

संस्कृतसाहित्यशास्त्रं अलङ्कारशास्त्रमित्युच्यते। "काव्यशोभाकरान् धर्मानलङ्कारान् प्रचक्षते" इत्याचार्यदण्डिनो वचनानुसारेण न केवलं शब्दार्थमलङ्काराः अपि तु काव्यशोभाकारिणो गुणरीत्यादयोऽपि अलङ्कार एव। अस्मिन् पाठ्यांशे तु अलङ्कारशब्देन यमकानुप्रासादयः शब्दालङ्काराः उपमोत्प्रेक्षादयोऽर्थालङ्काराश्चैव विवक्ष्यन्ते।

वेदोपकारकत्वात् अलङ्कारशास्त्रस्य सप्तमं वेदाङ्गत्वं वर्तते। साहित्यविद्या पञ्चमी विद्या इत्युच्यते। अलङ्कारशास्त्रे अष्टौ पद्धतयः सन्ति। ताः रस-अलङ्कार-गुण-रीति-ध्वनि-अनुमान-वक्रोक्ति-औचित्यपदैः व्यपदिश्यन्ते। तासु पद्धतिसु भामहादयः अलङ्कारेभ्यः प्राधान्यं कल्पयन्ति। अलङ्कारस्य प्राधान्यम् उद्भटः, रुद्रटः, राजशेखरः, रुय्यकः, जयदेवः, विद्यानाथः, विश्वनाथः, अप्पय्यदीक्षितः इत्यादयोऽलङ्कारनिपुणा अङ्गीकुर्वन्ति। कालिदासप्रभृतयः कवयः अपि स्वस्वकाव्येषु अलङ्काराणां सान्निध्येन भाषां काव्यमण्डलं च समलङ्कृतवन्तः।

अप्पय्यदीक्षित: षोडशे शतके स्वजीवितेन साहित्यनभोमण्डलं प्रशोभयामास। काव्यशास्त्रे तस्य योगदानं समुन्नतमेव। तेन महात्मना चतुरधिकशतमिता: ग्रन्था: रचिता:। तेषु चित्रमीमांसा, कुवलयानन्द:, वृत्तिवार्तिकञ्च काव्यशास्त्रसम्बद्धाः।

कुवलयानन्दः अर्थालङ्कारसम्बद्धो ग्रन्थ:। तस्मिन् १२३ अलङ्कारा: निरूपिता:। तेषु ९६ अलङ्कारा: जयदेवस्य चन्द्रालोकात् गृहीता:। शेषा: १७ अप्पय्यदीक्षितेन स्वयमेवोद्भाविता: अन्येभ्यो गृहीता: वा। दीक्षितमहाशयेन निरूपितेषु अलङ्कारेषु उपमा-उत्प्रेक्षा-दीपकप्रभृतय: अलङ्कारा: सादृश्यमूलका: भवन्ति। तेषां अध्ययनमस्माभि: कार्यम्।

സംസ്കൃതസാഹിത്യശാസ്ത്രം അലങ്കാരശാസ്ത്രം എന്നും എറിയപ്പെടുന്നു. കാവ്യത്തിന് ശോഭകൂട്ടുന്ന ധർമ്മങ്ങളെ അലങ്കാരങ്ങൾ എന്ന് വിളിക്കുന്നു, എന്ന ആചാര്യദണ്ഡിയുടെ അഭിപ്രായാനുസാരം ശബ്ദാർത്ഥാലങ്കാരങ്ങൾ മാത്രമല്ല കാവ്യത്തിന് ശോഭകൂട്ടുന്നത് ഗുണവും രീതിയും അലങ്കാരങ്ങളുമൊക്കെ കാവ്യത്തിന് ശോഭകൂട്ടുന്നു.

വേദങ്ങൾക്ക് ഗുണപ്രദമായതിനാൽ അലങ്കാരശാസ്ത്രത്തിനെ ഏഴാമത്തെ വേദാംഗമായി കണക്കാക്കുന്നു. സാഹിത്യവിദ്യയെ അഞ്ചാമത്തെവിദ്യയായി പറയപ്പെടുന്നു. അലങ്കാരശാസ്ത്രത്തിൽ എട്ട് പദ്ധതികൾ ഉണ്ട്. അവയാണ് രസം, അലങ്കാരം, ഗുണം, രീതി, ധ്വനി, അനുമാനം, വക്രോക്തി, ഔചിത്യം. ഈ പദ്ധതികളിൽ ഭാമഹൻ തുടങ്ങിയവർ അലങ്കാരം തുടങ്ങിയവക്ക് പ്രധാന്യം കൽപ്പിക്കുന്നു. ഉദ്ഭടൻ, രുദ്രടൻ, രാജശേഖരൻ, രുയ്യകൻ, ജയദേവൻ, വിദ്യാനാഥൻ, വിശ്വനാഥൻ, അയ്യപ്പദീക്ഷിതർ തുടങ്ങിയവർ സാഹിത്യത്തിൽ അലങ്കാരത്തിന്റെ പ്രാധാന്യത്തെ അംഗീകരിക്കുന്നു. കാളിദാസൻ മുതലായ മഹാകവികൾ സ്വന്തം കാവ്യങ്ങളിൽ അലങ്കാരങ്ങളുടെ പ്രയോഗത്താൽ ഭാഷയേയും കാവ്യമണ്ഡലത്തെയും ഉത്കൃഷ്ടങ്ങളാക്കി.

അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ പതിനാറാം നൂറ്റാണ്ടിൽ തന്റെ കൃതികളാൽ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തെ സമ്പന്നമാക്കി. കാവ്യശാസ്ത്രത്തിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ സംഭാവനകൾ അമൂല്യമാണ്. അദ്ദേഹത്താൽ നാനൂറിലധികം പുസ്തകങ്ങൾ രചിക്കപ്പെട്ടു. അവയിൽ ചിത്രമീമാംസ, കുവലയാനന്ദം, വൃത്തിവാർത്തികം തുടങ്ങിയവ കാവ്യശാസ്ത്രസംബന്ധമായ ഗ്രന്ഥങ്ങളാണ്.

കുവലയാനന്ദം അർത്ഥാലങ്കാരസംബന്ധമായ ഗ്രന്ഥമാണ്. അതിൽ 123 അലങ്കാരങ്ങളെ നിരൂപിച്ചിക്കുന്നു. അവകളിൽ 96 അലങ്കാരങ്ങൾ ജയദേവന്റെ ചന്ദ്രാലോകത്തിൽ നിന്നും എടുത്തിട്ടുള്ളതാണ്. ബാക്കി 17അലങ്കാരങ്ങൾ അപ്പയ്യദീക്ഷിതരുടെയോ മറ്റുള്ളവരിൽ നിന്നോ എടുത്തിട്ടുള്ളതാണ്. അപ്പയ്യദീക്ഷിതനാൽ നിരൂപിച്ചിട്ടുള്ള അലങ്കാരങ്ങളിൽ ഉപമ, ഉത്പ്രേക്ഷ, ദീപകം തുടങ്ങിയ അലങ്കാരങ്ങൾ സാദൃശ്യമൂലകങ്ങളാണ്. അവയെ കുറിച്ചാണ് നമ്മൾ ഈ പാഠഭാഗത്ത് പഠിക്കുന്നത്.

मुख्यपदानि (Keywords)

उपमा-सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति-पूर्णोपमा-लुप्तोपमाष्टधा-सम्भावनास्यादुत्प्रेक्षा-वस्तूत्प्रेक्षा-उक्तविषया-अनुक्त विषया वस्तूत्प्रेक्षा - सिद्धविषया हेतूत्प्रेक्षा - असिद्धविषया हेतूत्प्रेक्षा -सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा - असिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा - दीपकम् - वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यम् - मणि: शाणोल्लीढ:।

Discussion

5.1.1 उपमा (ഉപമ)

उपमीयते इति उपमा। उपमा सादृश्यमूलक: भेदाभेदप्रधान: अलङ्कार: भवति।

(സാദൃശ്യം (താരതമ്യം) പറയുന്നതാണ് ഉപമ. ഉപമാ സാദൃശ്യത്തെ അടിസ്ഥാനമാക്കിയുള്ളതും ഭേദാഭേദപ്രധാമായ അലങ്കാരം ആകുന്നു. ഒന്നിനെ മറ്റൊന്നിനോട് സാദൃശ്യം പറയുന്നത് ഉപമ. സാദൃശ്യം – ഒരുവസ്തുവിനെപോലെ മറ്റൊരു വസ്തു, അതിൽനിന്നു ഭിന്നമാണ് എന്നാൽ അതുപോലെ തന്നെയാണ്. അങ്ങനെ പോലെ എന്നുപറഞ്ഞ് രണ്ട് വസ്തുക്കൾ തമ്മിലുള്ള സാദൃശ്യം. എവിടെയാണൊ രണ്ട് വസ്തുക്കൾ തമ്മിൽ സാദൃശ്യം പറയുന്നത് (ശോഭിക്കുന്നത്) അവിടെ ഉപമാ അലങ്കാരം.)

उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयो:।

हंसीव कृष्ण, ते कीर्ति: स्वर्गङ्गामवगाहते।।

ഉപമാ യത്ര സാദൃശ്യലക്ഷ്മീരുല്ലസതി ദ്വയോഃ

ഹംസീവ കൃഷ്ണ , തേ കീർത്തിഃ സ്വർഗംഗാമവഗാഹതെ

അർത്ഥം

യത്ര	–	എവിടെയാണോ
ദ്വയോഃ	–	രണ്ട് വസ്തുക്കൾ തമ്മിൽ (द्वयोः वेस्तुनोः - उपमानउपमेययोः)
സാദൃശ്യലക്ഷ്മീഃ	–	സാദൃശ്യമാകുന്ന ലക്ഷ്മീ അഥവാ സമ്പത്ത്
ഉല്ലസതി	–	ശോഭിക്കുന്നത് (शोभते)
തത്ര	–	അവിടെ
ഉപമ	–	ഉപമാലങ്കാരം
ഹേ കൃഷ്ണാ	–	അല്ലയോ കൃഷ്ണാ !
തേ കീർത്തിഃ	–	നിന്റെ കീർത്തി
ഹംസീ	–	ഹംസിയെ(അരയന്നപ്പിട)
ഇവ	–	പോലെ
സ്വർഗംഗാം	–	സ്വർഗംഗയിൽ(ആകാശഗംഗയിൽ)
അവഗാഹതെ	–	നീന്തിതുടിക്കുന്നു

यत्र यस्मिन् काव्ये द्वयो: उपमानोपमेययो: साद्दश्यलक्ष्मी:, सहृदयहृदयाह्लादि साद्दश्यम् उल्लसति स्पष्टं प्रकाशते सा उपमा। 'हंसीव कृष्ण ...'इत्युदाहरणम्। हे कृष्ण, ते कीर्ति: हंसीव आकाशगङ्गाम् अवगाहते। अत्र कीर्तिहंस्यो: साद्दश्यलक्ष्मी: स्पष्टं प्रकाशते इत्यत: उपमालङ्कार:।

(ഏത് കാവ്യത്തിലാണോ ഉപമാനഉപമേയങ്ങളുടെ മനോഹരമായ സാദൃശ്യം പറഞ്ഞു കൊണ്ട് സഹൃദയന്മാർക്ക് ആഹ്ലാദമുണ്ടാകുന്ന തരത്തിൽ സാദൃശ്യത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നത് അതാണ് ഉപമാലങ്കാരം. (രണ്ട് വസ്തുക്കൾ തമ്മിലായിരിക്കുമല്ലോ (ഉപമാനോപമേയം) മനോഹരമായസാദൃശ്യം) "ഹംസീവ കൃഷ്ണാ......"എന്നത് ഉദാഹരണം. അല്ലയോ കൃഷ്ണാ, അങ്ങയുടെ കീർത്തി അരയന്നത്തെപ്പോലെ ആകാശഗംഗയിൽ നീന്തിതുടിക്കുന്നു. അരയന്നപ്പിടകൾക്ക് ഭൂമിയിലും ആകാശത്തിലും ഒരുപോലെ സഞ്ചരിക്കാൻ കഴിയുന്നു. അതുപോലെ കൃഷ്ണൻറെ യശസ്സും ഭൂമിയിലും ആകാശത്തിലും ഒരുപോലെ പ്രശംസിക്കപ്പെടുന്നു.

ഇവിടെ കൃഷ്ണന്റെ കീർത്തിയുടേയും അരയന്നത്തിന്റേയും മനോഹരമായ സാദൃശ്യം സ്പഷ്ടമായി പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ ഉപമാലങ്കാരം)

उपमायाः चत्वारोऽवयवाः सन्ति। उपमानम्, उपमेयं, साधारणधर्मः, उपमावाचकः चेति। येन उपमीयते तत् उपमानम्। प्रसिद्धं वस्तु उपमानम्। अत्र हंसी उपमानम्। यद् उपमीयते तत् उपमेयम्। अप्रसिद्धं वस्तु (न्यूनगुणं, वर्ण्यमानं वा) उपमेयम्। अत्र कीर्तिः उपमेयम्। आह्लादकत्वादिकं साधारणधर्मः। अत्र स्वर्गङ्गावगाहनं साधारणधर्मः। इवादिशब्दाः उपमावाचकाः। सादृश्यं नाम तद्भिन्नत्वे सति तद्गतभूयोधर्मवत्त्वम्। धर्मगतसमानता इत्यर्थः। अत्र हंसी कीर्तिश्च स्वर्गङ्गायां अवगाहते इति तयोः समानधर्मता।

(ഉപമാലങ്കാരത്തിന് നാല് ഘടകങ്ങൾ ഉണ്ട്. ഉപമാനം, ഉപമേയം, സാധാരണധർമം, ഉപമാവാചകം. ഏതിനോട് സാദൃശ്യം കല്പിക്കുന്നുവോ അത് ഉപമാനം. പ്രസിദ്ധമായ വസ്തു ഉപമാനം (അധികഗുണത്തോട് കൂടിയതോ ആയിരിക്കണം ഉപമാനം). ഇവിടെ ഹംസി–അരയന്നപ്പിട എന്നത് ഉപമാനം. ഏത് വസ്തുവിനെയാണോ സാദൃശ്യം പറയുന്നത് അത് ഉപമേയം. അപ്രസിദ്ധമായ വസ്തുവോ ന്യൂനഗുണത്തോട് കൂടിയതോ ആയിരിക്കണം ഉപമേയം. ഇവിടെ കൃഷ്ണന്റെ കീർത്തി (പ്രസിദ്ധി) ഉപമേയം. ഉപമാനത്തിനും ഉപമേയത്തിനും ഏത് ധർമത്തെ ഉപയോഗിച്ചാണോ സാദൃശ്യം കല്പിച്ചിരിക്കുന്നത് അതാണ് സാധാരണധർമം. സ്വർഗംഗയിൽ നീന്തിതുടിക്കുക എന്നത് സാധാരണധർമം. ഉപമാനത്തിനും ഉപമേയത്തിനും സാദൃശ്യത്തിന് വേണ്ടി സൂചിപ്പിക്കുന്ന പദം ഉപമാവാചകം. പോലെ, തുല്യം തുടങ്ങിയ ശബ്ദങ്ങൾ ഉപമാവാചകങ്ങൾ. രണ്ട് വസ്തുക്കൾ ഭിന്നമാണെങ്കിലും സമാനമായ ധർമം അനുവർത്തിച്ച് പോരുന്നതിനെ സാദൃശ്യം എന്നുപറയുന്നു. ഉപമേയോപമാനങ്ങളെ പരസ്പരം ബന്ധിപ്പിക്കുന്ന അവഗാഹതേ എന്ന ക്രിയ സാധാരണ ധർമ്മം. ഇവിടെ ഹംസീയും കീർത്തിയും ആകാശഗംഗയിൽ നീന്തിതുടിക്കുന്നു എന്നതിൽ നീന്തിതുടിക്കുന്നു എന്നത് ഈ രണ്ടിന്റേയും സാധാരണധർമം.

ഇവിടെ ഉപമാനം – ഹംസീ, ഉപമേയം – കൃഷ്ണസ്യ കീർത്തിഃ, സാധാരണധർമ്മം – സ്വർഗംഗാവഗാഹതേ, ഉപമാവാചകം – ഇവ .)

उपमा द्विविधा - पूर्णा लुप्ता चेति। यत्र चतुर्णामपि अवयवानाम् उपादानं तत्र पूर्णोपमा। यथा 'हंसीव कृष्ण ...' इत्युदाहरणे हंसी उपमानं, कीर्तिरुपमेयं, स्वर्गङ्गावगाहनं साधारणो धर्मः, इवशब्दः उपमावाचकः इति चतुर्णामप्युपादानात्पूर्णोपमा। एषु यस्य कस्यचिदङ्गस्य अभावे लुप्तोपमा स्यात्।

(ഉപമാ രണ്ട് വിധത്തിലുണ്ട്–പൂർണ്ണോപമ, ലുപ്തോപമ എന്നിങ്ങനെ. എവിടെയാണോ നാല് ഉപമാ ഘടകങ്ങളും കൂടിച്ചേർന്നാൽ അവിടെ പൂർണ്ണോപമാ. ഉദാ:– "ഹംസീവ കൃഷ്ണ....." (അല്ലയോ...കൃഷ്ണാ, നിന്റെ കീർത്തി സ്വർഗംഗയിൽ നീന്തിത്തുടിക്കുന്ന ഹംസിയെപ്പോലെ പ്രസിദ്ധമാണ്) എന്ന ഉദാഹരണത്തിൽ ഹംസീ – ഉപമാനം, കീർത്തിഃ – ഉപമേയം, സ്വർഗംഗാവഗാഹനം – സാധാരണധർമ്മഃ, ഇവ ശബ്ദഃ – ഉപമാവാചകം തുടങ്ങിയ നാല് ഘടകങ്ങളും കൂടിച്ചേർന്ന് വന്നതിലാൽ പൂർണ്ണോപമ. ഈ നാല് ഘടകങ്ങളിൽ ഏതെങ്കിലും ഘടകങ്ങളുടെ അഭാവത്താൽ ലുപ്തോപമ .)

5.1.1.1 पूर्णोपमायाः अपरमुदाहरणम्। (പൂർണ്ണോപമയുടെ മറ്റൊരുദാഹരണം)

गुणदोषौ बुधौ गृह्णन् इन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः।

शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति।।

ഗുണദോഷൗ ബുധൗ ഗൃഹ്ണാൻ ഇന്ദുക്ഷ്വേഡാവിവേശ്വരഃ

ശിരസാ ശ്ലാഘതേ പൂർവം പരം കണ്ഠേ നിയച്ഛതി

बुधः गुणदोषौ चन्द्रविषौ ईश्वरः इव गृह्णाति। पूर्वम् इन्दुं शिरसा श्लाघते। परं विषत्वात् कण्ठे नियन्त्रयति। अत्र बुधः उपमेयम्। ईश्वरः उपमानम्। उपमानगतयोः चन्द्रगरलयोः उपमेयगतयोः गुणदोषयोश्च गोप्यगोपनं, श्लाघ्यश्लाघा च साधारणधर्मः। इवशब्दो उपमावाचकः। तस्मादत्र पूर्णोपमा।

(പണ്ഡിതൻ ഗുണദോഷങ്ങളെ ചന്ദ്രവിഷങ്ങളുള്ള ഈശ്വരനെപ്പോലെ ഗ്രഹിക്കുന്നു. ആദ്യം ചന്ദ്രനെ ശിരസ്സാ ശ്ലാഘിക്കുന്നു (തലകുനിക്കുന്നു). എന്നാൽ വിഷമായതിനാൽ ഗളത്തിൽ (കണ്ഠത്തിൽ) നിയന്ത്രിക്കുന്നു. ഇവിടെ പണ്ഡിതൻ ഉപമേയം, ഈശ്വരൻ ഉപമാനം.ഇവ ശബ്ദം ഉപമാവാചകം എന്നിങ്ങനെ നാല് ഉപമാ ഘടകങ്ങൾ ചേർന്നു വന്നതിനാൽ പൂർണ്ണോപമ.)

5.1.1.2 लुप्तोपमा, तद्भेदाश्च। (ലുപ്തോപമയും അതിന്റെ ഭേദങ്ങളും)

वर्ण्योपमानधर्माणामुपमावाचकस्य च ।

"വർണ്യോപമാനധർമാണാമുപമാവാചകസ്യ ച"।

वर्ण्यस्य (उपमेयस्य), उपमानस्य, साधारणधर्मस्य, उपमावाचकस्य च मध्ये एकस्य, द्वयो:, त्रयाणां वा अनुपादाने (अप्रयोगे) लुप्तोपमा । लुप्तोपमा अष्टधा ।

(വർണ്യത്തിന്റെ (ഉപമേയത്തിന്റെ), ഉപമാനത്തിന്റെ, സാധാരണധർമത്തിന്റെ, ഉപമാവാചകത്തിന്റെ നാല് ഘടകങ്ങളിൽ ഏതെങ്കിലും ഒന്നോ രണ്ടോ മൂന്നോ ഘടകത്തിന്റെ (അംഗത്തിന്റെ) അഭാവത്താൽ(പ്രയോഗിക്കാതിരുന്നാൽ) ലുപ്തോപമ. ലുപ്തോപമ എട്ട് വിധത്തിലുണ്ട്.)

1 वाचकमात्रलोपात् वाचकलुप्ता ।

വാചകശബ്ദമാത്രലോപത്താൽ വാചകലുപ്തോപമാ.

2. साधारणधर्मलोपात् धर्मलुप्ता ।

സാധാരണധർമം പ്രതിപാദിച്ചില്ലെങ്കിൽ ധർമലുപ്താ.

3. धर्मवाचकयो: लोपात् धर्मवाचकलुप्ता ।

സാധാരണധർമവും ഉപമാവാചകവും ലോപിക്കുകയാണങ്കിൽ ധർമവാചകലുപ്താ.

4. वाचकोपमेययो: लोपात् वाचकोपमेयलुप्ता ।

ഉപമാവാചകവും ഉപമേയവും ഇല്ലങ്കിൽ വാചകോപമേയലുപ്താ.

5. उपमानमात्रलोपात् उपमानलुप्ता ।

ഉപമാനം മാത്രം ലോപിക്കുകയാണെങ്കിൽ ഉപമാനലുപ്താ.

6. वाचकोपमानयो: लोपात् वाचकोपमानलुप्ता ।

ഉപമാവാചകവും ഉപമാനവും ലോപിക്കുകയാണെങ്കിൽ വാചകോപമാനലുപ്താ.

7. धर्मोपमानयो: लोपात् धर्मोपमानलुप्ता ।

സാധാരണധർമവും ഉപമാനവും ലോപിക്കുകയാണെങ്കിൽ ധർമോപമാനലുപ്താ.

8. धर्मोपमानवाचकानां लोपात् धर्मोपमानवाचकलुप्ता च ।

സാധാരണധർമവും ഉപമാനവും ഉപമാവാചകവും ലോപിക്കുകയാണെങ്കിൽ ധർമോപമാനവാചകലുപ്താ.

लुप्तोपमाया: उदाहरणानि । (ലുപ്തോപമയുടെ ഉദാഹരണങ്ങൾ)

तडिद्गौरीन्दुतुल्यास्या कर्पूरन्ती दृशोर्मया ।

कान्त्या स्मरवधूयन्ती दृष्टा तन्वी रहो मया ।

यत्तया मेलनं तत्र लाभो मे यश्च तद्रते: ।

तदेतत्काकतालीयमवितर्कितसम्भवम् । ।

തഡിദ് ഗൗരീന്ദുതുല്യാസ്യാ കർപ്പൂരന്തീ ദൃശോർമയാ

കാന്ത്യാ സ്മരവധൂയന്തീ ദൃഷ്ട്വാ തന്വീ രഹോ മയാ

യത്തയാ മേളനം തത്ര ലാഭോ മേ യശ്ച തദ്രതേഃ

തദേതത്കാകതാളീയമവിതർക്കിതസംഭവം

तडिदिव प्रशोभमाना तन्वी मया रहसि दृष्टा। इन्दुतुल्यास्या सा मम दृशो: कर्पूरमिवाचरन्ती सा कान्त्या शोभया स्मरवधूमिव (रतीमिव) आचरन्ती आसीत्। तया सह मम यत् मेलनं तत्र (विजनस्थले) सम्भूतं तत् काकतालीयमेवेति अवितर्कितसम्भवमेव। (यादृश्चिकमेव)

(മിന്നൽ പോലെ പ്രശോഭിക്കുന്ന സുന്ദരി എന്നാൽ ഏകാന്തത്തിൽ കാണപ്പെട്ടു. (ഞാൻ ഏകാന്തത്തിൽ സുന്ദരിയെ കണ്ടു). ചന്ദ്രന് തുല്യമായ മുഖത്തോടുകൂടിയ അവൾ എന്റെ ദൃഷ്ടികൾക്ക് കർപ്പൂരമാചരിക്കുന്നവളായി ശോഭയാൽ കാമവധുവിനെപോലെ (രതിയെ പോലെ) ശോഭിക്കുന്നവളായിരുന്നു. അവളുമായിട്ടുള്ള എന്റെ യാതൊരു സംഗമമാണോ അവിടെ (വിജനസ്ഥലത്ത്) ഉണ്ടായത്, അത് കാകതാളീയംപോലെ യാണ് (കാക്കയും വന്നു, പനമ്പഴവും വീണു, പനമ്പഴത്തെ കാക്ക ഭുജിച്ചു) അവിതർക്കിക്കത സംഭവമായിരുന്നു. (യാദൃശ്ചികമായിട്ടുള്ളത് തന്നെ).

1. अत्र तडिद्गौरी तन्वी तडिदिव गौरी इत्यर्थ:। अत्र इव शब्दस्य लोपात् वाचकलुप्ता। तन्वी उपमेयम्, तडिदुपमानम्, गौरत्वं साधारणधर्मश्च सन्ति।

(ഇവിടെ തഡിദ്ഗൗരീ എന്നുള്ളതിന് മിന്നൽ പോലെ വെളുത്തവൾ എന്ന അർത്ഥം . ഇവിടെ ഉപമാവാചകമായ ഇവ ശബ്ദമില്ലാത്തതിനാൽ വാചകലുപ്താ. തന്വീ(സുന്ദരീ)–ഉപമേയം, മിന്നൽ–ഉപമാനം, വെളുത്തത്– സാധാരണധർമം .)

2. इन्दुतुल्यास्या इत्यस्य इन्दुना तुल्यम् आस्यं यस्या: सा इत्यर्थ: । अत्र इन्दुरुपमानम्, आस्यमुपमेयं, तुल्यशब्द: उपमावाचक: । साधारणधर्म: (कान्ति:) न वर्तते । अत: धर्मलुप्ता ।

(ഇന്ദുതുല്യാസ്യാ എന്നതിന് ചന്ദ്രന് തുല്യമായ മുഖമുള്ളവൾ എന്നർത്ഥം. ഇവിടെ ഇന്ദു– ഉപമാനം, ആസ്യം (മുഖം)– ഉപമേയം, തുല്യശബ്ദം–ഉപമാവാചകം, സാധാരണധർമ്മം (കാന്തി) ഇല്ല. അതിനാൽ ധർമ്മലുപ്താ.)

3. मम दृशो: कर्पूरन्ती तन्वी आसीत् सा। कर्पूरमिवाचरन्ती इत्यर्थ: विवक्षित: । कर्पूर: उपमानं, तन्वी उपमेयञ्च । किन्तु नेत्रानन्दरूपो धर्म: इवशब्द: च नोपात्त: । अत: धर्मवाचकलुप्ता ।

(എന്റെ കണ്ണുകൾക്ക് കർപ്പൂരന്തീയായ തന്വീയാണവൾ. കർപ്പൂരത്തെപ്പോലെ വെളുത്തനിറമുള്ളവൾ എന്നർത്ഥം വിവക്ഷിതമാണ്. കർപ്പൂരം ഉപമാനം, തന്വീ ഉപമേയം. എന്നാൽ നേത്രാനന്ദരൂപമായ സാധാരണധർമവും ഇവ ശബ്ദവും പറഞ്ഞിട്ടില്ല. അതിനാൽ ധർമ്മവാചകലുപ്താ)

4. कान्त्या स्मरवधूयन्ती इत्यत्र शोभया स्मरवधूं रतीमिव वर्तमाना इत्यर्थ: विवक्षित: । अत्रोपमेय: न वर्तते । वाचकशब्दोऽपि न । स्मरवधू: उपमानं, कान्तिमत्त्वं साधारणधर्मश्च वर्तते । अत: वाचकोपमेयलुप्ता ।

(കാന്ത്യാ സ്മരവധൂയന്തീ എന്നതിന് ശോഭയാൽ കാമവധുവായ രതിയെപോലെ വർത്തിക്കുന്നവൾ എന്നർത്ഥം വിവക്ഷിതമാണ്. ഇവിടെ ഉപമേയമില്ല. ഉപമാവാചകശബ്ദവുമില്ല. സ്മരവധു എന്നത് ഉപമാനം, കാന്തിയുള്ളത് എന്നത് സാധാരണധർമമായി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഇവിടെ ഉപമാവാചകവും ഉപമേയവും ഇല്ലാത്തതിനാൽ വാചകോപമേയലുപ്താ)

5. तत्र (विजने स्थले) मे तद्रते: लाभ: इति यत् तदवितर्कितसम्भवं (याद्दच्छिकं), तदेतत् काकतालीयमेव। काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालम्। तत: काकतालमिव काककृत: तालोपभोग: इवेत्यर्थ: विवक्षित:। अत्र तन्वीसुरतलाभ: उपमेयम्। अवितर्कितसम्भवत्वं साधारणधर्म:। काकतालीयम् इत्यत्र साद्दश्यवाचकत्वम्। अत्र उपमानलोप:। अत: उपमानलुप्ता।

(അവിടെ (വിജനമായസ്ഥലത്ത്) എനിക്ക് രതിലാഭം എന്നുള്ളത് അവിതർക്കിതമായ (യാദൃശ്ചികമായ) സംഭവമാണ്. അത് കാകതാളീയം (ഒരു ലൗകികന്യായം) തന്നെയാണ്. കാക്കയുടെ ആഗമനംപോലെ താളപതനം (പനമ്പഴത്തിന്റെ പതനം) പോലെ, എന്നത് കാകതാളം. കാകതാളംപോലെ എന്നത് കാകകൃതമായ താളോപഭോഗംപോലെ എന്നർത്ഥമാണ് വിവക്ഷിച്ചിട്ടുള്ളത്. ഇവിടെ സുന്ദരീസുരതലാഭം ഉപമേയം, അവിതർക്കിതസംഭവം സാധാരണധർമ്മം. കാകതാളീയം എന്നത് സാദൃശ്യവാചകം(ഉപമാവാചകം). ഇവിടെ ഉപമാനലോപം. അതിനാൽ ഉപമാനലുപ്താ.)

6. तत्र मम तया मेलनं - मम तत्र गमनं तस्या: तत्रागमनं च अवितर्कितसम्भवम्। मम तन्मेलनं काकागमनतालपतनसद्दशं अवितर्कितसम्भवम्। मम तत्समागम: उपमेयम्। याद्दच्छिकत्वं साधारणधर्म:। अत्र वाचकस्योपमानस्य च लोपात् वाचकोपमानलुप्ता।

(അവിടെ (വിജനേസ്ഥലത്ത്) എനിക്ക് അവളുമായി സംഗമം – എന്റെ അവിടേക്കുള്ള പോക്കും അവളുടെ അവിടുത്തേക്കുള്ള വരവും അവിതർക്കിതസംഭവമാണ്. എനിക്ക് അവളുമായിട്ടുള്ള സംഗമം കാകാഗമനതാളപതനസദൃശം അവിതർക്കിതസംഭവമാണ്. എന്റെ ആ സമാഗമം എന്നത് ഉപമേയം. യാദൃശ്ചികത്വമാണ് ഇവിടത്തെ സാധാരണധർമം. ഇവിടെ ഉപമാവാചകത്തിന്റെയും ഉപമാനത്തിന്റെയും ലോപത്താൽ വാചകോപമാനലുപ്താ.)

7. अवितर्कितसम्भवम् इत्यस्य स्थाने “इति जानीहि हे सखे” इति पाठे साधारणधर्मस्य लोप:। मे तद्रते: लाभ: इति यत् तदेतत् काकतालीयम्। अत: धर्मोपमानलुप्ता।

(അവിതർക്കിതസംഭവം എന്നതിന്റെ സ്ഥാനത്ത് "അല്ലയോ സഖേ നീ അറിയൂ" എന്നതിൽ സാധാരണധർമത്തിന്റെ ലോപം. എനിക്ക് ആ രതിയുടെ ലാഭം(പ്രയോജനം) എന്നത് യാതൊന്നാണോ അത് കാകതാളീയമാണ് (യാദൃശ്ഛികമാണ്). അതിനാൽ ധർമ്മോപമാനലുപ്ത.)

8. मम तया तत्र मेलनमिति यत् तदेतत्काकतालीयमिति। काकागमनतालपतनसदृशम्। अत: धर्मोपमानवाचकलुप्ता।

(എനിക്ക് അവളുമായി അവിടെ സംഗമം എന്നത് കാകതാളീയം തന്നെ. കാക്ക വന്നതും താളപതനസദൃശം. അതിനാൽ ധർമ്മോപമാനവാചകലുപ്ത.)

Unit - 2

उत्प्रेक्षा

उत्प्रेक्षा ।ഉത്പ്രേക്ഷാ

उत्प्रेक्षते इत्युत्प्रेक्षा।

सम्भावना स्यादुत्प्रेक्षा वस्तुहेतुफलात्मना।

उक्तानुक्तास्पदाद्यत्र सिद्धासिद्धास्पदे परे।।

സംഭാവനാ സ്യാദുത്പ്രേക്ഷാ വസ്തുഹേതുഫലാത്മനാ

ഉക്താനുക്താസ്പദാദ്യത്ര സിദ്ധാസിദ്ധാസ്പദേ പരേ

सम्भावना उत्प्रेक्षा स्यात्। अन्यधर्मसम्बन्धेन अन्यस्यान्यतादात्म्यं सम्भावनम्। उत्कटैककोटिक: संशय: सम्भावना इति केचित्। उत्प्रेक्षा त्रिविधा - वस्तूत्प्रेक्षा (स्वरूपोत्प्रेक्षा), हेतूत्प्रेक्षा, फलोत्प्रेक्षा चेति।

(സംഭാവനയാണ് ഉത്പ്രേക്ഷ. ഒരു വസ്തുവിന് ഉണ്ടാകേണ്ട ധർമ്മം മറ്റൊരു വസ്തുവിൽ ഉണ്ടാകുമ്പോൾ ഇത് ആ വസ്തുവാണോ എന്ന് നിശ്ചയവും

സംശയവുമല്ലാത്ത ഒരു ജ്ഞാനത്തോടെ കാവ്യാത്മകമായി നിർവചിക്കപ്പെടുമ്പോൾ സംഭാവന. അതാണ് ഉത്പ്രേക്ഷ എന്ന് വിവക്ഷിക്കപ്പെടുന്നത്. ഉപമാനം കവി സങ്കല്പിതം. ഒരു വസ്തുവിന്റെ ധർമ്മസാദൃശ്യം കൊണ്ടു മറ്റൊരു വസ്തുവിന്റെ ധർമ്മസാദൃശ്യമായി ആ വസ്തുവിനെ ചിത്രീകരിക്കപ്പടുമ്പോൾ ഉത്പ്രേക്ഷാ. മൂന്ന് വിധത്തിലുണ്ട് ഉത്പ്രേക്ഷാ. വസ്തൂത്പ്രേക്ഷ, ഹേതൂത്പ്രേക്ഷ, ഫലോത്പ്രേക്ഷ.)

वस्तुन: कस्यचित् वस्त्वन्तरतादात्म्यसम्भावना वस्तूत्प्रेक्षा। (अवस्तु वस्तु कल्पयति) अहेतो: हेतुभावेन उत्प्रेक्ष्यते चेत् हेतूत्प्रेक्षा। अफलस्य फलत्वेन सम्भावना फलोत्प्रेक्षा।

വസ്തൂത്പ്രേക്ഷ – ഒരു വസ്തുവിനെ വേറൊരുവസ്തുവായി സംശയാത്മകമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ (അന്യധർമസംബന്ധിയായ) വസ്തൂത്പ്രേക്ഷ.

ഹേതൂത്പ്രേക്ഷ – ഹേതുവല്ലാത്ത (കാരണമല്ലാത്ത) ഒന്നിനെ കാരണമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ ഹേതൂത്പ്രേക്ഷ.

ഫലോത്പ്രേക്ഷ – യഥാർത്ഥ ഫലമല്ലാത്ത ഒന്നിനെ യഥാർത്ഥ ഫലമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ ഫലോത്പ്രേക്ഷ.

वस्तूत्प्रेक्षा उक्तविषया अनुक्तविषया इति द्विविधा। हेतूत्प्रेक्षा फलोत्प्रेक्षा च सिद्धविषया असिद्धविषया चेति प्रत्येकं द्विविधे। एवं षड्विधास्ति उत्प्रेक्षा।

വസ്തൂത്പ്രേക്ഷ – ഉക്തവിഷയാ, അനുക്തവിഷയാ.

ഹേതൂത്പ്രേക്ഷ – സിദ്ധാഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ, അസിദ്ധാഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ.

ഫലോത്പ്രേക്ഷ – സിദ്ധാ ഫലോത്പ്രേക്ഷാ, അസിദ്ധാ ഫലോത്പ്രേക്ഷാ. ഇപ്രകാരം ഉത്പ്രേക്ഷാ ആറ് വിധം.

5.2.1 वस्तूत्प्रेक्षा(വസ്തൂത്പ്രേക്ഷാ)

5.2.1.1 उक्तविषया वस्तूत्प्रेक्षा।(ഉക്തവിഷയാ വസ്തൂത്പ്രേക്ഷ)

धूमस्तोमं तम: शङ्के कोकीविरहशुष्मणाम्।

ധൂമസ്തോമം തമഃ ശങ്കേ കോകീവിരഹശുഷ്മണാം

इदम् अन्धकारं चक्रवाकस्त्रीणां विरहाग्निनां धूमपटलम् इति अहं तर्कयामि। अत्र अन्धकारात्मकं वस्तु कोकीविरहाग्नीनां धूमपटलेन वस्त्वन्तरतादात्म्यतया उक्तत्वात् वस्तूत्प्रेक्षा। तम: धूमस्तोमं शङ्के इति तमसो विषयस्योक्तत्वात् उक्तविषया। शङ्के इत्युत्प्रेक्षाद्योतकः शब्दः। एवं मन्ये, ध्रुवं, प्राय:, नूनम्, इव इत्यादयोऽपि उत्प्रेक्षाद्योतका:।

(ചക്രവാകപക്ഷികളുടെ വിരഹമാകുന്ന അഗ്നിയിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്ന പുകപടലം ഇരുട്ടാണോ എന്ന് ഞാൻ ശങ്കിക്കുന്നു. ഇവിടെ കാവ്യാത്മകമായി പുകപടലത്തെ ഇരുട്ടാണെന്ന് ശങ്കിക്കുന്നു. പുകപടലത്തിനും ഇരുട്ടിനും ഒരേ ധർമ്മമാണ് (കറുത്ത നിറം). ഒരു വസ്തുവിനെ അന്യധർമത്തിന്റെ കാരണം കൊണ്ട് അതായി ചിത്രീകരിക്കുന്നത് കൊണ്ട് ഉക്തവിഷയാ വസ്തുത്പ്രേക്ഷ. രണ്ടിന്റെയും ധർമ്മമായ ഇരുട്ട് ഇവിടെ പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഉക്തവിഷയാ വസ്തുത്പ്രേക്ഷാ)

अपरमुदाहरणम् -മറ്റൊരുദാഹരണം

बालेन्दुवक्राण्यविकासभावाद्बभु: पलाशान्यतिलोहितानि।

सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव वनस्थलीनाम्।।

ബാലേന്ദുവക്രാണ്യവികാസഭാവാദ്ബഭ്രുഃ പലാശാന്യതിലോഹിതാനി

സദ്യോ വസന്തേന സമാഗതാനാം നഖക്ഷതാനീവ വനസ്ഥലീനാം

सहसा वसन्तसमागमेन वनस्थलीनां नखक्षतानि इव, बालेन्दुवक्राणि अविकासभावात् अतिलोहितानि पलाशानि शुशुभिरे।

अत्र पलाशमुकुलानां वक्रत्वात् लोहितत्वात् च तेषां नखक्षतानि इव भासमानता इति उत्प्रेक्ष्यमाणत्वात् (अवस्तुनि वस्तुकल्पनात्) वस्तूत्प्रेक्षा। उपमेयभूतानां पलाशानां उक्तत्वात् उक्तविषया।

(പെട്ടെന്ന് വസന്താഗമനത്താൽ വനസ്ഥലികളുടെ നഖക്ഷതങ്ങൾപോലെ ഉദയചന്ദ്രന്റെ വക്രമായതും അവികസിതമായതിനാൽ കൂടുതൽ ചുവപ്പുനിറമുള്ളതുമായ പലാശകുസുമങ്ങൾ ശോഭിച്ചു.

ഇവിടെ പലാശപുഷ്പങ്ങളുടെ വക്രതയും ചുവപ്പുനിറവും അവകളുടെ നഖക്ഷതങ്ങൾ പോലെ ശോഭിക്കുന്നതാണെന്ന് തോന്നുന്നതിനാൽ (വസ്തുവല്ലാത്തതിൽ വസ്തുവാണെന്ന് കല്പിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ) വസ്തുത്പ്രേക്ഷാ. ഉപമേയങ്ങളായ പലാശങ്ങളെ പരാമർശിക്കുന്നതിനാൽ ഉക്തവിഷയാ.)

5.2.1.2 अनुक्तविषया वस्तूत्प्रेक्षा । (അനുക്തവിഷയാ വസ്തുത്പ്രേക്ഷാ)

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः ।

ലിമ്പതീവ തമോ്ങ്ഗാനി വർഷതീവാഞ്ജനം നഭഃ

अवस्तु वस्तु कल्पयति चेत् वस्तूत्प्रेक्षा । लिम्पतीव तमः इत्युदाहरणम् । अन्धकारः अङ्गानि लेपनं करोति इव आकाशः अञ्जनं वर्षति इव। तमोव्यापनं सकलवस्तुमलिनीकरणेन अञ्जनलेपनमिव अञ्जनवर्षमिव उत्प्रेक्ष्यमाणत्वात् वस्तूत्प्रेक्षा । तमोव्यापनस्य अनुक्तत्वात् अनुक्तविषया च ।

(വസ്തുവല്ലാത്തതിനെ വസ്തുവായി ഉത്പ്രേക്ഷിക്കുന്നാൽ വസ്തുത്പ്രേക്ഷാ. ഉദാഃ– ലിമ്പതീവ തമഃ, ഇരുട്ട് അംഗങ്ങളിൽ പുരട്ടിയിരിക്കുകയാണെന്നും ആകാശം അഞ്ജനത്തെ വർഷിച്ചിരിക്കുതെന്നും തോന്നുന്നു. ഇവിടെ തമോവ്യാപനം(ഇരുട്ട് വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നത്) കണ്ടാൽ ആകാശം തുടങ്ങി എല്ലാവസ്തുക്കളിലും അഞ്ജനം തേച്ചിരിക്കുകയാണോയെന്ന് തോന്നും ഇരുട്ടിനെ കണ്ടാൽ. ഇവിടെ വസ്തുവല്ലാത്തതിനെ വസ്തുവായി ഉത്പ്രേക്ഷിക്കുന്നാൽ വസ്തുത്പ്രേക്ഷാ. തമോവ്യാപനത്തെപ്പറ്റി പറഞ്ഞിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ അനുക്തവിഷയാ.)

अपरमुदाहरणम् – മറ്റൊരുദാഹരണം

पिनष्टीव तरङ्गाग्रैः समुद्रः फेनचन्दनम् ।

तदादाय करैरिन्दुः लिम्पतीव दिगङ्गनाः ।।

പിനഷ്ടീവ തരംഗാഗ്രൈഃ സമുദ്രഃ ഫേനചന്ദനം

തദാദായ കരൈരിന്ദുഃ ലിമ്പതീവ ദിഗംഗനാഃ

समुद्रः तरङ्गाग्रैः फेनचन्दनं पिनष्टि इव (प्रेषणं करोति) तत् फेनचन्दनम् आदाय चन्द्रः किरणैः दिगङ्गनाः लिम्पति इव (लेपनं करोति) अत एव दिशां धवलीकरणम्। समुद्रात् उत्थितस्य चन्द्रस्य किरणानां दिक्षु

व्यापनं फेनचन्दनकृतेन लेपनत्वेन उत्प्रेक्ष्यते इत्यत: वस्तूत्प्रेक्षा। फेनचन्दनस्य व्यापनस्यानुक्तत्वात् अनुक्तविषयता च।

(സമുദ്രം തിരമാലകളുടെ അഗ്രങ്ങൾ പതയാകുന്ന ചന്ദനം പുരട്ടിയിരിക്കുന്നതുപോലെ, ആ പതയാകുന്ന ചന്ദനം ചന്ദ്രനെടുത്തുകൊണ്ട് കിരണങ്ങളാൽ ദിക്കുകളാകുന്ന അംഗനമാരിൽ പുരട്ടിയിരിക്കുകയാണോ എന്ന് തോന്നും ദിക്കുകളുടെവെൺമയെ കണ്ടാൽ. ഇവിടെ സമുദ്രത്തിൽനിന്ന് ഉദിച്ചവനായ ചന്ദ്രനെ കിരണങ്ങൾക്കും ദിക്കുകളിൽ വ്യാപിച്ച പതയാകുന്ന ചന്ദനത്തെ ലേപനം ചെയ്തിരിക്കുന്നതെന്ന് ഉത്പ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ വസ്തുത്പ്രേക്ഷാ. പതയാകുന്ന ചന്ദനത്തിന്റെ വ്യാപനത്തെപ്പറ്റി പറഞ്ഞിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ അനുക്തവിഷയാ.)

5.2.2 हेतूत्प्रेक्षा । ഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ

अहेतुः हेतुत्वेन उत्प्रेक्ष्यते चेत् हेतूत्प्रेक्षा।

ഹേതുവല്ലാത്ത ഒന്നിനെ ഹേതുവായി ഉത്പ്രേക്ഷിക്കുമ്പോൾ ഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ.

5.2.2.1 सिद्धविषया हेतूत्प्रेक्षा സിദ്ധവിഷയാ ഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ

रक्तौ तवाङ्घ्री मृदुलौ भुविविक्षेपणात् ध्रुवम्।

രക്തൗതവാങ്ഘ്രീ മൃദുലൗ ഭുവിവിക്ഷേപണാത് ധ്രുവം

तव मृदुलौ चरणौ भुवि सञ्चरणात् हेतो: रक्तवर्णौ। अत्र भुवि विक्षेपणं पादयोः रक्तवर्णस्य हेतुत्वेनोत्प्रेक्ष्यते इत्यत: हेतूत्प्रेक्षा। पादयो: रक्तवर्णस्य स्वत:सिद्धत्वात् भुवि विक्षेपणं तत्र न हेतु:। ततोऽपि पादविक्षेपणेनापि तत् सिद्ध्यतीत्यत: सिद्धविषया हेतूत्प्रेक्षा।

(അല്ലയോ സുന്ദരീ.. മൃദുലമായ നിന്റെ പാദങ്ങൾ രണ്ടും രക്തവർണമുള്ളതാണ് തീർച്ചയായും അത് ഭൂമിയിൽ കാല് സ്പർശിച്ച് നടന്നതിനാലാണ്. സുന്ദരിയായ നായികയുടെ കാല്പാദങ്ങൾ സ്വതവേ മൃദുലവും രക്തവർണ്ണമുള്ളതാണ്. അത് നായികയുടെ സൗന്ദര്യത്തെ മാറ്റുകൂട്ടുന്നു. പക്ഷേ കവി ഇവിടെ നായികയുടെ കാല്പാദങ്ങൾ ചുവന്നനിറത്തിലാവാൻ കാരണമായി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് ഭൂമിയിൽ കാല് സ്പർശിച്ച് നടന്നതിനാലാണ് (ഭുവി വിക്ഷേപണം) എന്നതാണ്. കാരണമല്ലാത്ത ഒന്നിനെ കാരണമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ ഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ. ഭൂമിയിൽ കാല്

സ്പർശിച്ച് തന്നെയാണ് നായിക നടക്കുന്നത് അത് സിദ്ധമാണ്. അതുകൊണ്ട് സിദ്ധാഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ.)

अपरमुदाहरणम् - മറ്റൊരുദാഹരണം

रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः।

भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान् सततोदिते।।

രാത്രൗ രവേർദിവാ ചേന്ദോരഭാവാദിവ സ പ്രഭുഃ

ഭൂമൗ പ്രതാപയശസീ സൃഷ്ടവാൻ സതതോദിതേ

राज्ञः प्रतापं यशसं चाधिकृत्य वर्णयति। रात्रौ सूर्यस्य, दिवा चन्द्रस्य चाभावात् स प्रभुः भूमौ सततोदिते प्रतापयशसी सृष्टवान्। अत्र राज्ञः प्रतापयशसोः हेतुः रात्रौ सूर्याभावः, दिवा चन्द्राभावश्च न। अहेतुं हेतुत्वेन उत्प्रेक्षणात् हेतूत्प्रेक्षा। अत्र कविभावनया प्रतापयशसोः सृष्टिः स्वतःसिद्धत्वात् सिद्धविषया च।

(രാജാവിന്റെ പ്രതാപത്തേയും യശസ്സിനെയും ഇവിടെ വർണ്ണിക്കുന്നു. രാത്രിയിൽ സൂര്യന്റെയും പകൽ ചന്ദ്രന്റെയും അഭാവത്താൽ ആ രാജാവ് ഭൂമിയിൽ ഒന്നിച്ചുദിക്കുന്ന പ്രതാപയശസ്സുകളെ സൃഷ്ടിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇവിടെ രാജാവ് പ്രതാപയശസ്സുകളെ സൃഷ്ടിച്ചിരിക്കുന്നതിന്റെ കാരണം രാത്രിയിൽ സൂര്യനില്ല പകൽ ചന്ദ്രനില്ല എന്നുള്ളതല്ല. ഹേതുവല്ലാത്തതിനെ ഹേതുവായിട്ട് ഉത്പ്രേക്ഷണം ചെയ്യുന്നതിനാൽ ഹേതൂത്പ്രക്ഷാ. കവിഭാവനയിൽ പ്രതാപയശസ്സുകളുടെ സൃഷ്ടി സ്വതസിദ്ധമാണ് എന്നതിനാൽ സിദ്ധാവിഷയാ.)

5.2.2.2 असिद्धविषया हेतूत्प्रेक्षा। (അസിദ്ധാവിഷയാഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ)

त्वन्मुखाभेच्छया नूनं पद्मैर्वैरायते शशी।

ത്വൻമുഖാഭേച്ഛയാ നൂനം പദ്മൈർവൈരായതെ ശശീ

सुन्दर्याः मुखं वर्णयति। हे सुन्दरि! चन्द्रः तव मुखस्य सौन्दर्यं लब्धुमिच्छया कमलैः सह वैरं करोति। अत्र चन्द्रपद्मयोः विरोधे स्वाभाविकेऽपि, तत्र तन्वीमुखकान्तिलाभेच्छा हेतुत्वेन उत्प्रेक्ष्यते इत्यतः हेतूत्प्रेक्षा। चन्द्रस्य कान्तामुखकान्तिलिप्सायाः अप्रसिद्धत्वात् असिद्धविषयता च।

(അല്ലയോ സുന്ദരീ.. ചന്ദ്രൻ നിന്റെ മുഖത്തിന്റെ സൗന്ദര്യത്തെ ലഭിക്കണമെന്ന ആഗ്രഹത്താൽ താമരകളോട് വൈരാഗ്യം പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇവിടെ ചന്ദ്രന്റെയും പദ്മങ്ങളുടെയും വിരോധം സ്വാഭാവികമാണെന്നിരിക്കെ തന്വീയുടെ (സുന്ദരിയുടെ) മുഖകാന്തിയെ ലഭിക്കണമെന്ന ആഗ്രഹം കാരണമായിട്ട് ഉത്പ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ. ചന്ദ്രന്റെ കാന്തയുടെ മുഖകാന്തിലഭിക്കണമെന്നുള്ള ആഗ്രഹം അപ്രസിദ്ധമായതിനാൽ അസിദ്ധവിഷയാ.)

अपरमुदाहरणम् - മറ്റൊരുദാഹരണം

विवस्वताऽनायिषतेव मिश्राः

स्वगोसहस्रेण समं जनानाम् ।

गावोऽपि नेत्रापरनामधेया-

स्तेनेदमान्ध्यं खलु नान्धकारैः ।।

വിവസ്വതാഽനായിഷതേവ മിശ്രാഃ
സ്വഗോസഹസ്രേണ സമം ജനാനാം
ഗാവോഽപി നേത്രാപരനാമധേയാ
സ്തേനേദമാന്ധ്യം ഖലു നാന്ധകാരൈഃ

अन्धकारं वर्णयति । विवस्वता, सूर्येण स्वकिरणैः साकं मिश्रिताः जनानां नेत्रापरनामधेया गावोऽपि नीता इव । तेन इदं आन्ध्यं, न तु अन्धकारैः । अत्र नेत्रापरनामधेयाः गावः सूर्यकिरणैः साकमगच्छन् इति अहेतुं हेतुत्वेन उत्प्रेक्षणात् हेतूत्प्रेक्षा । सूर्येण जनानां नेत्रगमनस्य असिद्धत्वात् असिद्धविषया ।

(അന്ധകാരം വർണ്ണിക്കുന്നു. സൂര്യനാൽ സ്വന്തം കിരണങ്ങളോടോപ്പം മിശ്രിതരായിട്ട് കാണപ്പെടുന്ന ജനങ്ങളുടെ നേത്രം എന്ന് മറ്റൊരു പേരോടുകൂടിയ പശുക്കളെകൂടി സൂര്യനാൽ നയിക്കപ്പെട്ടു. അതുകൊണ്ടാണ് ഈ അന്ധത. അല്ലാതെ അന്ധകാരങ്ങളാലല്ല. ഇവിടെ നേത്രം എന്ന അപരനാമധേയത്തോടുകൂടിയ പശുക്കൾ സൂര്യകിരണങ്ങളോടൊപ്പം പോയി എന്ന് ഹേതുവല്ലാത്ത ഒന്നിനെ ഹേതുവായിട്ട് ഉത്പ്രേക്ഷണം ചെയ്തിരിക്കുന്നതിനാൽ ഹേതൂത്പ്രേക്ഷാ.

സൂര്യനോടോപ്പം ജനങ്ങളുടെ കണ്ണുകളുടെ ഗമനം അസിദ്ധമാണ് എന്നുള്ളതിനാൽ അസിദ്ധാവിഷയാ).

5.2.3 फलोत्प्रेक्षा। (ഫലോത്പ്രേക്ഷാ)

अफलं फलत्वेनोत्प्रेक्ष्यते चेत् फलोत्प्रेक्षा।

യഥാർത്ഥഫലമല്ലാത്ത ഒന്നിനെ ഫലമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ അവിടെ സിദ്ധാവിഷയാഫലോത്പ്രേക്ഷാ.

5.2.3.1 सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा। (സിദ്ധാവിഷയാ ഫലോത്പ്രേക്ഷാ)

मध्य: किं कुचयोर्धृत्यै बद्ध: कनकदामभि:।

മധ്യഃ കിം കുചയോർധൃത്യൈ ബദ്ധഃ കനകദാമഭിഃ

हे सुन्दरि! तव मध्य: किमर्थं कनकदामभि: बद्ध:? स्तनयो: धृत्यै - धारणाय - किम्? अत्र कनकदामबन्धनस्य फलं कुचधारणमिति उत्प्रेक्ष्यते। मध्य: स्वयमेव कुचौ धरति, तत् कनकधामबन्धनफलतया न। अत: फलोत्प्रेक्षा। कुचधारणस्य सिद्धत्वात् सिद्धविषया।

(അല്ലയോ സുന്ദരീ....! നിന്റെ മധ്യഭാഗം എന്തിനാണ് സുവർണ്ണനൂലിനാൽ ബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നത്. സ്തനങ്ങളുടെ ധാരണം എന്തിന്. കനകചരടുകൊണ്ടുള്ള ബന്ധനം എന്ന ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചിട്ടാണോ കുചധാരണം ചെയ്തിരിക്കുന്നതെന്ന് ഉത്പ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഫലോത്പ്രേക്ഷ. മാറിടം സ്വതവേ സ്തനത്തെ ധരിക്കുന്നു എന്നതിനാൽ സിദ്ധാവിഷയാ.)

अपरमुदाहरणम्- മറ്റൊരുദാഹരണം

परं विधुर्वर्धयितुं पयोधे: शङ्केऽयमेणाङ्कमणिं कियन्ति।
पयांसि दोग्धि प्रियविप्रयोगे सशोककोकीनयने कियन्ति।।

പരം വിധുർവർധയിതും പയോധേഃ ശങ്കേ|യമേണാങ്കമണിം കിയന്തി
പയാംസി ദോഗ്ധി പ്രിയവിപ്രയോഗേ സശോകകോകീനയനേ കിയന്തി

चन्द्रोदये समुद्रबृंहणं वर्णयति। समुद्रं वर्धयितुमिव अयं चन्द्रः चन्द्रकान्तमणिं द्रावयति। प्रियवियोगे कोकीनयनेभ्य: अश्रूणि दोग्धि। चन्द्रकान्तमणे: द्रावणं, कोकीनयनयोः अश्रुवर्षणं च समुद्रवर्धनरूपं फलमुद्दिश्य न भवति। तथापि तत्फलमुद्दिश्य इव इति वर्णनात् फलोत्प्रेक्षा। चन्द्रोदये समुद्रबृंहणस्य स्वाभाविकत्वात् सिद्धविषया।

(ചന്ദ്രോദയത്തിൽ സമുദ്രബൃംഹണത്തെ (സമുദ്രവർദ്ധനം) വർണ്ണിക്കുന്നു. സമുദ്രത്തെ വർദ്ധിപ്പിക്കുവാനാണോ എന്ന് തോന്നും ഈ ചന്ദ്രൻ ചന്ദ്രകാന്തകല്ലിനെ അലിയിക്കുന്നത്. അതുപോലെ പ്രിയന്റെ വിയോഗത്തിൽ ചക്രവാകപ്പിട കണ്ണുനീർ പൊഴിക്കുന്നു. ഇവിടെ ചന്ദ്രകാന്തക്കല്ലിന്റെ അലിയിക്കലും ചക്രവാകപക്ഷിയുടെ കണ്ണുനീർ പൊഴിയിക്കലും സമുദ്രത്തെ വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നു എന്നുള്ള ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചല്ല. ഇങ്ങനെ ഫലമല്ലാത്ത ഒന്നിനെ ഫലമായിട്ട് ഉത്പ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഫലോത്പ്രേക്ഷ. ചന്ദ്രോദയത്തിൽ സമുദ്രവർദ്ധനം സ്വാഭാവികമായതിനാൽ സിദ്ധവിഷയാ.)

5.2.3.2 असिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा। (അസിദ്ധവിഷയാ ഫലോത്പ്രേക്ഷാ)

प्रायोऽब्जं त्वत्पदेनैक्यं प्राप्तुं तोये तपस्यति।

പ്രായോ/ബ്ജം ത്വദ്പദേനൈക്യം പ്രാപ്തും തോയേ തപസ്യതി

कान्तायाः पादं वर्णयति। प्राय: कमलं तव पादेन ऐक्यं प्राप्तुं जले तपस्यति। अत्र जलजस्य जलस्थिति: स्वाभाविकैव। तत्फलं तु कान्ताया: पादेन ऐक्यप्राप्तिर्न। तथापि कामिनीपादसायूज्यप्राप्तिरूपं फलमिच्छन्ति कल्पनात् फलोत्प्रेक्षा। पद्मस्य जलस्थिते: स्वाभाविकत्वात् सिद्धविषया।

(ഇവിടെ കവി നായികയുടെ പാദങ്ങളുടെ സാമീപ്യം ചിത്രീകരിക്കുന്നു. നിന്റെ പാദമാകുന്ന താമരകളുടെ തുല്യത പ്രാപിക്കുവാനാണോ എന്ന് തോന്നും ജലജങ്ങൾ ജലത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നത് കണ്ടാൽ. ഇവിടെ നായികയുടെ പാദങ്ങളുമായിട്ട് സായൂജ്യം പ്രാപിക്കുക എന്ന ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചല്ല താമരകൾ വെള്ളത്തിൽ കഴിയുന്നത്. ഫലമല്ലാത്ത ഒന്നിനെ ഫലമായിട്ട് ഉത്പ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഫലോത്പ്രേക്ഷാ. താമരകളുടെ ജലസ്ഥിതി സ്വാഭാവികമായതിനാൽ സിദ്ദവിഷയാ.)

अपरमुदाहरणम् – മറ്റൊരുദാഹരണം

रथस्थितानां परिवर्तनाय पुरातनानामिव वाहनानाम्।

उत्पत्तिभूमौ तुरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे रविरुत्तरस्याम्।

രഥസ്ഥിതാനാം പരിവർത്തനായ പുരാതനാനാമിവ വാഹനാനാം

ഉത്പത്തിഭൂമൗ തുരഗോത്തമാനാം ദിശി പ്രതസ്ഥേ രവിരുത്തരസ്യാം

सूर्यस्य उत्तरदिग्गमनं वर्णयति कवि:। रथस्थितानां पुरातनानाम् अश्वानां परिवर्तनाय इव अश्वोत्तमानाम् उत्पत्तिभूमौ उत्तरस्यां दिशि सूर्य: स्थितिं चकार। अत्र सूर्यस्योत्तरदिग्गमनं रथस्थितानां पुरातनानाम् अश्वानां परिवर्तनफलाय इति उत्प्रेक्ष्यमाणत्वात् फलोत्प्रेक्षा। अश्वपरिवर्तनस्यासिद्धत्वात् असिद्धविषया।

(സൂര്യന്റെ ഉത്തരദിഗ്ഗമനത്തെ കവി വർണ്ണിക്കുന്നു. രാവിലെതൊട്ടേ രഥത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതായ ഓടി അവശരായ (പുരാതനങ്ങളായ) കുതിരകളുടെ പരിവർത്തനമെന്ന ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചിട്ടാണോ എന്ന് തോന്നും പ്രസിദ്ധകുതിരകളുടെ ഉത്പത്തിഭൂമിയായ ഉത്തരദിക്കിലേക്കുള്ള സൂര്യന്റെ ഗമനം. ഇവിടെ ഉത്തരദിക്കിലേക്കുള്ള സൂര്യന്റെ ഗമനം രഥം ഓടിച്ചുകൊണ്ടിരുന്ന ക്ഷീണിച്ച് അവശരായ (പുരാതനമായ) കുതിരകളുടെ പരിവർത്തനമെന്നുള്ള ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചിട്ടാണെന്ന് തോന്നുന്നതിനാൽ ഫലോത്പ്രേക്ഷാ. കുതിരകളുടെ പരിവർത്തനം അസിദ്ധമായതിനാൽ അസിദ്ദവിഷയാ).

Unit - 3

दीपकम्

5.3.1 दीपकम्। (ദീപകം)

वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं बुधा: ।

मदेन भाति कलभ: प्रतापेन महीपति: ।।

വദന്തി വർണ്യാവർണ്യാനാം ധർമ്മൈക്യം ദീപകം ബുധാഃ

മദേന ഭാതി കളഭഃ പ്രതാപേന മഹീപതിഃ

दीपयतीति दीपकम्। वर्ण्यावर्ण्यानां प्रस्तुताप्रस्तुतानां धर्मैक्यं-एकधर्मान्वय: दीपकम् इति बुधा: वदन्ति। मदेन भाति कलभ: .... इत्युदाहरणम्। कलभ: करिकलभ: मदेन भाति शोभते। महीपति: प्रतापेन शौर्येण शोभते। अत्र वर्ण्यस्य राज्ञ: अवर्ण्यस्य कलभस्य च भानरूपैकक्रियान्वय: वर्णितःइत्यतः दीपकालङ्कार:।

दीपसादृश्यात् दीपक:। दीप एव दीपक:। गृहदेहल्यां स्थापितो दीपः यथा उभयोरपि पार्श्वयोः प्रकाशं प्रसारयति तथा भाति इति एकमेव क्रियापदं कलभस्य महीपतेश्च इत्युभयोरपि भानक्रियां प्रकाशयति इति धर्मसादृश्यम्- कलभो भाति, महीपतिरपि भातीति।

(ദീപിപ്പിക്കുന്നതിനെയാണ് ദീപകം. വർണ്യങ്ങളുടെയും അവർണ്യങ്ങളുടെയും ധർമ്മത്തിന്റെ ഐക്യമാണ് ദീപകം. (പ്രസ്തുതമായ ഒന്നിനേയും അപ്രസ്തുതമായ മറ്റൊന്നിനേയും ഒരേ ധർമ്മത്തിൽ ഒന്നിച്ച് അന്വയിപ്പിച്ചാൽ ദീപകം). ഉദാഃ –"മദേന ഭാതി കളഭഃ പ്രതാപേന മഹീപതിഃ". ആനകുട്ടി മദം കൊണ്ട് ശോഭിക്കുന്നു. രാജാവ് പ്രതാപം കൊണ്ടും (ശൌര്യം കൊണ്ടും) ശോഭിക്കുന്നു. ഇവിടെ വർണ്യമായരാജാവും അവർണ്യമായ ആനകുട്ടിയും ശോഭിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന ഏക ക്രിയയിൽ അന്വയിപ്പിച്ച് വർണിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ദീപകാലങ്കാരം.)

दीपसादृश्यात् दीपकः। दीप एव दीपकः। गृहदेहल्यां स्थापितो दीपः यथा उभयोरपि पार्श्वयोः प्रकाशं प्रसारयति तथा भाति इति एकमेव क्रियापदं कलभस्य महीपतेश्च इत्युभयोरपि भानक्रियां प्रकाशयति इति धर्मसादृश्यम्- कलभो भाति, महीपतिरपि भातीति।

(ദീപസാദൃശ്യമുള്ളതിനാൽ ദീപകം. ഗൃഹത്തിന്റെ ചവിട്ടുപടിയിൽ വെച്ചിട്ടുള്ള ദീപം ജ്വലിപ്പിക്കുമ്പോൾ ആ ദീപം എങ്ങനെയാണോ ഇരുവശത്തേയും കൂടി പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നത് അതുപോലെ, ശോഭിക്കുന്നു എന്ന ഒറ്റ ക്രിയാപദം കൊണ്ട് കളഭം രാജാവ് എന്നീ രണ്ടുപേരേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു എന്ന ധർമസാദൃശ്യം ഇവിടെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. അതായത് കളഭം ശോഭിക്കുന്നു, രാജാവും ശോഭിക്കുന്നു. ഇവിടെ ധർമ്മത്തിന് ഐക്യം വന്നിരിക്കുന്നതിനാൽ ദീപകം. വർണ്യമായ രാജാവിനും അവർണ്യമായ കളഭത്തിനും ശോഭിക്കുക എന്ന ഒരേ ധർമ്മത്തിൽ അന്വയിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.)

दीपकस्यापरमुदाहरणम् - ദീപകത്തിന്റെമറ്റൊരുദാഹരണം

मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिदलितः।

मदक्षीणो नागः शरदि सरिदाश्यानपुलिना।

कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता।

तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः।।

മണിഃ ശാണോല്ലീഢഃ സമരവിജയീ ഹേതിദളിതഃ

മദക്ഷീണോ നാഗഃ ശരദി സരിദാശ്യാനപുലിനാ

കലാശേഷശ്ചന്ദ്രഃ സുരതമൃദിതാ ബാലവനിതാ

തനിമ്നാ ശോഭന്തേ ഗളിതവിഭവാശ്ചാർത്ഥിഷു നൃപാഃ

निकषोल्लीढः मणिः (सुवर्णमणिः), युद्धे व्रणितः सेनानायकः, मदेन क्षीणितो गजः, शरत्काले क्षीणितनदीप्रवाहेण युक्तं तीरम्, एककलावशेषः चन्द्रः, सुरतक्रीडया क्षीणिता बालवनिता, याचकेषु विभवदानेन गलितविभवाः नृपाः च तनिम्ना कार्श्येन शोभन्ते। अत्र प्रकृतानां नृपाणाम् अप्रकृतानां शणोल्लीढमण्यादीनां च शोभारूपैकधर्मान्वयात् दीपकालङ्कारस्य लक्षणसमन्वयः।

(ചാണക്കല്ലിൽ ഉരച്ച രത്നം, യുദ്ധത്തിൽ മുറിവ് പറ്റിയ സേനാനായകൻ, മദത്താൽ ക്ഷീണിതനായ ആന, ശരത്കാലത്ത് ക്ഷീണിച്ച നദീപ്രവാഹത്തോടുകൂടിയ നദീതീരം (ശരത്കാലത്ത് കൂടിയ മണൽതിട്ടയോടുകൂടിയ നദീതീരം), ഒരു കലമാത്രമായി ശേഷിച്ച ചന്ദ്രൻ, സുരക്രീഡകൊണ്ട് ക്ഷീണിച്ച യുവവനിത, യാചകർക്ക് ദാനം നൽകിയതിൽ വിഭവങ്ങൾ നഷ്ടപ്പെട്ട രാജാക്കൻമാർ ഇവർ ക്ഷീണത്താൽ ശോഭിക്കുന്നു. ഇവിടെ പ്രകൃതങ്ങളായ രാജാക്കൻമാരുടെയും അപ്രകൃതങ്ങളായ ചാണക്കല്ലിൽ ഉരച്ച രത്നം തുടങ്ങിയവയുടെ ശോഭാരൂപമായ ഏകധർമത്തിൽ അന്വയിച്ചിട്ടുള്ളതിനാൽ ദീപകാലങ്കാരം.)

पुनरावृत्तिः (Recap)

- उपमायां सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयो: ।
- लुप्तोपमाष्टधा ।
- तदेतत्काकतालीयमवितर्कितसम्भवम् ।
- धूमस्तोमं तम: शङ्के कोकीविरहशुष्मणाम् ।
- लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः ।
- पद्मैर्वैरायते शशी ।
- प्रायोऽब्जं त्वत्पदेनैक्यं प्राप्तुं तोये तपस्यति ।
- वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यम् ।
- मदेन भाति कलभ: प्रतापेन महीपति: ।

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः (Objective type questions)

1. उपमाया: लक्षणं किम्?
2. धूमस्तोमं तम: शङ्के कोकीविरहशुष्मणाम् - क: अलङ्कार:?
3. का नाम हेतूत्प्रेक्षा?
4. मध्य: किं कुचयोर्धृत्यै बद्ध: कनकदामभि: - क: अलङ्कार:?

5. दीपकालङ्कारस्य लक्षणं लिखत।

एकेन वाक्येन द्वाभ्यां वा उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in one or two sentences)

1. अवितर्कितसम्भवम् इत्यत्र कीदृशी लुप्तोपमा?
2. तडिद्गौरी इत्यत्र कीदृशी लुप्तोपमा?
3. वस्तूत्प्रेक्षा द्वैविध्यमधिकृत्य प्रतिपादयत।
4. रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः।

   भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान् सततोदिते।।- अलङ्कारं निश्चिनुत।

एकैकया खण्डिकया उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in a paragraph)

1. लुप्तोपमा अष्टधा -विशदयत।
2. उत्प्रेक्षात्रैविध्यमधिकृत्य विचारयत।

निर्दिष्टाभ्यासः (Assignments)

1. उपमालङ्कारं सप्रभेदं विशदयत।
2. उत्प्रेक्षालङ्कारं सप्रभेदं प्रतिपादयत।

वस्तुनिष्ठप्रश्नानां उत्तराणि (Answer to Objective type questions)

1. उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः।
2. उक्तविषया वस्तूत्प्रेक्षा।

3. अहेतुः हेतुत्वेन उत्प्रेक्ष्यते चेत् हेतूत्प्रेक्षा।
4. सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा।
5. वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं बुधाः।

सूचनाग्रन्थाः (References)

1. अप्पय्यदीक्षितः, कुवलयानन्दः, व्याख्या टि.के रामचन्द्र अय्यर्, आर्. एस् वाध्यार् आन्ड् सन्स्, कल्पात्ति, पालक्काट्।

SGOU

BLOCK-6

अलङ्कारपरिचयः - 2

SGOU

अलङ्कारपरिचयः २

उद्देश्यानि (Learning Outcomes)

- काव्यलङ्काराणाम् आस्वादेनसाहित्यास्वादने क्षमतोत्पादनम्।
- काव्यालङ्काराणाम् अध्ययनद्वारा साहित्यपरिचायनायै प्रावीण्यसम्पादनम्।
- अलङ्काराणां वैविध्यं सलक्षणं जानाति।

प्राग्व्यपेक्षाः (Prerequisites)

संस्कृतसाहित्ये अनेके अलङ्कारशास्त्रकाराः सन्ति। "काव्यं ग्राह्यमलङ्कारात्" इति सूत्रयति वामनाचार्यः। सर्वे कवीन्द्राः अलङ्कारैरलङ्कृतां भाषामेव इच्छन्ति। भामहस्य काव्यालङ्कारः, दण्डिनः काव्यादर्शः, उद्भटस्य काव्यालङ्कारसारसङ्ग्रहः, रुद्रटस्य काव्यालङ्कारः वामनस्य काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः, भोजस्य सरस्वतीकण्ठाभरणं श्रृङ्गारप्रकाशश्च, मम्मटस्य काव्यप्रकाशः, रुय्यकस्य अलङ्कारसर्वस्वम्, जयदेवस्य चन्द्रालोकः, हेमचन्द्रस्य काव्यानुशासनम्, विश्वनाथस्य साहित्यदर्पणः, अप्पय्यदीक्षितस्य चित्रमीमांसा कुवलयानन्दश्च, विश्वेश्वरस्य अलङ्कारकौस्तुभम् इत्यनेकाः प्रसिद्धाः ग्रन्थाः अलङ्कारशास्त्रं सम्पन्नं कुर्वन्ति।

षोडशे शतके संजातः आलङ्कारिकश्रेष्ठः भवति अप्पय्यदीक्षितः। तेन अलङ्कारशास्त्रसम्बद्धाः त्रयोग्रन्थाः रचिताः। तेषु अन्यतमो भवति कुवलयानन्दः। अलङ्कारशास्त्रे प्रचुरप्रचारं प्राप्तस्य अस्य ग्रन्थस्य अनेकाः व्याख्याग्रन्थाः सन्ति। गङ्गाधरस्य रसिकरञ्जिनी, मथुरानाथस्य कुवलयानन्दटीका, सुखीरामस्य कुवलयानन्दटिप्पणं, देवीदत्तस्य लघ्वलङ्कारचन्द्रिका च तेषु प्रसिद्धाः।

अस्मिन् पाठभागे प्रमुखान् पञ्च अलङ्कारान् पठामः। ते अर्थान्तरन्यासः, काव्यलिङ्गम्, स्वभावोक्तिः,व्यतिरेकः, श्लेषः च भवन्ति।

സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിൽ അനേകം അലങ്കാരശാസ്ത്രകാരന്മാരുണ്ട്. കാവ്യം സ്വീകാര്യമാകുന്നത് അലങ്കാരം കാരണമാണ്. സൗന്ദര്യമാണ് അലങ്കാരം.

ദോഷങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചും ഗുണങ്ങളെയും അലങ്കാരങ്ങളേയും സ്വീകരിച്ചുമാണ് കവി കാവ്യം രചിയ്ക്കേണ്ടത് എന്ന് വാമനാചാര്യൻ തന്റെ സൂത്രത്തിലൂടെ വ്യക്തമാക്കുന്നു. എല്ലാ സാഹിത്യകന്മാരും അലങ്കാരപ്രയോഗത്താൽ അലംകൃതമായ ഭാഷയെയാണ് ആഗ്രഹിക്കുന്നത്. ഭാമഹന്റെ കാവ്യാലങ്കാരം, ദണ്ഡിയുടെ കാവ്യാദർശം, ഉദ്ഭടന്റെ കാവ്യലങ്കാരസാരസംഗ്രഹം, രുദ്രടന്റെ കാവ്യാലങ്കാരം, വാമനന്റെ കാവ്യാലങ്കാര സൂത്രവൃത്തി, ഭോജന്റെ സരസ്വതി കണ്ഠാഭരണവും ശൃംഗാരപ്രകാശവും, മമ്മടന്റെ കാവ്യപ്രകാശം, രുയ്യകന്റെ അലങ്കാരസർവസ്വം, ജയദേവന്റെ ചന്ദ്രാലോകം, ഹേമചന്ദ്രന്റെ കാവ്യാനുശാസനം, വിശ്വനാഥന്റെ സാഹിത്യദർപ്പണം, അപ്പയ്യ ദീക്ഷിതരുടെ ചിത്രമീമാംസയും കുവലയാനന്ദവും, വിശ്വേശ്വരന്റെ അലങ്കാര കൗസ്തുഭം എന്നിങ്ങനെ അനേകം പ്രസിദ്ധങ്ങളായ ഗ്രന്ഥങ്ങളാൽ സമ്പന്നമാണ് സംസ്കൃതത്തിലെ അലങ്കാരശാസ്ത്രം.

16–ാം ശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന ആലങ്കാരിക ശ്രേഷ്ഠനായിരുന്നു അപ്പയ്യ ദീക്ഷിതർ. അദ്ദേഹത്താൽ അങ്കാരശാസ്ത്രവുമായി ബന്ധപ്പെട്ട് മൂന്ന് ഗ്രന്ഥങ്ങൾ രചിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അതിൽ പ്രസിദ്ധമായ ഗ്രന്ഥമാണ് കുവലയാനന്ദം. അലങ്കാരശാസ്ത്രത്തിൽ പ്രചുരപ്രചാരമായ ഈ ഗ്രന്ഥത്തിന് അനേകം വ്യാഖ്യാനഗ്രന്ഥങ്ങളുണ്ട്. അവകളിൽ പ്രസിദ്ധങ്ങളാണ് ഗംഗാധരന്റെ രസികരഞ്ജിനി, മഥുരാനാഥന്റെ കുവലയാനന്ദടീകാ, സുഖീരാമന്റെ കുവലയാനന്ദ ടിപ്പണം, ദേവീദത്തന്റെ ലഘ്വലങ്കാര ചന്ദ്രിക.

ഈ പാഠഭാഗത്തിൽ പ്രമുഖമായ അഞ്ച് അലങ്കാരങ്ങളെയാണ് പ്രതിപാദിക്കുന്നത്. അർഥാന്തരന്യാസം, കാവ്യലിംഗം, സ്വഭാവോക്തി, വ്യതിരേകം, ശ്ലേഷം.

मुख्यपदानि (Keywords)

उक्तिरर्थान्तरन्यास: स्यात् - समर्थनीयार्थस्य काव्यलिङ्गं - स्वभावस्य जात्यादिस्थस्य - कुरङ्गैरुत्तरङ्गाक्षै: स्तब्धकर्णै: - विशेषश्चेदुपमानोपमेययो: - नानार्थसंश्रय: श्लेष: - सर्वदो माधव: पायात्।

Discussion

Unit - 1
अर्थान्तरन्यासः, काव्यलिङ्गम्

6.1.1 अर्थान्तरन्यासः। (അർഥാന്തരന്യാസഃ)

उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः।

ഉക്തിരർഥാന്തരന്യാസഃ സ്യാത് സാമാന്യവിശേഷയോഃ

(സാമാന്യവിശേഷങ്ങൾ രണ്ടും ചേർത്തു പറയുന്നത് അർഥാന്തരന്യാസം)

सामान्यविशेषयोः उक्तिः अर्थान्तरन्यासः। सामान्येन विशेषसमर्थनं, विशेषेण सामान्यसमर्थनं चेति अर्थान्तरन्यासो द्विविधः।

(സാമാന്യംകൊണ്ട് വിശേഷത്തേയും വിശേഷംകൊണ്ട് സാമാന്യത്തേയും സമർഥിക്കുന്നതാണ് അർഥാന്തരന്യാസം. അർഥാന്തരന്യാസം രണ്ടു വിധം.)

6.1.1.1 सामान्येन विशेषसमर्थनरूपस्य उदाहरणं -

സാമാന്യത്താൽ വിശേഷസമർഥനമുദാഹരണം

हनूमानब्धिमतरत् दुष्करं किं महात्मनाम्।

ഹനുമാനബ്ധിമതരത് ദുഷ്കരം കിം മഹാത്മനാം

हनूमान् अब्धिं बहुयोजनविस्तृतं समुद्रम् अतरत्, तरणं चकार इति विशेषः। महात्मनां - महतां जनानां किं दुष्करं - किमसाध्यम्? महतां किमपि कार्यं न दुष्करं इति सामान्यम्। तेन सामान्येन विशेषसमर्थनात् अर्थान्तरन्यासालङ्कारः।

(ഹനുമാൻ സമുദ്രത്തെ തരണം ചെയ്തു. മഹാത്മാക്കൾക്ക് അസാധ്യമായ കാര്യം എന്താണ് ഉള്ളത്. ഇവിടെ മഹാത്മാക്കൾക്ക് എന്താണ് ദുഷ്കരമായിട്ടുള്ളത് എന്നത് സാമാന്യമായ പ്രസ്താവനയാണ്. ഹനുമാൻ സമുദ്രത്തെ തരണം ചെയ്തു എന്നുള്ളത്

വിശേഷമാണ്. ആയതിനാൽ ഹനുമാൻ സമുദ്രത്തെ തരണം ചെയ്തു എന്ന വിശേഷത്തെ മഹാത്മക്കൾക്ക് ദുഷ്കരമായി ഒന്നുമില്ല എന്ന സാമാന്യം കൊണ്ട് സമർഥിക്കുന്നതിനാൽ അർഥാന്തരന്യാസാലങ്കാരത്തിന് ഉദാഹരണം ആകുന്നു.)

अस्य समान्येन विशेषसमर्थनरूपस्य अर्थान्तरन्यासस्य अपरम् उदाहरणम्
മറ്റൊരുദാഹരണം

दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम्।
क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां सतीव।।

ദിവാകരാദ്രക്ഷതി യോ ഗുഹാസു ലീനം ദിവാഭീതമിവാന്ധകാരം
ക്ഷുദ്രേഽപി നൂനം ശരണം പ്രപന്നേ മമത്വമുച്ചൈഃശിരസാം സതീവ.

हिमालयः स्वस्य गुहासु लीनमन्धकारं सूर्यात् रक्षति। आत्मानं शरणं प्राप्ते सज्जने दुर्जने अपि उन्नतानां ममत्वमस्ति। अत्र शरणागते सज्जने इव दुर्जनेऽपि उन्नता: ममताभावं प्रकटयन्ति इति सामान्येन, हिमालयः स्वस्य गुहासु अभयं प्राप्तमन्धकारं सूर्याद्रक्षति इति विशेषं समर्थयतीति अर्थान्तरन्यासालङ्कार लक्षणसमन्वयः।

(ഹിമാലയം സ്വന്തംഗുഹയിൽ അഭയം പ്രാപിക്കുന്ന അന്ധകാരത്തെ സൂര്യനിൽനിന്നും രക്ഷിക്കുന്നു. സ്വയം അഭയം പ്രാപിക്കുന്ന സജ്ജനന്മാരോടും ദുർജ്ജനന്മാരോടും ഉന്നതർ സ്നേഹം പ്രകടിപ്പിക്കുന്നു. ഇവിടെ ശരണാഗതി പ്രാപിച്ച സജ്ജനന്മാരോടും ദുർജ്ജനന്മാരോടും മമതാഭാവം പ്രകടിപ്പിക്കുന്നു എന്ന സാമാന്യത്താൽ, ഹിമാലയം തന്റെ ഗുഹയിൽ അഭയം പ്രാപിച്ച ഇരുട്ടിനെ സൂര്യനിൽനിന്നും രക്ഷിക്കുന്നു എന്ന വിശേഷംകൊണ്ട് സമർഥിക്കുന്നതിനാൽ അർഥാന്തരന്യാസാലങ്കാരത്തിന് ഉദാഹരണമാകുന്നു.)

6.1.1.2 विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपस्य उदाहरणम्।
വിശേഷത്താൽ സാമാന്യസമർഥനമുദാഹരണം

गुणवद्वस्तुसंसर्गाद्याति स्वल्पोऽपि गौरवम्।
पुष्पमालानुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते।।

ഗുണവത് വസ്തുസംസർഗാദ്യാതി സ്വല്പോഽപി ഗൗരവം

പുഷ്പമാലാനുഷങ്ഗേണ സൂത്രം ശിരസി ധാര്യതേ

निस्सारोपि गुणवत: वस्तुन: संसर्गात् गौरवं (प्राधान्यं) प्राप्नोति। पुष्पमालाया: सम्पर्केण तदन्तर्गतः तन्तु: अपि शिरसि धार्यते इत्यर्थः। अत्र पुष्पमालाया: सम्पर्केण तन्तु: शिरसि धार्यते इति विशेषेण निस्सारोऽपि गुणवतां संसर्गेण श्रेष्ठतां प्राप्नोति इति सामान्यसमर्थनात् अर्थान्तरन्यासालङ्कार:।

(ഗുണസമ്പന്നങ്ങളായ വസ്തുക്കളുടെ സംസർഗത്താൽ നിസ്സാരമാണെങ്കിൽ (നിർഗ്ഗുണമാണെങ്കിൽ) പോലും ഗൗരവത്തെ (പ്രാധാന്യത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു. പുഷ്പമാലാനുഷങ്ഗേണ എന്ന ഉദാഹരണത്തിൽ പുഷ്പമാലസംസർഗ്ഗത്താൽ സൂത്രത്തെ (നൂലിനെ) ശിരസ്സിൽ ധരിക്കപ്പെടുന്നു. ഗുണവത്തായ വസ്തുക്കളുടെ സംസർഗ്ഗത്താൽ അല്പനും (അൽപമായവസ്തുവും) ഗൗരവത്തെ (പ്രാധാന്യത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു എന്ന സാമാന്യത്തെ പുഷ്പമാല സംസർഗത്താൽ നൂല് ശിരസിൽ ചൂടുന്നു എന്ന വിശേഷംകൊണ്ട് സമർഥിക്കുന്നതിനാൽ അർഥാന്തരന്യാസാലങ്കാരം)

अस्यापरमुदाहरणम्।

മറ്റൊരുദാഹരണം

निजदोषावृतमनसामतिसुन्दरमिवाभाति विपरीतम्।
पश्यति पित्तोपहत: शशिशुभ्रं शंखमपि पीतम्।।

നിജദോഷാവൃതമനസാമതിസുന്ദരമിവാഭാതി വിപരീതം
പശ്യതി പിത്തോപഹതഃ ശശിശുഭ്രം ശംഖമപി പീതം

स्वस्य दोषै: आवृतचित्ता: (दोषनिर्भरचित्ता:) अतिसुन्दरमपि विपरीतरूपेण पश्यन्ति। पित्तदोषेणबाधितः चन्द्रवत् धवलवर्णमपि शंखं पीतवर्णत्वेन पश्यति। अत्रदोषनिर्भरचित्त: सुन्दरमपि विपरीतरूपेण पश्यति इति विशेषेण, पित्तदोषवान् शुभ्रवर्णयुक्तं पीतवर्णत्वेन पश्यतीति सामान्यसमर्थनात् अर्थान्तरन्यासालङ्कार:।

(സ്വന്തം തെറ്റുകളാൽ മൂടപ്പെട്ടമനസ്സുള്ളവർ ഏറ്റവും സുന്ദരമായതിനെ വിപരീതമായി കാണുന്നു. പിത്തദോഷം ബാധിച്ചവൻ ചന്ദ്രനെപ്പോലെ വെളുത്തനിറമുള്ള ശംഖിനെ പീതമായി (മഞ്ഞയായി) കാണുന്നു. ഇവിടെ ദോഷനിർഭരചിത്തമുള്ളവർ സുന്ദരമായതിനെ വിപരീതമായി കാണുന്നു എന്ന വിശേഷത്താൽ പിത്തദോഷ മുള്ളവൻ ശുഭ്രവർണ്ണയുക്തമായ ശംഖിനെ പിതവർണ്ണമായി കാണുന്നു എന്ന സാമാന്യത്തെ സമർഥിക്കുന്നതിനാൽ അർഥാന്തരന്യാസാലങ്കാരം)

समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिङ्गं समर्थनम् ।

जितोऽसि मन्द कन्दर्प, मच्चित्तेऽस्ति त्रिलोचन: ।।

സമർഥനീയസ്യാർഥസ്യ കാവ്യലിംഗം സമർഥനം

ജിതോ/സി മന്ദ കന്ദർപ, മച്ചിത്തേ/സ്തി ത്രിലോചനഃ

समर्थनीयस्य अर्थस्य समर्थनं काव्यलिङ्गम् । हेतुना वाक्यं समर्थयति चेत् तर्हि काव्यलिङ्गालङ्कार: । जितोऽसि मन्द... इत्युदाहरणम् । हे मूढ कन्दर्प, कामदेव, त्वं जितोऽसि । मम चित्ते त्रिलोचन: शिव: अस्ति । अत्र मच्चित्ते मदनदाहक: शिव: अस्ति इति वाक्येन, कन्दर्प ! त्वं जितोऽसि इति समर्थनीयस्यार्थस्य समर्थनात् काव्यलिङ्गम् ।

(സമർഥിക്കേണ്ട അർഥത്തിന്റെ സമർഥനമാണ് കാവ്യലിംഗം. ഹേതുവിനാൽ വാക്യത്തെയോ പദത്തെയോ സമർഥിക്കുകയാണെങ്കിൽ കാവ്യലിംഗമാകും. മലയാളത്തിൽ ഹേതുവാക്യപദാർത്ഥങ്ങളാകുകിൽ കാവ്യലിംഗം. ഹേമൂഢ, കന്ദർപ്പ, കാമദേവ, നീ ജയിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്റെ ഹൃദയത്തിൽ ത്രിലോചനനായ ശിവനുണ്ട്. ഇവിടെ എന്റെഹൃദയത്തിൽ മദനദാഹകനായ ശിവൻ ഉള്ളതിനാൽ എന്ന കാരണംകൊണ്ട്, കന്ദർപ്പനായ നീ ജയിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്ന്. ഹേതുകൊണ്ട് വാക്യത്തെ സമർഥിക്കുന്നതിനാൽ കാവ്യലിംഗാലങ്കാരം)

अपरमुदाहरणम्-

മറ്റൊരുദാഹരണം

भस्मोद्धूलन! भद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले! शुभं
हा सोपानपरम्परे गिरिसुताकान्तालयालङ्कृते ।
अद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखा
लोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निलीयामहे ।।

ഭസ്മോദ്ധൂലന! ഭദ്രമസ്തു ഭവതേ രുദ്രാക്ഷമാലേ! ശുഭം
ഹാ സോപാനപരമ്പരേ ഗിരിസുതാകാന്താലയാലങ്കൃതേ
അദ്യാരാധനതോഷിതേന വിഭുനാ യുഷ്മത്സപര്യാസുഖാ
ലോകോച്ഛേദിനി മോക്ഷനാമനി മഹാമോഹേ നിലീയാമഹേ

गात्रे भस्मलेपन-रुद्राक्षधारणादिना शिवं प्रसादयन् मोक्षं प्राप्स्य मानस्य भक्तस्योक्तिरियम्। मोक्षे प्राप्ते सति भस्मलेपन - रुद्राक्षधारण - कैलाससोपानभजनादिकं न स्यादित्यतः तान् प्रति स भक्तो वदत्येवम् - हे भस्मलेपन ते भद्रमस्तु। हेरुद्राक्षमाले ते शुभमस्तु। गिरिसुतायाः कान्तस्य आलयेन - कैलासेन - अलङ्कृते हे सोपानपङ्क्ते! हा (धिक्)। अद्य अस्मदाराधनेन परितोषितेन शिवेन वयं मोक्षनामके तस्मिन् महामेहे विलयं प्रापिताः स्याम, यस्मिन् युष्मत्सपर्यासुखालोकनोच्छेदः स्यात्। ततः मेक्षः भस्मधारणादिसुखानुभव निरोधकत्वात् महामोह एवेत्यभिप्रायः। एवं मोक्षस्य महामोहत्वकल्पनायां हेतुः "युष्मत्सपर्यासुखालोक च्छेदिनि" इति पदेन समर्थितः। अतोऽत्र पदार्थहेतुकं काव्यलिङ्गमलङ्कारः।

(ശരീരത്തിൽ ഭസ്മലേപനവും രുദ്രാക്ഷമാലയുമണിഞ്ഞിരിക്കുന്ന ശിവനെ പ്രസാദിപ്പിക്കുന്നതിനായി മോക്ഷം ആഗ്രഹിക്കുന്ന ഒരു ഭക്തൻ പറയുന്നതാണിത്. അല്ലയോ ഭസ്മോദ്ധൂളനമേ നിനക്ക് മംഗളം ഭവിക്കട്ടേ. അല്ലയോ രുദ്രാക്ഷമാലേ, ഭവതിക്കു മംഗളമുണ്ടാകട്ടേ. പാർവ്വതിയുടെ കാന്തന്റെ വീടായ കൈലാസത്തെ അലങ്കരിക്കുന്ന സോപാനങ്ങളെ (പടികളെ) നിനക്കു മംഗളം. ഹാ കഷ്ടം, ആരാധനയാൽ സന്തോഷിപ്പിയ്ക്കപ്പെട്ട ശിവനോടൊപ്പം നിങ്ങളെയെല്ലാം പൂജിച്ചുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന സുഖത്തിന്റെ പ്രകാശത്തെ നശിപ്പിയ്ക്കുന്ന മോക്ഷം എന്ന മഹാമോഹത്തിൽ ഞങ്ങളിതാ ഇന്നു ലയിക്കുന്നു. ഇതിൽ മോക്ഷത്തിന്റെ മഹാമോഹത്വം അപ്രസിദ്ധമാകയാൽ അത് സമർത്ഥിക്കാൻ സുഖാലോകോച്ഛേദം എന്ന പദാർത്ഥത്തെ ഹേതുവായി കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു. അതിനാൽകാവ്യലിംഗം)

को भेद: - काव्यलिङ्ग-अर्थान्तरन्यासयो:?

सामान्यविशेषयो: न्यासे अर्थान्तरन्यास:। काव्यलिङ्गेऽपि समर्थ्य-समर्थकभाव: (हेतुवाक्यसमर्थनम्) अस्ति। समर्थ्यसमर्थकयो: सामान्यविशेषसम्बन्धे अर्थान्तरन्यास:। तद्भिन्ने निष्पाद्यनिष्पादकभावादिसम्बन्धे काव्यलिङ्गम् इति भेद: वर्तते।

സാമാന്യ വിശേഷങ്ങളുടെ ഉക്തി ഹേതുവാക്യ സമർത്ഥനമാണ് കാവ്യലിംഗം. സമാന്യ വിശേഷ ബന്ധത്തോടു കൂടിയത് അർത്ഥാന്തരന്യാസം. അതിൽ നിന്നും ഭിന്നമായ നിഷ്പാദ്യ നിഷ്പാദകഭാവം ആണ് കാവ്യലിംഗം. നിഷ്പാദകമെന്നാൽ ഉണ്ടാക്കുന്നതിനുള്ള കാരണം. നിഷ്പാദ്യം ഉണ്ടായ കാരണം.

Unit - 2

स्वभावोक्तिः, व्यतिरेकः

6.2.1 स्वभावोक्तिः (സ്വഭാവോക്തിഃ)

स्वभावेन उक्तिः स्वभावोक्तिः ।

സ്വഭാവേന ഉക്തിഃ സ്വഭാവോക്തിഃ

(സ്വാഭാവികമായുള്ള ഉക്തിയാണ് സ്വഭാവോക്തി).

तल्लक्षणम्

स्वभावोक्तिः स्वभावस्य जात्यादिस्थस्य वर्णनम् ।

कुरङ्गैरुत्तरङ्गाक्षैः स्तब्धकर्णैरुदीक्ष्यते ।।

സ്വഭാവോക്തിഃ സ്വഭാവസ്യ ജാത്യാദിസ്ഥസ്യ വർണനം.

കുരങ്ഗൈരുത്തരാങ്ഗാക്ഷൈഃ സ്തബ്ധകർണ്ണൈരുദീക്ഷ്യതേ

जात्यादिस्थस्य जातिक्रियागुणसम्बन्धिनः स्वभावस्य वर्णनं स्वभावोक्तिरलङ्कारः । कुरङ्गैरुत्तरङ्गाक्षैः स्तब्ध कर्णैः ... इत्युदाहरणम् । उत्तरङ्गाक्षैः चञ्चललोचनैः स्तब्धकर्णैः निश्चलकर्णैः कुरङ्गैः हरिणैः उदीक्ष्यते वीक्ष्यते । अत्र कुरङ्गस्वभाववर्णनात् स्वभावोक्तिरलङ्कारः ।

(ജാതിക്രിയാഗുണസംബന്ധികളായ സ്വഭാവത്തിന്റെ വർണ്ണനമാണ് സ്വഭാവോക്തി. ഉത്തരാക്ഷികളോടും ചഞ്ചലമായ ലോചനത്തോടും സ്തബ്ധമായ (നിശ്ചലമായ) കർണ്ണത്തോടും കൂടിയ മാനുകളാൽ വീക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു. (മാനുകൾ നോക്കുന്നു) ഇവിടെ മാനിന്റെ സ്വഭാവത്തെ വർണ്ണിക്കുന്നതിനാൽ സ്വഭാവോക്തി.)

6.2.2 व्यतिरेकः (വ്യതിരേകഃ)

व्यतिरेको नाम वैलक्षण्यम् । तच्च त्रिविधम् । उपमानापेक्षया उपमेयस्य आधिक्ये न्यूनतायां अनुभयभावे वा पर्यवसानात् ।

വ്യതിരേകം എന്നാൽ വൈലക്ഷണ്യം (വ്യത്യാസം) അത് മൂന്ന് വിധം –

1. ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഉപമേയത്തിനു ഗുണാധിക്യമുള്ളത്.

2. ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഉപമേയത്തിന്റെ കുറവ് ഉള്ളത്.
3. ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഉപമേയത്തിനു ഗുണാധിക്യമോ ഗുണന്യൂനതയോ ഇല്ലാത്തത്.

6.2.2.1 लक्षणम्-

व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः।

शैला इवोन्नताः सन्तः किन्तु प्रकृतिकोमलाः।।

വ്യതിരേകോ വിശേഷശ്ചേദുപമാനോപമേയയോഃ

ശൈലാ ഇവോന്നതാഃ സന്തഃ കിന്തു പ്രകൃതികോമളാഃ.

उपमानोपमेययोः विशेषः वैलक्ष्यण्यं वर्ण्यते चेत् व्यतिरेकालङ्कारः। साम्यमुक्त्वा वैधर्म्यं वर्ण्यते चेत् व्यतिरेकालङ्कारः इत्यर्थः। शैलाः इवोन्नताः .. इत्युदाहरणम्। सज्जनाः पर्वताः इवोन्नताः (शैलाः आकारे, सन्तः चित्ते औन्नत्ययुक्ताः)। किन्तु सज्जनाः प्रकृत्या स्वभावेन कोमलाः मृदुलाः। शैलास्तु कठिनाः इति भावः। अत्र औन्नत्ये साम्यमुक्त्वा प्रकृतिकोमलत्वे वैधर्म्यवर्णनात् व्यतिरेकालङ्कारः। अत्र उपमानापेक्षया उपमेयस्य उत्कर्षो वर्णित इत्यतः उपमेयाधिक्यपर्यवसायिनो व्यतिरेकस्योदाहरणमिदम्।

(ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് വൈലക്ഷണ്യം വർണ്ണിക്കുന്നു എങ്കിൽ വ്യതിരേകാലങ്കാരം. സാമ്യത്തെ പറഞ്ഞിട്ട് വൈധർമ്യം വർണ്ണിക്കുന്നു എങ്കിൽ വ്യതിരേകാലങ്കാരം. 'ശൈലാ ഇവോന്നതാ...' എന്നതാണ് ഉദാഹരണം. സജ്ജനങ്ങൾ പർവ്വതത്തെ പോലെ ഉന്നതരാണ്. (പർവ്വതം ആകൃതിയാലും സജ്ജനങ്ങൾ ഔന്നത്യം കാരണത്താലും). എന്നാൽ, സജ്ജനങ്ങൾ സ്വഭാവത്താൽ കോമളൻമാരും മൃദുലരുമാണ്. പർവ്വതമാകട്ടെ കഠിനമാണ്. ഇവിടെ ഔന്നത്യത്തിൽ സാമ്യം പറഞ്ഞിട്ട് കോമളകാര്യത്തിൽ വൈധർമ്യം വർണ്ണിക്കുന്നതിനാൽ വ്യതിരേകാലങ്കാരം. ഇവിടെ ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഉപമേയത്തിനു ഉത്കർഷം വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഉപമേയത്തിന്റെ ആധിക്യപര്യവസായിയായ വ്യതിരേകത്തിന്റെ ഉദാഹരണമാണിത്.)

व्यतिरेकस्यापरमुदाहरणम् -
മറ്റൊരു ഉദാഹരണം-

पल्लवतः कल्पतरोः एष विशेषः करस्य ते वीर।

भूषयति कर्णमेकः परस्तु कर्णं तिरस्कुरुते ।।

പല്ലവതഃ കല്പതരോഃ ഏഷ വിശേഷഃ കരസ്യ തേ വീര
ഭൂഷയതി കർണ്ണമേകഃ പരസ്ത്തു കർണ്ണം തിരസ്കുരുതേ.

राज्ञः स्तुतिरियम्। हे वीर, कल्पतरोः कल्पवृक्षस्य पल्लवस्य तव करस्य च मिथः एष विशेषः अस्ति। कल्पवृक्षस्य पल्लवः कर्णं भूषयति। तव करस्तु कर्णं राधेयं दानातिशयेन तिरस्कुरुते। अत्र राज्ञः करस्य कल्पवृक्षपल्लवेन साद्दश्यमुक्त्वा कर्णतिरस्काररूपं वैधर्म्यं प्रकाशितमित्यतः व्यतिरेकः। अत्रापि उपमानापेक्षया उपमेयस्य गुणाधिक्यवर्णनास्ति।

(രാജാവിന്റെ സ്തുതിയാണിത്. അല്ലയോ വീര, കൽപ്പവൃക്ഷത്തിന്റെ തളിര് പോലെയാണ് അങ്ങയുടെ കരം. കൽപ്പവൃക്ഷത്തിന്റെ തളിരും നിന്റെ കൈയും തമ്മിൽ ചെറിയ വ്യത്യാസമുണ്ട്. കൽപവൃക്ഷത്തിന്റെ തളിർ കർണ്ണത്തെ (ചെവിയെ) അലങ്കരിക്കുന്നു. നിന്റെ കൈയാകട്ടെ ദാനശീലനായ കർണ്ണനെ പോലും തിരസ്കരിക്കുന്നു. ഇവിടെ രാജാവിന്റെ കൈയ്ക്ക് കൽപവൃക്ഷത്തളിരുമായി സാദൃശ്യം പറഞ്ഞിട്ട് കർണ്ണതിരസ്കാരരൂപമായ വൈധർമ്യം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ വ്യതിരേകം. ഇവിടെയും ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഉപമേയത്തിന്റെ ഗുണാധിക്യവർണ്ണനയാണ്)

6.2.2.2 न्यूनत्वपर्यवसायिनः व्यतिरेकस्योदाहरणम् –

ഉപമേയത്തിനു ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ന്യൂനത്വം പറയുന്ന വ്യതിരേകത്തിന്റെ ഉദാഹരണം–

रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियायाः गुणैः।
त्वामायान्ति शिलीमुखाः स्मरधनुर्मुक्तास्तथा मामपि।
कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्यावयोः
सर्वं तुल्यमशोक केवलमहं धात्रा सशोकः कृतः।।

രക്തസ്ത്വം നവപല്ലവൈരഹമപി ശ്ലാഘ്യൈഃ പ്രിയായാഃ ഗുണൈഃ
ത്വാമായാന്തി ശിലീമുഖാഃ സ്മരധനുർമുക്താസ്തഥാ മാമപി
കാന്താപാദതലാഹതിസ്തവ മുദേ തദ്വന്മമാപ്യാവയോഃ
സർവം തുല്യമശോക കേവലമഹം ധാത്രാ സശോകഃ കൃതഃ.

विरही नायक: अशोकं वदति - त्वं नवपल्लवैः रक्तः (रक्तवर्णः)। अहं प्रियाया: श्लाघ्यै: गुणैः रक्तः (अनुरक्तः)। भ्रमरा: त्वामायान्ति। कामकटाक्षरूपा: बाणा: मामप्यायान्ति। कान्ताया: पादस्पर्शनं तव प्रमोदहेतुर्भवति। तद्वत् ममापि कान्तागमनं हर्षजनकं भवति। एवं आवयो: सर्वमपि तुल्यमेव। किन्तु त्वम् विधात्रा अशोक: (शोकरहितः) कृतः, अहं तु सशोक: (शोकसहित:) कृतःइत्यर्थ:। अत्र रक्तत्वं, शिलीमुखलक्ष्यत्वं, कान्तापादस्पृहयालुत्वं इत्येतेषु वर्ण्यावर्ण्ययोः साम्यमुक्त्वा अशोकत्व-सशोकत्वविषये वैधर्म्यमुक्तमित्यतोऽत्र व्यतिरेकालङ्कार:। उपमेये सशोकत्वरूपं न्यूनत्वं वर्णितमिति न्युनत्वपर्यावसायित्वम्। (വിരഹിയായ നായകൻ അശോകത്തോട് പറയുന്നു – നീ പുതിയ തളിരുകളാൽ രക്തവർണ്ണത്തോട് കൂടിയവനാണ്. ഞാൻ പ്രിയയുടെ ശ്ലാഘ്യഗുണത്താൽ അനുരക്തനാണ്. വണ്ടുകൾ നിന്റെ അടുത്തേക്ക് വരുന്നു. കാമകടാക്ഷരൂപമായ അസ്ത്രങ്ങൾ എന്നിലേക്ക് വരുന്നു. കാന്തയുടെ പാദസ്പർശം നിനക്ക് പ്രമോദത്തിനു കാരണമാകുന്നു. അപ്രകാരം നമ്മൾ രണ്ടുപേരുടെയും സ്ഥിതി തുല്യമാണ്. എന്നാൽ, നീ ബ്രഹ്മാവിനാൽ അശോകനും (ശോകരഹിതനും) ഞാനാകട്ടെ സശോകനും (ശോകസഹിതനും) എന്നാണർത്ഥം. ഇവിടെ രക്തത്വം, ബാണാഗമനം, കാന്താപാദസ്പർശനം തുടങ്ങിയ കാര്യങ്ങളിൽ ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് സാമ്യം പറഞ്ഞിട്ട് അശോകത്വ – സശോകത്വ വിഷയത്തിൽ വൈധർമ്യം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ വ്യതിരേകാലങ്കാരം. ഉപമേയത്തിൽ സശോകത്വരൂപമായ ന്യൂനത്വം ഉള്ളതിനാൽ ന്യൂനത്വപര്യവസായി ആണ്)

6.2.2.3 अनुभयत्वपर्यवसायिनो व्यतिरेकस्योदाहरणम्।

ഉപമാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഉപമേയത്തിനു ഗുണാധിക്യമോ ഗുണന്യൂനതയോ ഇല്ലാത്ത വ്യതിരേകത്തിന് ഉദാഹരണം–

दृढतरनिबुद्धमुष्टेः कोशनिषण्णस्य सहजमलिनस्य।
कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारतो भेदः।।

ദൃഢതരനിബുദ്ധമുഷ്ടേഃ കോശനിഷണ്ണസ്യ സഹജമലിനസ്യ.
കൃപണസ്യ കൃപാണസ്യ ച കേവലമാകാരതോ ഭേദഃ

कृपणस्य (लुब्धस्य) कृपणसादृश्यम् वर्णयति। उभावपि दृढतरनिबद्धमुष्टी, कोशनिषण्णौ, सहजमलिनौ च भवतः। कृपणस्य मुष्टिः (करग्रहणस्थानं) अतिदृढतया समायोजितम्, कृपणः स्वहस्तप्राप्तं धनं अन्येभ्योऽदत्वैव मुष्टिं दृढतया गृह्णाति। खड्गः कोशे-तदावरणे तिष्ठति, लुब्धः सदापि स्वस्य भण्डागारे धनराशिं पश्यन् गणयंश्च तिष्ठति। कृपणस्य मलिनवर्णत्वं (कृष्णवर्णता) सहजम्, कृपणस्य दाक्षिण्यराहित्यरूपं मलिनत्वम्। अनयोर्मिथो भेदः केवलं आकारगत एवेत्यर्थः। अत्र दृढतरनिबद्धमुष्टित्वे कोशनिषण्णत्वे सहजमलिनत्वे च साम्यं संसूच्य आकारे वैधर्म्यमुक्तत्वात् व्यतिरेकालङ्कारः। उपमेयस्य गुणस्य आधिक्यन्यूनत्वयोरभाववर्णनादनुभयपर्यवसायी व्यतिरेकः।

(പിശുക്കനും വാളിനും തമ്മിലുള്ള സാദൃശ്യം വർണ്ണിക്കുന്നു. രണ്ടും ദൃഢതരമായ മുഷ്ടിയുള്ളതും കോശനിഷണ്ണനും സഹജമലിനവും ആണ്. ദൃഢമായി മുറുകെ പിടിച്ച കൈയുള്ളവനും ധനം ഭണ്ഡാരത്തിൽ (ഖജനാവ്) നിക്ഷേപിച്ച് അത് നോക്കിയിരിക്കുന്നവനും ദയാദാക്ഷിണ്യാദികൾ ഇല്ലാത്തത് കാരണം സഹജമായ മലിനവർണ്ണത്തോടു (കറുപ്പ്നിറം) കൂടിയവനും ആയ പിശുക്കനും വാളിനും തമ്മിൽ ആകൃതികൊണ്ടുള്ള ഭേദമേ ഉള്ളൂ. ആയതിനാൽ വ്യതിരേകാലങ്കാരം. ഉപമേയത്തിനു ഗുണാധിക്യമോ ഗുണന്യൂനതയോ ഇല്ലാത്തതിനാൽ അനുഭയത്വപര്യവസായീ വ്യതിരേകം.)

Unit - 4

श्लेषः (सविभागः)

6.4.1 श्लेषः (ശ്ലേഷഃ)

नानार्थसंश्रयः श्लेषः वर्ण्यावर्ण्योभयाश्रितः।

നാനാർത്ഥസംശ്രയഃ ശ്ലേഷഃ വർണ്യാവർണ്യോഭയാശ്രിതഃ

अनेकार्थगोचरः शब्दविन्यासः श्लेषः। श्वेषः त्रिविधः।

അനേകാർഥശബ്ദവിന്യാസത്തെ ശ്ലേഷാലങ്കാരം എന്നു പറയുന്നു. ശ്ലേഷം മൂന്ന് വിധം

1. वर्ण्याश्रय: (प्रकृतानेकार्थविषय:)।
   വർണ്യാശ്രയഃ (പ്രകൃതാനേകാർഥവിഷയഃ)
2. अवर्ण्याश्रय: (अप्रकृतानेकार्थविषय:)।
   വർണ്യാശ്രയഃ (അപ്രകൃതാനേകാർഥവിഷയഃ)
3. उभयाश्रय: (प्रकृताप्रकृतानेकार्थविषयः, प्रकृताप्रकृतश्लेष:)।।
   ഉഭയാശ്രയഃ (പ്രകൃതാപ്രകൃതാനേകാർഥ വിഷയഃ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷഃ)

6.4.1.1 प्रकृतश्लेष: (वर्ण्याश्रयश्लेष:)।

പ്രകൃതശ്ലേഷഃ (വർണ്യാശ്രയശ്ലേഷഃ)

प्रकृतानेकार्थविषयशब्दविन्यासरूप: प्रकृतश्लेष:।

(പ്രകൃത സംബന്ധിയായ അനേകാർഥശബ്ദവിന്യാസത്തെ പ്രകൃതശ്ലേഷാലങ്കാരം എന്നു പറയുന്നു.)

यथा - **सर्वदोमाधव: पायात् स योऽगंगामदीधरत्।**

ഉദാഃ – സർവ്വദോമാധവഃ പായാത് സ യോ/ഗംഗാമദീധരത്

सर्वदः माधव: य: अगं गाम् अदीधरत् स: पायात् इति। अत्र सर्वाभीष्टप्रदाता कृष्ण: रक्षतु य: अगं (पर्वतं - गोवर्धनपर्वतं) गां (पृथिवीं) च धृतवान् इत्येक: अर्थ: कृष्णार्थे। अयं प्रकृतार्थ:। सर्वदा उमाधव: पायात् (रक्षेत्) य: गङ्गामदीधरत्। उमाधव: उमाया: धव: भर्ता शिव: इति शिवपक्षे। अयमपि प्रकृतार्थ:। अस्यां प्रार्थनायां नानार्थपदाश्रयेण प्रकृतयो: कृष्णशिवयोरुभयोः स्तुतेः वर्तमानत्वात् प्रकृतश्लेष:।

(സർവ്വാഭീഷ്ടദാതാവായ കൃഷ്ണൻ (യാതൊരുവനാണോ പർവ്വതത്തെയും ഭൂമിയേയും ധരിച്ചിരിക്കുന്നത് അവൻ) രക്ഷിക്കട്ടെ. ഇവിടെ സർവ്വാഭീഷ്ട പ്രദാതാവായ കൃഷ്ണൻ രക്ഷിക്കട്ടെ എങ്ങനെയുള്ള കൃഷ്ണൻ എന്നാൽ യാതൊരുവനാണോ അഗം (പർവ്വതം –ഗോവർദ്ധന പർവ്വതം) ഭൂമി (പൃഥ്വി) എന്നിവയെ ധരിച്ചിരിക്കുന്നത് ആ കൃഷ്ണൻ എന്ന കൃഷ്ണാർഥമായിട്ട് ഇവിടെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഇത് പ്രകൃതാർഥം. സർവ്വദായകനായ ഗംഗയെ ധരിച്ചിരിക്കുന്നവനായ ശിവൻ രക്ഷിക്കട്ടെ. ഇവിടെ 'ഉമാധവഃ' എന്നാൽ ഉമ (പാർവ്വതി)യുടെ ഭർത്താവായ ശിവൻ എന്നർഥം. ഇതും പ്രകൃതാർഥം തന്നെയാണ്.

ഈ പ്രാർത്ഥനയിൽ പല അർഥങ്ങളെ അനുസരിച്ച് പ്രകൃതമായ കൃഷ്ണനേയും ശിവനേയും സ്തുതിക്കുന്നതുകൊണ്ട് പ്രകൃതാശ്ലേഷാലങ്കാരം.)

प्रकृतश्लेषस्य अपरमुदाहरणम् –

പ്രകൃതശ്ലേഷത്തിന് മറ്റൊരുദാഹരണം

त्रात: काकोदरो येन द्रोग्धापि करुणात्मना।

पूतनामारणाख्यात: स मेऽस्तु शरणं प्रभु:।।

ത്രാതഃ കാകോദരോ യേന ദ്രോഗ്ധാപി കരുണാത്മനാ

പൂതനാമാരണഖ്യാതഃ സ മേ്സ്തു ശരണം പ്രഭുഃ

काचन प्रार्थनेयम्। येन करुणात्मना, रामेण अदर: भयरहित: द्रोग्धापि द्रोहशीलोऽपि काक: रक्षित:, पवित्रनामधेय: युद्धे विख्यात: स: (राम:) मे शरणमस्तु इत्येकोऽर्थ:। येन काकोदर: (सर्प:) कालिय: रक्षित:, पूतनाया: मारणेन ख्यात: स: कृष्ण: मे शरणमस्तु इत्यपरोऽर्थ:। अत्र नानार्थपदाश्रयेण प्रकृतयो: उभयो: रामकृष्णयो: स्तुतेर्वर्तमानत्वात् प्रकृतश्लेष:।

(ഇത് ഒരു പ്രാർത്ഥനാശ്ലോകം ആണ്. കരുണാത്മാവായ രാമനാൽ ഭയരഹിതനായ ദ്രോഹശീലമുള്ള കാക്ക രക്ഷിക്കപ്പെട്ടു. പവിത്രനാമധേയമുള്ള യുദ്ധത്തിൽ വിഖ്യാതനായ രാമനാൽ ഞാൻ ശരണം പ്രാപിക്കട്ടെ. യാതൊരുവനാൽ കാളീയൻ രക്ഷിക്കപ്പെട്ടുവോ പൂതനയെ കൊന്നവൻ എന്ന നിലയിൽ പ്രശസ്തനായ ആ കൃഷ്ണനിൽ ഞാൻ ശരണം പ്രാപിക്കട്ടെ. ഇവിടെ പല അർഥങ്ങളെ അനുസരിച്ച് പ്രസ്തുത രാമനേയും കൃഷ്ണനേയും സ്തുതിച്ചതുകൊണ്ട് പ്രകൃതാശ്ലേഷാലങ്കാരം.)

6.4.1.2 अप्रकृतश्लेष: (अवर्ण्यश्लेष:)

അപ്രകൃതശ്ലേഷഃ (അവർണ്യശ്ലേഷഃ)

अप्रकृतानेकार्थविषयशब्दविन्यासरूप: अप्रकृतश्लेष:।

(അപ്രകൃത സംബന്ധിയായ അനേകാർഥശബ്ദവിന്യാസത്തെ അപ്രകൃതശ്ലേഷം എന്നു പറയുന്നു)

अब्जेन त्वन्मुखं तुल्यं हरिणाहितसक्तिना।

അബ്ജേന ത്വന്മുഖം തുല്യം ഹരിണാഹിതസക്തിനാ

तव मुखं हरिणा (सूर्येण) आहितसक्तिना (कृतासक्तिना) अब्जेन (कमलेन) तुल्यम् इत्येकोऽर्थः। त्वन्मुखं हरिणेन मृगेण आहितसक्तिना कृतसङ्गेन अब्जेन (चन्द्रेण) तुल्यमिति द्वितीयोऽर्थः। अत्र प्रकृते नायिकावर्णने अप्रकृतयोः उभयोः पद्मचन्द्रयोः वर्णनात् अप्रकृतश्लेषः।

(നിന്റെ മുഖം ഹരിണാ (സൂര്യനോട്) ആസക്തിയുള്ളതായ അബ്ജത്തോട് (കമലത്തോട്) തുല്യം എന്നർഥം. നിന്റെ മുഖം മാനോട്ടുകൂടിയ അബ്ജത്തോട് (ചന്ദ്രനോട്) തുല്യം എന്നർഥം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഇവിടെ പ്രകൃതത്തിലെ (ഉപമേയം) നായികാവർണ്ണനയെ അപ്രകൃതമായ (ഉപമാനം) താമര, ചന്ദ്രൻ എന്നിവയുടെ വർണ്ണന പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതുകൊണ്ട് അപ്രകൃതശ്ലേഷം.)

अप्रकृतश्लेषस्यापरमुदाहरणम् -

അപ്രകൃതശ്ലേഷത്തിന്റെ മറ്റൊരുദാഹരണം

नीतानामाकुलीभावं लुब्धैर्भूरिशिलीमुखैः।
सदृशे वनवृद्धानां कमलानां त्वदीक्षणे॥

നീതാനാമാകുലീഭാവം ലുബ്ധൈർഭൂരിശിലീമുഖൈഃ
സദൃശേ വനവൃദ്ധാനാം കമലാനാം ത്വദീക്ഷണേ

त्वदीक्षणे लुब्धैः मधुलोलुपैः भूरिशिलीमुखैः भ्रमरैः आकुलीभावं नीतानां, वने (जले) वृद्धिं प्राप्तानां (कमलानां) सदृशे भवतः इत्येकोऽर्थः पद्मपक्षे।

त्वदीक्षणे लुब्धैः व्याधैः शिलीमुखैः बाणैः आकुलीभावं नीतानां, वने अरण्ये वृद्धानां हरिणानां सदृशे भवतः इति हरिणपक्षे।

अत्र नायिकानेत्रयोः उपमानयोः कमलहरिणयोः नानार्थपदाश्रयेण सादृश्य वर्णनात् अप्रकृतश्लेषः।

(നിന്റെ കണ്ണുകൾ തേൻ നുകരാൻ കൊതിയ്ക്കുന്ന ധാരാളം വണ്ടുകൾ നിറഞ്ഞവയും വെള്ളത്തിൽ വളർന്നു നിൽക്കുന്നവയുമായ താമര പൂക്കൾക്കൊത്തവയാണ് എന്ന് പദ്മ പക്ഷത്തിൽ അർഥം. നിന്റെ കണ്ണുകൾ വേടന്മാർ തുടരെത്തുടരെ അമ്പെയ്ത് ഇളക്കി മറിച്ചവയും കാട്ടിൽ വളർന്നവയുമായ മാനുകളുടെ കണ്ണുകൾക്കൊത്തവയുമാണെന്ന് മാൻ പക്ഷത്തിൽ അർഥം. ഇവിടെ നായികയുടെ രണ്ട് നേത്രങ്ങളെ ഉപമാനങ്ങളായ കമലത്തിന്റേയും മാനിന്റേയും നാനാർഥങ്ങളെ ആശ്രയിച്ച് സാദൃശ്യം പറയുന്നതിനാൽ അപ്രകൃതശ്ലേഷം)

6.4.1.3 प्रकृताप्रकृतश्लेषः (वर्ण्यावर्ण्यश्लेषः) (പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷഃ)

प्रकृताप्रकृतानेकार्थगोचरः शब्दविन्यासः प्रकृताप्रकृतश्लेषः।

പ്രകൃതാപ്രകൃതാനേകാർഥഗോചരഃ ശബ്ദവിന്യാസഃ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷഃ

(പ്രകൃതത്തിനും (വർണ്യത്തിനും) അപ്രകൃതത്തിനും (അവർണ്യത്തിനും) സംബന്ധിയായ അനേകാർഥശബ്ദവിന്യസത്തെ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷം)

उच्चरद्भूरिकीलालः शुशुभे वाहिनीपतिः।

ഉച്ചരദ്ഭൂരികിലാലഃ ശുശുഭേ വാഹിനീപതിഃ

उच्चरद् उद्गच्छद् भूरिकीलालः बहुरक्तप्रवहमानः वाहिनीपतिः सेनापतिः शुशुभे इति प्रकृतार्थः। उच्चरद् बहु कीलालं जलं यस्य सः नदीनां पतिः समुद्रः शुशुभे इति अप्रकृतार्थः। अत्र श्लिष्टपदानां प्रकृताप्रकृतार्थगोचरत्वात् प्रकृताप्रकृतश्लेषः।

(ബഹുരക്തപ്രവഹനായി സേനാധിപതി ശോഭിക്കുന്നു, എന്നത് പ്രകൃതാർഥമാണ്. ഉയർന്നു പൊങ്ങുന്ന തിരമാലകളാൽ സമുദ്രം ശോഭിക്കുന്നു, എന്നത് അപ്രകൃതാർഥമാണ്. ഇവിടെ പ്രകൃതത്തിനും അപ്രകൃതത്തിനും അനേകാർഥ ശബ്ദത്തെ വിന്യസിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷം)

प्रकृताप्रकृतश्लेषस्यापरमुदाहरणम् -

(പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷത്തിനു മറ്റൊരുദാഹരണം)

असावुदयमारूढः कान्तिमान् रक्तमण्डलः।
राजा हरति लोकस्य हृदयं मृदुलैः करैः।।

അസാവുദയമാരൂഢഃ കാന്തിമാൻ രക്തമണ്ഡലഃ
രാജാ ഹരതി ലോകസ്യ ഹൃദയം മൃദുലൈഃ കരൈഃ

उदयमारूढः (अभिवृद्धिं प्राप्तः) रक्तमण्डलः (अनुरक्तप्रजामण्डलयुक्तः) असौ राजा मृदुलैः करैः (अल्पैः ग्राह्यधनैः) लोकस्य हृदयं हरति (आवर्जयति) इति प्रकृतार्थः। उदयगिरिमारूढः रक्तमण्डलः (अरुणमण्डलः) राजा (चन्द्रः) मृदुलैः करैः (शीतलत्वान्मृदुलैः करैः) लोकस्य हृदयं हरति (आकर्षयति) इति अप्रकृतार्थः।

अत्र प्रकृते राजवर्णनायाम् अप्रकृतस्य चन्द्रवृत्तान्तस्य वर्णनात् प्रकृताप्रकृतश्लेष: ।

(അഭിവൃദ്ധിയെ പ്രാപിച്ച (രാജാവായി അഭിഷേകം ചെയ്യപ്പെട്ട) അനുരക്ത പ്രജമണ്ഡലയുക്തനായ ഈ രാജാവ് അല്പങ്ങളായ നികുതികളാൽ (കരത്താൽ) കുറച്ചു മാത്രം നികുതി പിരിച്ച്) ജനങ്ങളുടെ ഹൃദയത്തെ ഹരിക്കുന്നു, എന്നത് പ്രകൃതാർഥം. അരുണമണ്ഡലനായ ചന്ദ്രൻ തന്റെ ശീതളത്തോടുകൂടിയ മൃദുലകരത്താൽ ലോകത്തിന്റെ ഹൃദയത്തെ ആകർഷിക്കുന്നു, എന്നത് അപ്രകൃതാർഥമാണ്. ഇവിടെ പ്രകൃതത്തിനും അപ്രകൃതത്തിനും അനേകാർഥശബ്ദത്തെ വിന്യസിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷം. ഇവിടെ പ്രകൃതത്തിൽ രാജവർണ്ണനയേയും അപ്രകൃതത്തിന് ചന്ദ്രവൃത്താന്തത്തേയും വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നതിൽ നിന്നും പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷത്തിന് ഉദാഹരണമാകുന്നു.)

6.4.2 सभङ्ग-अभङ्गश्लेषविभाग: ।
(സഭംഗ–അഭംഗശ്ലേഷവിഭാഗഃ)

सर्वदोमाधव: योऽगङ्गाम्, काकोदर:, पूतनामारणख्यात:, हरिणाहितसक्तिना इत्यादौ परस्परं विलक्षणं पदभङ्गमपेक्ष्य नानार्थबोधनात् सभङ्गश्लेष: ।

अब्ज-कीलाल-वाहिनीपति-रक्तमण्डल-राजा इत्येतेषु पदेषु विलक्षणस्य पदभङ्गस्याभावात् अभङ्गश्लेष: ।

एवं प्रकारान्तरेण श्लेषोद्विविधः ।

(സർവദോമാധവഃ – യോ/ഗംഗാം – കാകോദരം – പൂതനാമാരണഖ്യാതഃ – ഹരിണാഹിതസക്തിനാ തുടങ്ങിയ പദങ്ങളിൽ പരസ്പരം വിലക്ഷണമായ പദഭംഗമുള്ളതുള്ളതു കൊണ്ട് വിവിധാർത്ഥങ്ങളെ ബോധിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ സഭംഗശ്ലേഷം. അബ്ജ – കിലാല – വാഹിനീപതിഃ – രക്തമണ്ഡലരാജ തുടങ്ങിയ പദങ്ങളിൽ വിവിധങ്ങളായ അർഥങ്ങൾ പദഭംഗം കൂടാതെ ബോധിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ അഭംഗശ്ലേഷം. ഇപ്രകാരവും പദഭംഗത്തെ ആശ്രയിച്ച് ശ്ലേഷം രണ്ടുവിധത്തിൽ.)

पुनरावृत्तिः (Recap)

- सामान्यविशेषयो: उक्ति: ।
- समर्थनीयस्य अर्थस्य समर्थनं काव्यलिङ्गम् ।

- व्यतिरेको नाम वैलक्षण्यम्।
- स्वभावेन उक्तिः स्वभावोक्तिः।
- अनेकार्थगोचरः शब्दविन्यासः श्लेषः।
- गुणवद्वस्तुसंसर्गात्।
- मच्चित्तेऽस्ति त्रिलोचनः।
- कुरङ्गैरुत्तरङ्गाक्षैः।
- व्यतिरेको विशेषश्चेत्।
- उच्चरद्भूरिकीलालः शुशुभे वाहिनीपतिः।

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः (Objective type questions)

1. अर्थान्तरन्यासलङ्कारस्य लक्षणं किम्?
2. क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैः शिरसां सतीव - अलङ्कारः कः?
3. निजदोषावृतमनसामतिसुन्दरमिवाभाति विपरीतम्?
4. पश्यति पित्तोपहतः शशिशुभ्रं शंखमपि पीतम्॥ - अस्मिन् श्लोके कोऽलङ्कारः?
5. सर्वदो माधवः पायात् स योऽगंगामदीधरत् - कः अलङ्कारः?
6. स्वभावस्य जात्यादिस्थस्य वर्णनम् - कः अलङ्कारः?
7. प्रकृतश्लेषस्य एकमुदाहरणं लिखत।
8. अर्थान्तरन्यासः कतिविधः?
9. विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः ....। (रिक्तं पूरयत)
10. जितोऽसि मन्द कन्दर्प, मच्चित्तेऽस्ति त्रिलोचनः - कस्य अलङ्कारस्य उदाहरणमिदम्?

एकेन वाक्येन द्वाभ्यां वा उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in one or two sentences)

1. श्लेषः कतिविधः ते के?

2. सभङ्गश्लेषः नाम किम्?

3. व्यतिरेकः कतिविधः? ते के?

एकैकया खण्डिकया उत्तरं लिखत
(Answer the following questions in a paragraph)

1. काव्यलिङ्ग-अर्थान्तरन्यासयोः कः भेदः?
2. स्वाभावोक्तिं विशदयत।
3. व्यतिरेकं सोदाहरणं व्याख्यात।

निर्दिष्टाभ्यासः (Assignments)

1. को नाम अलङ्कारः विशदयत।
2. श्लेषः सविभागं प्रतिपादयत।

वस्तुनिष्ठप्रश्नानां उत्तराणि (Answer to Objective type questions)

1. उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः।
2. अर्थान्तरन्यासालङ्कारः।
3. विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपः अर्थान्तरन्यासालङ्कारः।
4. व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानपमेययोः।
5. प्रकृतश्लेषस्योदाहरणमिदम्।
6. स्वभावोक्तिः।
7. सर्वदोमाधवः पायात् स योऽगंगामदीधरत्।
8. द्विविधः।

9. व्यतिरेकः।

10. काव्यलिङ्गम्।

सूचनाग्रन्थाः (References)

1. अप्पय्यदीक्षितः, कुवलयानन्दः।
2. अप्पय्यदीक्षितः, कुवलयानन्दः व्याख्या टि के रामाचन्द्र अय्यर्, आर् एस् वाध्यार् आन्ड् सन्स् कल्पात्ति पालक्काट् 2000

സർവ്വകലാശാലാഗീതം

വിദ്യയാൽ സ്വതന്ത്രരാകണം
വിശ്വപൗരരായി മാറണം
ഗ്രഹപ്രസാദമായ് വിളങ്ങണം
ഗുരുപ്രകാശമേ നയിക്കണേ

കൂരിരുട്ടിൽ നിന്നു ഞങ്ങളെ
സൂര്യവീഥിയിൽ തെളിക്കണം
സ്നേഹദീപ്തിയായ് വിളങ്ങണം
നീതിവൈജയന്തി പാറണം

ശാസ്ത്രവ്യാപ്തിയെന്നുമേകണം
ജാതിഭേദമാകെ മാറണം
ബോധരശ്മിയിൽ തിളങ്ങുവാൻ
ജ്ഞാനകേന്ദ്രമേ ജ്വലിക്കണേ

കുരീപ്പുഴ ശ്രീകുമാർ

SREENARAYANAGURU OPEN UNIVERSITY

Regional Centres

Kozhikode
Govt. Arts and Science College
Meenchantha, Kozhikode,
Kerala, Pin: 673002
Ph: 04952920228
email: rckdirector@sgou.ac.in

Thalassery
Govt. Brennen College
Dharmadam, Thalassery,
Kannur, Pin: 670106
Ph: 04902990494
email: rctdirector@sgou.ac.in

Tripunithura
Govt. College
Tripunithura, Ernakulam,
Kerala, Pin: 682301
Ph: 04842927436
email: rcedirector@sgou.ac.in

Pattambi
Sree Neelakanta Govt. Sanskrit College
Pattambi, Palakkad,
Kerala, Pin: 679303
Ph: 04662912009
email: rcpdirector@sgou.ac.in

संस्कृतभाषापरिचयः

COURSE CODE: SGB24SN101MI

YouTube

Sreenarayanaguru Open University
Kollam, Kerala Pin- 691601, email: info@sgou.ac.in, www.sgou.ac.in Ph: +91 474 2966841

ISBN 978-81-984516-5-1